

О. Н. Хорошковська
Н. О. Воскресенська
К. О. Воскресенська

Літературне ЧИТАННЯ

УКРАЇНСЬКА МОВА

4

УДК 811.161.2(075.2)
ББК 81.2УКР-922
Х82

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Наказ Міністерства освіти і науки України
від 20.07.2015 №777)*

**ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ.
ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО**

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

— післятекстові запитання і завдання

— робота в парах

— робота в групах

— переклад слова

Підручник написано відповідно до вимог чинної програми з літературного читання. Зміст підручника складають фольклорні твори та твори класиків української літератури й сучасних дитячих письменників. Під час роботи над творами різних жанрів учні засвоюють літературознавчі поняття.

Уміщені в підручнику завдання мають пізнавальний характер. Частина з них розрахована на розвиток творчих здібностей школярів.

Хорошковська О. Н., Воскресенська Н. О., Воскресенська К. О.
Х82 Літературне читання. Українська мова для загальноосвіт.
навч. закл. із навчанням рос. мовою: підруч. для 4 кл.
загальноосвіт. навч. закл. / О. Н. Хорошковська, Н. О. Воскресенська,
К. О. Воскресенська. — К. : Освіта, 2015. — 180 с.

ISBN 978-966-04-0865-4

ББК 81.УКР-922

© О. Н. Хорошковська, Н. О. Воскресенська,
К. О. Воскресенська, 2015

© Видавництво «Освіта», 2015

© Видавництво «Освіта»,
художнє оформлення, 2015

ISBN 978-966-04-0865-4

Юний друже!

Перед тобою підручник із літературного читання. Його призначення — повести тебе далі у світ українського слова, показати його красу, яка усіма барвами переливається у фольклорних¹ творах, віршах, оповіданнях, казках українських письменників.

У 4-му класі ти читатимеш не лише нові оповідання й вірші українських письменників, а й ознайомишся з різними видами літературних творів, такими, як легенда, байка, безконечник, нарис, і навчишся їх розрізняти.

А ще вдосконалиш своє вміння читати виразно, передаючи голосом інтонацію, почуття та настрої, закладені в художньому творі.

Крім того, ти навчатимешся читати мовчки. Адже скрізь: на вулиці, у супермаркеті, в Інтернеті — нас оточує інформація, яку треба вміти швидко зчитувати й розуміти.

Отже, вирушай сміливо у цікавий світ літературного читання. Успіхів тобі!

Автори

---

¹ *Фольклорний* — прикм. до *фольклор* — усна народна творчість.

Микола Бакáй

У РІДНОМУ КРАЇ

Одна Батьківщина, і двох не буває,
Місця, де родилися, зáвжди святі.
Хто рідну оселю свою забуває,
Той долі не знайде в житті.

У рідному краї і серце співає,
Лелеки здалéка нам вéсни несуть.
У рідному краї і небо безкрає,
Потоки, потоки, мов струни, течуть.

Тут мамина пісня лунає і нині,
Її підхопили поля і гаї.
Її вечорами по всій Україні
Співають в садах солов'ї.

І я припадаю до неї устами,
І серцем вбираю, мов спраглий води.
Без рідної мови, без пісні, без мами
Збідніє, збідніє земля назавжди.

УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

Розглянь малюнки й дай відповіді на запитання.

1. Хто співає колискову пісню? Кому? З якою метою?
2. На якому малюнку зображено використання забавлянки? Яка це забавлянка?
3. На якому малюнку зображено хороводну гру? Пригадай її назву та зміст.
4. Коли діти використовують лічилки? З якою метою? Розкажи декілька лічилок, які ти знаєш.

* * *

Казки і лічилки, колядки, повір'я
Ідуть неодмінно до нас на урок.
І учні вивчають народні прислів'я,
До неньки-Вкраїни ступаючи крок!
Матусину пісню беруть із собою,
Бабусину казку, батьківські слова.

І знають, що мова, мов квіти весною,
Це диво у сніп чарівний заплела:
Криницю, тополю, вербу, і калину,
Та мальви, які майорять звіддала.
І вірять в єдину свою Берегиню,
Тому що вишнева найкраща земля.

Про що цей вірш? Яке значення мають «казки і лічилки, колядки, повір'я»?

У вірші названо те, що український народ дуже цінує, називає «оберегами». Знайди їх у вірші.

Як у вірші названо нашу землю? Чому?

Усна народна творчість багата на дитячі пісні: колискові, потішки, забавлянки, хороводні пісні. А ще — на казки, загадки, скоромовки, прислів'я і приказки, лічилки, дражнилки, мирилки.

ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ

Випроводжаючи донечку до школи, мама сказала:

— Іди, донечко, та будь уважна: *не лови на уроках ґав*.

А тато додав:

— Пам'ятай: *без труда нема плода*.

А тут ще де не візьмись брат:

— *Знайко біжить, а незнайко лежить*.

Зовсім розгубилася Марійка: що їй наговорили рідні?
Чому так сказали?

А ти знаєш, що мали на увазі батьки дівчинки?
Поміркуй, чи траплялися тобі колись подібні висловлювання?
Як їх називають?
Які приказки використано в тексті?

Прислів'я та приказки — це короткі влучні народні вислови здебільшого повчального характеру, у яких узагальнено життєвий досвід і мудрість народу.

Приказки та прислів'я про слово

Не кидай слова на вітер.

Слово не горобець, як вилетить — не впіймаєш.

Добрим словом мур проб'єш, а лихим і у двері не увійдеш.

Птицю пізнають по пір'ю, а людину — по мові.

За словом у кишеню не полізе.

Прочитай подані прислів'я та приказки. Поміркуй і спробуй пояснити їхні значення.

Прочитай самостійно

За Анатолієм Григоруком

У ГУРТІ Й ПІСНЯ В ЛАД ІДЕ

Як поприходять усі з роботи, та упораються по господі¹, та повечеряють, любо тоді посидіти якусь часину проти місяця на лавочці, поговорити про те, чим день видався цікавий. А то й — під гарний настрій — поспівати.

Пісню в родині Бубликів люблять однаково що малі, що великі. І перший заспівувач у них — дідусь. Бува, сидить він нищечком² на краю лави, бо взагалі натурою³

¹ *Госпо́да* — господарство.

² *Ни́щечком* — тихонько.

³ *Нату́ра* — тут: характер.

мовчакуватий, слухає, усміхаючись у вуса, про що інші гомонять. А коли розмова дійде до кінця та попримовкають усі, дідусь кашляє й упівголоса, ніби дослухаючись до самого себе, заведе:

Місяць на небі, зіроньки сяють,
Тихо по морю човен пливе...

Бабуня лукаво позирне на діда, звичним рухом поправить хустину на голові й високим, на диво молодим голосом підхопить:

В човні дівчина пісню співає,
А козак чує — серденько мре.

Два останні рядки дружно повторюють усі гуртом¹: і дідусь із бабунею, і тато з мамою, і Мар'янка з Дениском. Пісня мужніє, повниться силою, і Денискові починає здаватися, ніби її зачаровано слухають високі мальви під вікнами, вишняк² край горобу, навіть сонні ворони у своїх чорних, ледь видимих у пільмі гніздах. Він починає так старатися, що завершальні слова пісні кінчає пізніше за інших, на ноті високій і навіть писклявій.

— *Ми співали, нам і спасибі*, — каже, перевівши дух, дідусь.

— *Щира пісня гріє краще за кожу*, — нехотя підводиться з лави бабуня.

— *У гурті пісня завше в лад іде*, — зауважує тато.

— *От тільки Денис півня пустив*, — раптом кидає Мар'янка.

— *Якого ще півня!* — обурюється Дениско. — *Завше ти вигадуєш!*

— *Мальованого! Всі кінчили, а ти нявчиш, як кіт, що його за хвоста смикають.*

— *Годі вам*, — примирливо усміхається дідусь. — *Кажуть: не співається пісня без заспівувача. Але є й*

¹ *Гуртом* — вместе.

² *Вишняк* — вишнёвый сад.

інша приказка: *не той молодець, хто починає, а той, хто кінчає*. Ти, Дениску, закінчив останнім. От і вважай, що вчинив, як справжній молодець.

|| Про що ти прочитав(-ла)?

Зверни увагу на виділені рядки. Як можна їх назвати?

Чому герої оповідання користуються ними? Запам'ятай і ти їх. При нагоді користуйся ними у власному мовленні.

Як ти розумієш вислів *півня пустив*?

Пустити півня — видати фальшиві звуки під час співу або декламації.

|| Попрацюйте в парах. Хто з вас швидше «збере» прислів'я?

Людей питай,

не сиди на печі.

Думай звечора,

не лізь у воду.

Хочеш їсти калачі —

а свій розум май.

Не спитавши броду,

а починай зранку.

ЗАГАДКИ

Загадка — це невеличкий твір, у якому описано ознаки чи дії предмета, рослини, тварини або явища, за якими можна відгадати, про кого чи про що йдеться.

|| Прочитай і відгадай загадки.

1. Красна дівця сидить у темниці, а коса її — на вулиці.

2. Сидить дід за подушками та стріляє галушками.

3. Ревнув віл на сто сіл, на сто кроків, на сто потоків.

4. По соломі ходить, а не шелестить.

5. Рукавом махнув, дерева нагнув.

6. Золотий пішов, а срібний прийшов.

7. Червоне коромисло через річку повисло.

8. Чотири брати одним поясом підперезані, під одним капелюхом стоять.

9. Тисяча овець, а між ними — баранець.

10. У хлівці два ряди баранців, і всі біленькі.

11. Чорне сукно лізе у вікно.

12. Сидить Марушка в семи козушках, хто її роздягає, той сльози проливає.

13. Зуби залізні цілий ліс розгризли.

14. Плету хлівець на четверо овець, а на п'яту — окремо.

15. Брат із братом через дорогу живуть, а один одного не бачать.

16. Їду, їду — ні коліс, ні сліду.

17. Біжать чотири браті, один одного не можуть наздогнати.

Які приховані ознаки предметів допомогли тобі відгадати загадки? За потреби користуйся малюнком.

Вивчи декілька загадок напам'ять і загадай їх удома.

ПАСТУХ РОГАТИЙ (Уривок)

Вийшла Катруся ввечері погуляти. На небо глянула й задивилася.

Усе небо синє-синє, аж темне, і на ньому без кінця і краю зірок насипано. А між ними ясний ріжок молодого місяця.

Аж тут Юрчик вискочив із двору. Кричить:

— Гей, Катрусю, це ти?

— Я.

— Що ти робиш?

— Загадки пригадую.

— Загадки пригадуєш? — Юрчик підбіг до Катрусі, глянув на неї і спитав: — А які ти вже пригадала?

— А ось які, — відповіла Катруся. — Пам'ятаєш, бабуса загадувала? Поле не міряне, вівці не лічені, пастух рогатий.

Але Юрчик не був тоді вдома, як бабуса цю загадку загадувала, то й не знав, як її відгадати. Насупився. Пальця до лоба приклав.

Думає, думає, а відповіді не знає. Здається йому, що він ніколи не бачив ні такого великого поля, ні таких овечок, ні рогатого пастуха.

Тоді Катруся сказала йому:

— А ти глянь на небо. Добре придивися та й подумай гарненько.

Глянув Юрчик на небо й закричав радо:

— Е, тепер я вже знаю, що то! Небо, зірки, молодий місяць! Гарна загадка! Тільки я теж таку знаю. Ану, вгадай, що воно: ішов волох, розсипав горох; почало світати — нема що збирати.

Тепер Катруся почала відгадувати. Сказала:

— Волох — це темрява, ніч наступає, горох — зірки на небі. Це я розумію. А чому коли почало світати, не стало чого збирати, не вгадаю!

Юрчик пояснив:

— Бо зірки тільки вночі світять, а вранці, коли почне розвиднятися, вони зникають із неба.

А тут і бабуса кличе:

— Катруся, Юрчику, час уже до хати!

У хаті затишно. Грубка горить. Від неї по всій хаті тепло розходиться. Пороздягалися Катруся і Юрчик, посідали біля грубки, руки до вогню простягають, чекають бабусиної казки.

Як Катрусіна підказка допомогла Юрчикові відгадати загадку?

Уяви, що ти теж сидиш поряд із Катрусею і Юрчиком. Які загадки тобі спадають на думку?

Поділіться на групи. Підготуйте з товаришами в групі декілька загадок і запропонуйте відгадати їх учням з інших груп.

СКОРОМОВКИ

Скоромовка — жартівливий вислів, складений із важких для швидкої вимови слів.

Прочитай скоромовки спочатку повільно, правильно вимовляючи звуки [ч] і [ц']. А потім — швидше й швидше.

* * *

У чотирьох черепашок четверо черепашенят.

* * *

Летів горобець, сів на хлівець,
А як вийшов стрілець, то утік горобець.

* * *

Наша перепеличка мала, невеличка
Під полукіпками розпідпадьомкалася.

***

- Сестриці, ткачі тчуть чи не тчуть?
- Чуть-чуть тчуть, ледве човник волочуть,
Бо їсти їй не чуть!
- Нехай ще чуть-чуть потчуть,
Бо вже чуть, як перепічки печуть.

Вивчи одну-дві скоромовки напам'ять.

Улаштуйте змагання: «Хто кращий скоромоовець». Переможцем стане той, хто найшвидше і без помилок промовить скоромовку.

ЗВУКОНАСЛІДУВАННЯ

КУМКАННЯ ЖАБ

- Ти чия, ти чия, ти чия?
- Микитова, Мики-ки-ки-това!
- Що варила? Що варила?
- Борщ, борщ, буряки-ки-ки!
- Кому, кому, кому?
- Микиті, Мики-ки-ки-киті!
- Микита? Який Мики-ки-ки-кита?
- Чумак, чумак, чумак!

Попрацюйте в парах. Розучіть вірш як діалог: один запитує — інший відповідає, імітуючи кумкання жаб.

НЕБИЛИЦЯ

Що там в лісі за комедія була,
Що курочка поросяток навела,
Поросята та й волів навели,
А ті воли та й яєчок нанесли,
А безрукий ті яєчка позбирав,
Та й голому поза пазуху поклав?

Чому так названо вірш? Пригадай, які небилиці ви вивчали у 3-му класі.

КАЗКИ

Казка — це розповідь із вигаданим сюжетом (змістом), у якій дійовими особами, крім людей, є тварини, рослини, неживі предмети, наділені рисами людського характеру й поведінки.

Які казки тобі запам'яталися з 3-го класу? Хто головні герої цих казок? Якими рисами характеру вони наділені?

Спробуй коротко переказати зміст однієї з казок, яка тобі найкраще запам'яталася.

Чарівні казки — це розповіді з чарівно-фантастичним сюжетом. Дійовими особами таких казок є люди, тварини, рослини, явища природи, неживі предмети, наділені надлюдськими, чарівними, фантастичними можливостями.

ЗОЛОТЕ ЯЄЧКО (Скорочено)

Давним-давно жили два брати. Один був багатий, а другого малі діти обсіли¹, і він бідно жив. Брат, що в розкошах жив, перед бідним браму² замикав, щоб той не переступав порога, не просив їсти. Рятував бідних від голодної смерті ліс.

Найстарший син бідного брата, Петро, умів добре гриби збирати, і мати часто посилала його до лісу. Піде він, назбирає кошик грибів, назбирає сухих дров і несе додому. Але одного разу Петро ходив-ходив по лісу й нічого не знайшов. Із чим іти додому? Шукає ще. Шукав-шукав і знайшов у траві гніздо, а в гнізді — золоте яєчко.

Прийшов Петро додому, каже мамі:

— Не назбирав я грибів, лише одне яєчко знайшов.

¹ Діти обсіли — було багато дітей.

² Бра́ма — ворота.

Зітхнула мати та й каже:

— Я тобі зварю його, синку.

А він говорить:

— У мене є ще два братики й сестричка, а яєчко таке манюсіньке — одному нема що їсти.

Озивається тато:

— Нехай він сам їсть — він лісом ходив, а ці вдома були.

Мати зварила пташине яєчко. Петро його проковтнув і пішов спати. І сталося щось дивовіжне. Де він сяде, там — гроші, де ляже, там — гроші; чи він заплакав, чи засміявся — усе гроші йому з рота випадали.

Від того дня став бідний брат багатшати. Уже має що їсти, почав будуватися, купив худобу, купив поле, а за сином — усе гроші та гроші.

А старший брат був дуже заздрісний¹. Довідався він, звідки молодший бере гроші, приходить до нього й каже:

— Брате, твій син — не людина. Він ходив лісами й там заключив із чортами спілку² — продав їм душу.

¹ *Заздрісний* — завистливий.

² *Заклучити спілку* — домовитись.

Коли не хочеш мати якої біди, то заведи його в ліс і прив'яжи до дерева.

Батько каже:

— Та як дитину вести в ліс? Він мене з біди вивів, мені стало добре жити — поміч маю, а ти радиш прив'язати його до дерева!

— Веди його геть! Він тебе до загибелі доведе.

Плаче тато за сином, мати плаче — він уже дорослий хлопець, гарний такий, розумний.

Каже Петро:

— Тату, не журіться. Хоче дядько, аби ти мене стратив, то відведи в ліс — будеш менше біди мати. Я не пропаду.

Пішли вони в ліс. Мовить син:

— Ну, тату, дери липу, роби з лика¹ шнур, прив'язуй мене до дуба.

Тато каже:

— Синку, я цього ніколи не зроблю.

— Ну, то я від вас піду, тату, аби дядько не набігав на нашу хату, не накликав на вас біди. Буду ходити по лісах, і що мене чекає, те й буде.

Обійняв батька, поцілував, попрощався й пішов в один бік, а батько — у другий.

Іде батько додому, плачучи, світу не бачить, згорбився весь. Прийшов додому — зникли худоба й нова хата. Застав бідну стару хатину й ті самі злидні, що й були.

Зітхнув гірко батько:

— Ой недобре я зробив, що брата послухав!

А син ішов-ішов лісом та й вийшов на лісову дорогу. Зустрів він на тій дорозі Лісову Царівну.

Зупиняє вона хлопця й каже:

— Тобі, юначе, здається, ніби ти недавно тут, а ти вже ходиш лісами кілька років. Тобі добре отак ходити, а твій батько і вся родина в тяжких злиднях.

— Не може такого бути. Мій тато багато живе.

— Ану, піди та й подивися. Твій дядько довів його до убогства.

¹ Лико — еластичная кора, содранная с липы.

— А хто ти така, що все знаєш?

— Тобі ще рано знати. Іди додому, а коли повернешся, я тобі все розповім.

Він питає:

— А де ж я тебе зустріти маю?

— На оцій дорозі, біля цього самого куща. Коли повернешся з дому, тут буде велике роздоріжжя, а кущ виросте великий і рясно зацвіте. Прийдеш, свиснеш, і я тобі покажуся.

Пішов Петро дороги додому шукати. Ішов-ішов лісом, звернув на одну дорогу, на другу — не туди. Ходив він, ходив, але надлетіла сорока, заскрекотала:

— Чі-че, чоловіче, що ти тут робиш?

— Блукаю по лісі.

— Не блукай, а йди. Твій тато на смертній постелі лежить, поспішай, аби його ще живого застати.

— То направ мене, куди йти.

Впустила сорока з крила перо й каже:

— Ось тобі моє перо. Воно приведе тебе до твого дому.

Подякував Петро сороці та з пером у руці йде додому та й думає: «Чи то правда, чи неправда, що вдома така біда, коли я їх із великим маєтком лишав? А чого тато захворів?» Із такими думками добився до хати, де народився, — хатина в землю западається. Увійшов до хати — батько лежить на ліжку такий чорний, як земля; мати в подертому, їсти нема що; брати й сестра порозходилися по світах. Мати вклякла¹ перед ним на коліна та й проситься:

— Царю дорогий, не роби нам зла, бо ми не годні із злиднів вилізти.

Петро тоді й каже:

— Мамо, я не цар, я ваш син.

Мати заплакала, заломила руки, тато, хоч і немічний, схопився з постелі й каже:

— Сину, я того так хворію, бо думав, що ти неживий. Тепер, коли ти прийшов, я, може, своє здоров'я поверну.

Приніс Петро батькові й матері повечеряти, полягали спати, а вранці всі встали молоді і здорові та хати не впізнають. Повернулося їм усе багатство, хата нова, сад розвився, цвіте, краса навколо, їсти — що душа забагне. Син тоді каже:

— Тепер я, тату й мамо, відходжу від вас, бо знайшов собі наречену і йду туди, де її залишив.

Батько плаче:

— Ти підеш, а лихо знову нас обсяде.

Син і каже:

— Ні, тоді ти мене відвів, а тепер я сам іду. А дядькові очі вже сили не мають.

Петро повернувся до лісу, зустрів Лісову Царівну, одружився з нею і став Лісовим Царем.

Вони й тепер живуть і постолом² добро возять. А нам треба працювати, аби все мати.

¹ Вклякла — замерла.

² Постіл — лапоть.

Ти прочитав(-ла) казку. Що в ній фантастичне?
Яка основна думка казки?
Зверни увагу на зачин. Як ти його розумієш?
Добери заголовок до другої частини казки.
Перекажи кожну частину казки.

ОРИСЯ (Скорочено)

Цю казку розповіла баба дідові, а дід — сусідові, сусід — кумі на толбці¹, кума — вороні й сороці. Сорока жити не могла, доки всім не рознесла. Від неї і я знаю та вам розповідаю.

Жив на світі парубок, високий і стрункий, як молодий дубок, а гарний, як принц. Через нього всі дівчата сохли, як бадиллини². Матері хотіли привернути серце хлопцеве до своїх доньок.

Коли настав на те час, легінь³ оженився з Орисею, найбіднішою дівчиною села.

Багатії спочатку ойкали від здивування, а потім стали глумитися: «Він не міг покинути біду, бо то його рідна неня!».

— Чого нам шкодувати? Коло його хати — ні кола, ні хвоста, а в макітрі горобці цвірінькають.

Після весілля хлопець погосподарював трохи й тяжко заслаб. Ліг на піч і більше не вставав.

До хати прийшли люди, близькі й далекі родичі. Він промовив до них:

— Мені наснився чудернацький сон. Мавка нашого лісу просунула голову у вікно і сказала, що я видужаю тільки тоді, коли найвродливіша молодичка станцює переді мною в такому убранні, якого ще світ не бачив.

---

¹ *Толб́ка* — тут: праця гуртом для швидкого виконання роботи, на яку скликали сусідів, родичів, товаришів.

² *Баді́лина* — стебель.

³ *Легінь* — юноша.

Багатії знову порозв'язували свої язики і стали вимахувати ними, як мітлами:

— Хай Оріся танцює перед ним. Побачимо, де вона візьме вбрання, якого ще світ не бачив!

— Вона має лише одну конопляну сорочку...

— Не хотів багатой — хай тепер помирає!

— Через ту голодранку чекає на бідолаху чорний хрест!

Оріся чула ці нарікання, бачила, як мучився чоловік, але не могла йому допомогти. Одного дня вона вийшла за ворота і сказала:

— Не вернуса додому, доки не знайду такого вбрання, якого ще світ не бачив!

Довго йшла Оріся. Якось уночі добралася до темного непролазного лісу. Блукала нетрями, сльози витирала, долю проклинала. З гіркою бідой вийшла на невеличку галявину, де була хатка. Постукала в шибку. Але ніхто не відповів. Набралася Оріся сміливості, увійшла до середини. Там не було ні душі. Засвітила каганець¹, зварила собі вечерю і лягла на піч спати.

Десь опівночі затряслася земля, задзвеніли вікна, двері відчинилися навстіж. Через поріг переступив чорт. Вишкірив зуби й покликав:

— Молодичко, в танець!

Перелякана Оріся відповіла з печі:

— Я б пішла в танець, та не маю такої гарної сорочки, якої ще світ не бачив.

Чорт вийшов надвір і за якусь хвилину приніс нову сорочку, вишиту різнокольоровими цятками, які виблискували, як зірки на небі. Від неї йшло таке сяйво, що аж очі сліпнули. Чорт кинув сорочку на піч і прохрипів:

— Молодичко, в танець!

---

¹ *Каганець* — світильник, що складається з ґнота (фитиля) та посуду, у який наливається олія, лій чи гас.

— Я б пішла в танець, та не маю керсётки¹ такої гарної, що світ ще не бачив.

Чорт вийшов надвір і за якусь хвилину приніс нову керсетку, на якій цвіли й переливалися, мов на лісовій галявині у травні, різні квіти. Кинув ту керсетку на піч і прошипів:

— Молодичко, в танець!

— Я б пішла в танець, та не маю таких гарних капців, яких ще світ не бачив.

Чорт метнувся до сіней, загулав, загрюкав, а за хвилину повернувся з чудовими капцями в руках. Вони були золоті, підошви в них срібні, а круглі пряжки виблискували, як місяць. Шпурнув чобітки на піч і крикнув:

— Молодице, в танець!

— Я б пішла в танець, та не маю таких панчіх, яких ще світ не бачив.

---

¹ *Керсётка* — верхній жіночий одяг, схожий на безрукавку, але довший, розшитий квітами.

Чорт вискочив за двері, десть там шпортався¹ по закутках, бубонів собі під ніс. Влетів знову до хати і кинув на піч панчохи, тонкі, шовкові, виткані із сонячного проміння. Тоді закричав:

— У танець!

— Я б пішла в танець, та не маю таких стрічок, що світ не бачив.

Чорт заскреготав зубами, погрозив Орісі кулаками й стрімголов кинувся з хати. Десть там дряпався по стінах, шелестів старим листям на горіщі², лаявся, потім повернувся, кинув на піч коробочку зі стрічками, схожими на веселку, й заревів:

— Молодице, в танець!

— Я б пішла в танець, та не маю гарного намиста.

— Звідки ти взялася на мою голову! — заревів чорт. Схопив люто хвоста в зуби, вдарив ногою у двері й шугну́в до сіней. Там стукав ра́тицею³ об долівку, вовтузився, з кимось бився. Потім так рвонув через поріг, що аж простягнувся посеред хати. Люто жбурнув Орісі намисто, та таке гарне, ніби хтось нанизав на золотий промінь вечірні зірки і крапельки роси.

— Відьмо! У танець!

Оріся вже все мала для танцю. Тепер не знала, що казати, тому почала мимрити й розтягувати слова:

— Я б пішла в танець, та не маю такого віночка, що світ не бачив.

— А щоб тобі! — оскаженів чорт. — Чи не до шлюбу з тобою іти⁴?

Бив хвостом по землі, аж курява піднялася в хаті.

Уже хотів іти за віночком, але десть закукурікав півень, і чорт мов крізь землю провалився.

¹ *Шпор́татися* — копа́ться, ковыря́ться.

² *Горі́ще* — чердак.

³ *Ра́тиця* — копыто.

⁴ *Іти́ до шлю́бу* — жениться, венчаться.

Уранці Орися забрала те вбрання й побігла у своє село. Одяглася, як на свято, і почала танцювати перед своїм чоловіком. Він так утішився, так звеселів, що скочив із печі й собі пішов у танець.

Так Орися врятувала чоловіка, а злі люди позав'язували язики¹.

Якою була Орися? Доведи свою думку, обравши з-поміж поданих потрібні для цього слова: *розумна, рішуча, кмітлива, зла, добра, смілива, вродлива*.

Що тобі нагадує одяг, у якому танцювала Орися?

Зверни увагу на зачин казки. Чим він цікавий?

У казці є приказка: «Коло його хати — ні кола, ні хвоста, а в макітрі горобці цвірінькають». Поясни, коли й чому так кажуть.

Простеж, як змінювався настрій чорта. З яких слів це видно?

Чи можна вважати прочитані тобою казки фантастичними?

Прочитайте діалоги, які відбулися між Орисею та чортом. Намагайтеся голосом передати характер і настрій героїв.

¹ *Позав'язувати язик* — припинити розмови, плітки про кого-небудь, що-небудь.

ЛЕГЕНДИ

Легенда — це народний переказ, в основі якого лежить розповідь про давні історичні події й життя героїв.

СВЯТИЙ АНДРІЙ НА КИЇВСЬКИХ ГОРАХ

Святий апостол Андрій Первозванний мандрував човном по Борисфену (так колись звався Дніпро) аж до місця, де тепер стоїть Київ, щоб наvertати населення на християнську віру.

Довго пливли. Нарешті пристали човни до високого берега. Наказав апостол Андрій витесати з дубка гарного хреста й поставити його на горі.

Коли хрест був готовий, декілька юнаків узяли його на плечі й пішли на вказану гору. За ними святий Андрій, а за ним — усі.

Вийшли на верх гори, викопали яму, підняли хрест і поставили його. Стоїть хрест. Міцний, високий. Перший хрест на горах над ревучим Борисфеном!

Стоїть, немов благословляє гарну, багату країну обабіч¹ ріки.

Святий Андрій став під хрестом, сказав:

— З волі Господньої занесла нас доля ось сюди, у ці гарні околиці країни безмежної... Бачите ці гори? На горах цих засяє благодать Божа. Тут постане велике місто, і церков буде багато в ньому. Нехай же хрест буде першим благословенням Господа — місту, й землі оцій гарній і багатій, і народові, що збудує і прикрасить це місто.

Про що ти дізнався(-лася) з легенди?

Як колись звався Дніпро?

Який хрест поставили юнаки на горі? А чому саме на горі, як ти вважаєш?

Чи знаєш ти ще легенди про те, як було засновано Київ?

Якщо знаєш, розкажи одну з них.

Якою бачив святий Андрій нашу країну? Доведи свою думку словами з тексту.

ПІСНЯ-РЯТІВНИЦЯ

Старий вусатий кобзар сидить коло вогню, грає на кобзі, співає, згадує минуле.

Ось серед моря стоїть турецька галера². Кругом галери на козацьких чайках³ сидять козаки. На галерах ряди невільників-козаків, прикутих до ключін⁴. Між ними — молодий вродливий козак Іван. Між рядами невільників стоять турки в пишних уборах. Усе завмерло. І раптом Іван заспівав пісню. «Слава наша не поляже», — цілий хор дужими голосами підхопив її. І одразу чайки рушили до галери. Козаки заворушилися. От вони вже на галері. Блищать шаблі, миготять⁵ криві турецькі ятагани⁶.

¹ *Обабіч* — з обох боків.

² *Галера* — старовинне вітрильне багатovesлове військове судно.

³ *Козацькі чайки* — козацькі човни.

⁴ *Ключі́ця* — жердь.

⁵ *Миготіти* — мелькати.

⁶ *Ятага́ни* — турецькі шаблі.

Упали турки. Розкуті вже невільники. «Наша дума, наша пісня не вмре, не загине!» — гукають козаки. Утікають татари. Захопили вони з собою й Івана. Вирішили його стратити, бо його спів сповнив козаків сміливості й рішучості.

Мужньо зустрів Іван вирок. А доки чекав страти, співав сам собі українських пісень. І помітив хлопець, що від того співу тихо стає навкруги.

Та ось настав день страти. Вивели Івана на площу. Зігнали туди звідусіль натовп, щоб усі бачили, як умиратиме сміливий українець. І тоді попросив Іван дозволу заспівати останню у своєму житті пісню. Заспівав. А коли скінчив, із натовпу залунало: «Ще! Ще!»

І знову співає Іван. Він бачить, як завмерли і стоять непорушно його катівники, як плачуть у натовпі дівчата й жінки... І наче крила виростають у хлопця за плечима. А натовп благає залишити життя Іванові. І не наважилися бусурмани¹ стратити хлопця.

---

¹ Бусурма́ни — тут: вороги.

Багато років промайнуло. Повернувся з неволі вже сивий дідусь Іван. Але так само молодо лунає його голос: «Наша дума, наша пісня не вмре, не загине!».

З народного

Яка тема легенди? Яка основна думка?

Як вплинула Іванова пісня на тих, хто був присутнім на страті? Прочитай рядки, з яких це видно.

Обери слова, якими можна схарактеризувати Івана: *мужній, сміливий, веселий, дотепний, співучий, сумний, корисливий*.

Прочитай самостійно

ЛЕГЕНДА ПРО РІЧКУ ЛИБІДЬ

Розповідають, що річка Либідь утворилася від сліз Либеді, дочкї київського князя. Князівна була чудова, як травневе сонце. З усіх країн світу з'їжджалися молоді лицарі, князі й королевичі просити її руки. Та князівна й чути не хотіла про весілля. «Не піду, та й годі!» — казала вона всім.

Лицарі й королевичі хотіли звабити князівну своїм багатством: не один поклав голову¹, щоб сподобатися, та ніщо не допомагало. Королевичі порадилися між собою та й роз'їхалися.

Порожньо й сумно стало в княжому палаці: не було вже ні хоробрих лицарів, ні прекрасних королевичів. Князівна, як горличка² у клітці, сиділа у своєму опустілому теремі. Може, й хотіла б, щоб хтось приїхав, та ніхто не показувався.

Минуло так декілька років. Помер старий князь. На князівство сів другий. Князівна мусила залишити палац. Вона побудувала собі хатку за Києвом на горі й жила в ній одна-однісінька. Сумним-сумним було

¹ Поклав голову — погіб.

² Гóрличка — дика голубка.

молодій дівчині чернече¹ життя. Дні та ночі вона плакала. Із цих сліз і пішов струмочок, який перетворився на річку, що була названа Либіддю. А гора, на якій жила князівна, зветься тепер Дівич-горою.

Якою була князівна? Чому вона порівнюється з травневим сонечком?

Від чого утворилася річка Либідь? Як про це сказано?

Позакласне читання. Із книги «Історія України в казках і легендах» або з інших книжок обери й прочитай декілька легенд. Ту, яка тобі найбільше сподобалася, перекажи у класі.

НАРОДНА ОБРЯДОВА ПОЕЗІЯ

Обрядові пісні дуже і дуже давні. Вони пов'язані з віруванням українського народу в чарівні сили природи, яка завжди може допомогти людині, якщо вміти до неї звернутися. Багато таких пісень присвячено святам: новорічним — щедрівки, колядки; зустрічі весни — веснянки, гаївки; святу врожаю — обжинкові пісні.

Обжинкові пісні

Український народ з давніх-давен вирощував на своїй землі хліб. Поважав його, цінував, бо в хліб вкладалося багато праці. Коли шматок хліба падав на землю, господар піднімав його й цілував, перепрошуючи.

Хлібом-сіллю на вишитому рушнику зустрічали шанованих гостей.

Сіяння зерна навесні і збір урожаю восени перетворювалися на справжні свята. Так, весняний засів колись розпочинала найгарніша в селі дівчина. Сівачі вбиралися в білі сорочки, як на свято. Так само святковим визначали в'язання першого й останнього снопа.

¹ Чернече — монашеское.

Коли врожай було зібрано, на полі лишався лише кущик жита — Спасова борода, — перев'язаний стрічкою та прикрашений квітами. Його колоски розминали, щоб зерно висипалося на землю для майбутнього врожаю. Останній сніп із піснями несли додому, щоб зробити з нього дідуха¹. І ці святкові дійства знайшли своє відображення в народних піснях.

Прочитай і розкажи, про що розповідається в тексті.

Попрацюйте в парах. Складіть діалог за змістом тексту: один запитує — інший відповідає.

КРУГОМ, ЖЕНЧИКИ², КРУГОМ

Кругом, жєнчики, кругом
Понад зеленим лугом.
Жєнчики обжинають,
Пшениці дожинають.
Кінець нивоньці, кінець,
Будемо плести вінець
То з жита, то з барвінку
На хорошую дівку.
В нашого господаря
Та золота брама.
Мальовані одвірки³.
Зробили сьогодні обжинки.
Світи, місяцю, з рóга,
Щоб була видна дорога...
Щоб з неї не зблудити,
Віночка не згубити.

¹ Дідух — сніп, який ставили у кутку хати перед Різдвом.

² Жєнчики — ті, що серпами жнуть.

³ Одвірки — рама воріт, дверей.

ПІСЕНЬКА ЖИТНЬОГО ВІНОЧКА

У полі доріженька бита —
Котиться віночок із жита.
Котиться віночок по полю,
Проситься хазяїну в стодолу¹:
— Пускай, хазяїне, в стодолу,
Вже я набувся на полі.
Вже я на полі набувся,
Буйного вітра начувся,
Дрібненьким дощем напився,
Ранньої роси напився...
Я там недовго полежу —
Знов на поле побіжу.

* * *

Дивувалися ліси:
— Де поділися вівси?
Женчики піджинали
Залізними серпами,
Залізними серпами,
Біленькими руками.

Прочитай обжинкові пісні. Поясни, чому вони так називаються.

Із якими звичаями пов'язані ці пісні? Коли їх виконували?

Як слід читати обжинкові пісні: радісно, весело чи сумно? Чому?

Завчи пісню, яка тобі більше сподобалася, напам'ять.

¹ *Стодóла* — будівля для зберігання снопів.

Василь Скуратівський — український письменник, журналіст за професією, народознавець за покликанням. Він був закоханий у мову народу, його пісні, звичаї та обряди. Вивчав їх і описував у своїх книжках «Русалії», «Місяцелік», «Берегиня», «Дідух» та інших.

Письменник намагався познайомити дітей із красою народних звичаїв і обрядів, а також з українською народною мовою. Тому обстоював проведення уроків народознавства у школах, народознавчих фестивалів, серед них — «Котилася торба» (дитячі ігри), «Коляда» (новорічні та різдвяні обряди, свята), «Берегиня» (міжнародний фестиваль української народної творчості).

У підручнику вміщено низку цікавих народознавчих творів письменника, щоб і ви ознайомилися з красою народних обрядів та пісенною мовою українського народу, багатою на примовки, прислів'я та приказки, щоб полюбили її.

ЯК У СЕРПІНІ ДБАЄМО,
ТАК УЗИМКИ МАЄМО
(Скорочено)

I

— Повечеряємо й одразу ляжемо спати, — кажуть бабуса, готуючи їжу. — Завтра в нас буде важкий день — почнемо жито жати!

Я вже знаю, що жнива — найвідповідальніша пора року в хліборобів. Щойно починають косити зернові, люди відкладають усі господарські справи. Треба вчасно та якнайшвидше зібрати вирощений хліб. Один жнив'яний день, мовить народне прислів'я, рік годує.

Доки готувалася вечера, я тим часом вийняв із задвірка серпа. Він був перев'язаний лляним полотном. Це для того, щоб не поіржавів за зиму. Потім дістав з-під стріхи цурку — невеличку дерев'яну паличку, гостро застругану з одного боку. Нею бабуса будуть скручувати перевесла¹ на снопах. Сьогодні вони накрутили їх чимало, вистачить усе збіжжя² пов'язати в копи.

¹ *Перевесла* — джгут із скрученої соломи для перев'язування снопів.

² *Збіжжя* — тут: рослини хлібних злаків.

— Куди покласти серпа й цурку? — питаюся.

— У кошик, онучку. Там уже лежать хлібець і рушничок!

На покуті¹ поважно стоїть виплетена з ліщинових дубців святкова корзинка. Її для цього і тримаємо.

Поряд із корзинкою лежать кетяг торішньої калини й червона стрічка.

— А це для чого? — запитую бабусю.

— Для Спасової бороди. Ти ж літом бачив, як це робилося...

Мені пригадалися торішні зажинки. Тоді бабуся також починала жнива зі Спасової бороди. На початку лану залишили кілька незжатих стебел. Потім їх обв'язали червоною стрічкою і прикрасили кетягом калини та живими квітами. Борода стояла до кінця жнив. В останній день обжнків її зрізали і внесли

---

¹ *Покуть* — куток, центральне місце під іконами.

до хати. Пучечок колосся простояв на покуті аж до цьогорічних зажинків. Як виберемо картоплю, тато розімнуть колосся в долонях і зроблять перший засів озимини.

II

Зажинки починали в будь-який день, крім понеділка. Він вважався важким для започаткування всякої важливої роботи. Жінки зодягалися по-святковому і всім сімейством вирушали в поле.

Якщо в когось із господарів був великий лан, з якого не встигали вчасно зібрати збіжжя, то скликали толоку. Це дуже давня форма колективної взаємодопомоги. На неї запрошували переважно сусідів і родичів. Учасникам таких гуртів не платили, а лише їх ситно харчували.

Учасників жниварської толоки називали в народі женчиками. Першою починала зажинок найстарша жінка, їй дозволялося нажати початкового снопа. Якщо в родині була дівчина на виданні, то із зерен мали спекти весільний коровай.

Після цього жінка зверталася до присутніх:

Ой жніте, женчики, обжинайтеся,
І на чорну хмару озирайтеся.

Господар відповідав:

Швидше жніть до оборіжка¹ —
Там пирогів повна діжка!

Найстарша жниця заводила зажинкову пісню, і її підтримували інші:

Живо, женчики, живо
Дожинайте ниву,
Будемо плести віночки
З золотої пшенички...

---

¹ *Оборіжок* — зменшене від *оборіг* — сарай для зберігання сіна.

Упоратися зі жнивами треба було якнайшвидше. Тому цієї пори рідко хто навіть піч топив. Усі — від малого й до старого — були в полі.

III

Нарешті дожато останній загін¹, снопи пов'язано й складено в полукіпки². Пора зрізувати бороду і плести обжинковий віночок. Його врочисто накладали на голову найгарнішій молодиці, котра при тому приказувала:

От діждали літа
Та нажали жита,
Поставили в кóпки³
І вдарили в гóпки⁴!

Женчики з піснями йшли через усе село до господаря, приспівуючи біля двору:

Відчиняй, пане, ворота,
Бо йде твоя робота.
Несемо тобі вінки
Із золотої нивки —
Житнії, пшеничнії,
Щоб були величнії!

---

¹ *Загін* — смуга, ділянка поля.

² *Полукіпки* — тридцять снопів скошеного або зжатого хліба.

³ *Кóпки* — стіжки із 60 снопів хліба.

⁴ *В гóпки вдáрити* — затанцювати із запалом.

Назустріч виходив господар, низько вклонявся,
приймав вінка і запрошував до хати. Гурт заспівував:

А ми насієм жита, жита,
Та поставим копи, копи,
Та ударим гопи, гопи.
Земля аж гуде,
Де громада йде!

З роботою ми впоралися надвечір. Бабуся підійшли до Спасової бороди, розтерли колосочка. Свіжим зерном обсіяли, проказавши: «Нехай сіється-рідиться на новий урожай, на дорідне зерно».

Розкажи, про що ти довідався(-лася) з тексту.

Чи сподобався тобі старовинний звичай збирання врожаю?

Що саме сподобалося?

У тексті трапляються нові для тебе слова: *женчики*, *Спасова борода*, *цурка*, *толока*. Знайди й прочитай їх пояснення в тексті. Спробуй переказати ті уривки, у яких ужито ці слова. Знайди в тексті прислів'я. Як ти його розумієш?

Чи знаєш ти?..

На Гуцульщині¹ останній місяць літа називався *кópень*.

У цей час на полях уже густо рясніли житні *кóпи*².

¹ *Гуцу́льщина* — частина західноукраїнських земель.

² *Копá* — стіжок із 60 снопів хліба.

ЖНИВА ОЧИМА ХУДОЖНИКА

Розглянь репродукцію картини «Жниця» Миколи Пимоненка. Зверни увагу на те, як змальовано молоду жінку-жницю. Який настрій у неї? Звідки це видно?

Пригадай із тексту В. Скуратівського «Як у серпні дбаємо, так узимку маємо», як готувалися до жнив селяни, як одягалися. Чи знайшло це відображення в картині Миколи Пимоненка?

Послухай, як описала картину Миколи Пимоненка мистецтвознавець Елла Белкіна.

Білясте, ніби вицвіле від полуденного спекотного літнього сонця небо, золотаво-червоне поле пшениці, молода селянка-жниця, яка стоїть у повний зріст, — усе переповнене почуттям радості. Біла святкова сорочка, червоне намисто, червона хустинка на голові не просто прикрашають молодицю, а створюють відчуття свята. Так, на збирання врожаю в Україні виходили, як на свято.

Рум'янець палає на щоках чорнобривої, кароокої української красуні — це і від хустинки, яка ясно-червоними плямами грає на її щоках, і від «поклонів», що «б'є» вона, нахиляючись за кожним жмутком колосся.

На хвилиночку зупинилася, перевела дух і глянула на нас, усміхнулася своєю променистою усмішкою — і знову до роботи.

Художник не просто зобразив епізод із селянського життя — він створив поетичний образ землі-годувальниці і прекрасної людини, яка живе на цій землі.

Що ти можеш додати до опису картини, зробленого Е. Белкіною?

Усно опиши картину. Намагайся висловити свої враження та почуття.

Перевір себе

Ти ознайомився(-лася) з різними народними творами. Які з них тобі найбільше сподобалися? Назви їх.

Які з творів ти знаєш напам'ять?

Що таке казка? Які є казки? Що таке фантастична казка? Яка твоя улюблена казка?

Що таке легенда? Чим вона відрізняється від казки? Які легенди ти знаєш?

Чому деякі українські народні пісні звуться обжинковими? Хто і коли їх виконував?

ІДЕ НАШИМ КРАЄМ ЧАРІВНИЦЯ-ОСІНЬ

Ганна Черінь

ОСІННЯ ВИСТАВА

Ясноока тиха осінь /
Ходить між дубів і сосен /
І малює кожний лист, /
Бо малярський має хист¹. //

Осінь часу не марнує², /
Швидко сцену декорує:
На березу — жовте листя, /
А на ясен — золоте. //
Клен красується барвисто, /
Мов червоний мак цвіте. //

¹ *Хист* — талант.

² *Не марнує* — даремно, без користі витратити.

Тільки сосни і ялини /
У вбранні своїм без зміни
Залишилися на сцені, /
Бо вони — вічнозелені. //

Це для нас осіння казка — /
На виставу йдіть, / будь ласка! //

Співаки — / пташині хори, /
А дерева — / то актори. //

|| Ти прочитав(-ла) вірш. Чому він присвячений?

Вірш — це художній твір, у якому римуються кінцеві слова рядків. Зверни увагу, слова римуються за звучанням, а не за написанням. У віршах найчастіше передаються якісь почуття, думки, змальовуються картини природи.
Є вірші, присвячені певним подіям у житті людини чи народу.

|| Простеж, які слова римуються у вірші Ганни Черинь.
Розкажи, якою змальовано осінь у цьому вірші. Доведи свою думку словами вірша.

Прочитай вірш виразно:

- голосом виділяй важливі для розуміння змісту слова (вони підкреслені);
  - роби паузи на місці розділових знаків і наприкінці кожного рядка. У вірші їх позначено так: / — коротка пауза, //
- довша.

Ліна Костенко

Осінні хмари, сірі, як слони,
Великі хмари холодом нагусли.
Червоне листя падає в гаю.
Летять у вирій дуже дикі гуси,
А я слонам привіт передаю.

ОСІНЬ

Осінь, / осінь, / осінь! //
Медом пахнуть роси, //
Журавлі курличуть в небі /
Та вітри голосять. //
Не дзвенять в садочку /
Птичі голосочки. //
Сняться зораному полю /
Квіти / й колосочки. //
В лузі при долині /
Плаче тополина. //
Загорілась над рікою /
Червона калина. //
Тьмяно сонце світить, /
А на голих вітах /
В'яже осінь рукавички /
З бабиного літа. //

Прочитай виразно вірш, дотримуючись розмітки.

Які ознаки осені описано у вірші? Прочитай рядки, кожен з яких змальовує цілу картину. Це рання чи пізня осінь?

Знайди слова, вжиті в переносному значенні. Із якою метою вони вжиті?

Як ти розумієш два останні рядки вірша?

Ліна Костенко

***

Осінній сад ще яблука глядить,
листочок-два гойдає на гілляках.
І цілу ніч щось тихо шарудить,
і чорні вікна стигнуть в переляках.
Між стовбурами пробігає тінь...
То білий кінь,
то білий-білий кінь
шукає літо у сухому листі.

Як поетеса змальовує осінній сад? На що звертає увагу?
Чи можна сказати, яка це осінь — рання чи пізня? Доведи.
Про якого білого коня згадується?
Підготуйся до виразного читання вірша.

Ліна Біленька

* * *

Одягнув осінній клен
Жовтий капелюшок,
Натягнув собі його
Аж до самих вушок.

Капелюшок той увесь
Із жар-птиці пір'я.
Аж від нього стало враз
Золотим подвір'я.

Яку пору осені описано у вірші — ранню, золоту чи пізню?
Яку картину осені ти уявляєш?
Що мала на увазі Ліна Біленька, коли описувала капелюшок?
Чому подвір'я стало золотим?
Із яким значенням ужито слово *золотий*?
Вивчи той вірш, який тобі найбільше сподобався, напам'ять.

Володимир Верховень

Скормовка

Клени по колу клали поклони,
З кленів додолу впали корони.

Із чим порівнює крону клена Ліна Біленька, а з чим —
Володимир Верховень? А з чим ще її можна порівняти?
Обговори це питання з однокласниками.

Загадка

Без пензлика, без олівця
Розфарбувала деревця.

ОСІННЯ КАЗКА

Молодий веселий Вітер прилетів здалека. Він грався цілий день, а надвечір зморився¹ і заснув на лісовій галявині.

А ранком Вітер не впізнав навколо себе нічого. Жовто-зелене, мідяне, багряне листя тріпотіло на сірих, буро-жовтих гілках. Легесенький туман пестив високі верхівки дерев.

Між деревами йшла невагомо, наче пливла, зовсім юна дівчина. Вона то розтавала в тумані, то її струнка срібляста постать виблискувала в косих осінніх променях. Дівчинка низенько нахилялася, збираючи якесь насіння, і співала просту й журливу пісеньку.

Вітер тихо підкрався до дівчини і раптом погладив її довгу золотаву косу.

— Ой, хто це? — злякалася дівчина.

— Це я! Глянь-но уважніше навколо, і ти обов'язково побачиш мене!

— Так... Я, здається, бачу... І не бачу!

Вітер засміявся.

— Не дивно. Адже я Вітер! А ти хто?

Дівчина стала строгою, суворою.

— Я — Хазяйка осіннього лісу. Навіщо ти прилетів? Хочеш, щоб скоріше прийшла сюди зима? Хочеш зірвати все листя, щоб я зникла?

— Ні, навіщо ж так? Не бійся нічого! — стурбувався Вітер.

А коли він чогось турбувався, розгойдувалися дерева, облітало листя, ховалися птахи в гнізда.

— Давай дружити! — вигукнув Вітер і закружляв дівчину по галявині у швидкому веселому танку.

¹ Зморівся — устал.

— Облиш мене, облиш! — хвилювалася вона. — Адже я зникну, надовго зникну!

І вона повільно розтанула в осінньому повітрі...

Вітер став темнішим за темну хмару. Але темніш оголених дерев він не міг стати. Жовто-зелене, мідяне, червоне вбрання лісу самотньо лежало на землі.

Смутний Вітер вихором помчав по світу, зриваючи останнє, вогке від холодних дощів і туманів листя. Слідом за ним нечутко ступала, захоплюючи все у свої володіння, величава зима...

Усюди шукав Вітер юну Хазяйку осіннього лісу. Але знайти не міг ніде.

Минув рік. Восени Вітер знову помчав на північ.

Він побачив дівчину з золотою косою на тій самій галявині і, сміючись, підхопив її, закружляв щасливим вихором.

— Я знайшов тебе, знайшов! — радів Вітер.

— Облиш мене, ну облиш! — благала дівчина. — Ми не можемо дружити. Мене знов не стане!..

Шурхотить багряне листя під вітром, шепоче свої осінні казки. Завмирає, слухаючи їх, зів'яла волога трава. Відлітають у вирій стривожені птахи. А Вітер кружляє й кружляє серед дерев, шукаючи Хазяйку осіннього лісу, що знову зникла, наче чарівний сон.

Що ти прочитав(-ла) — оповідання чи казку? Доведи свою думку.

Що побачив(-ла) уранці Вітер? Які кольори осені згадані?

Яким ти уявив Вітер і Хазяйку осіннього лісу? Намалюй їхні словесні портрети.

Чому Вітер і дівчина не можуть дружити?

Знайди і прочитай рядки, у яких письменник описує сумний настрій Вітру.

У казці описана пізня осінь. Звідки це видно?

Поміркуй, які казки може розповідати осіннє листя. Розкажи про це.

ЩЕДРА ОСІНЬ

Непомітно підкрадається осінь. Хитрувато хихикає вона за лісом / і ніжним голосом піддобрюється до людей. //

— Може, і вам золотого медку? // А може / — і яблучок рожевобоких? // Винограду солодкого? // Кавунів червоних, / як жар? Усе в мене є, / всім я багата, / люба... //

Люди ласують¹ золотим медком, ласують та щедрю осінь підхваляють:

— Ну й осінь, ну й багатійка! Медком як щедро частує²!

А про те й ні гадки, що медок той літо зі своїх квітів запашних подарувало.

Збираються в садах жінки та співучі дівчата, викладають рядками в ящиках пахучі груші. А дід Саливон зачудовано³ крутить головою, осінь славословить:

— Хе, от воно що то — осінь! Зима морозом вичавить, весна віником вишкребе, літо сонцем випалить, а осінь-господиня щедрою рукою в комору засипле.

А осінь мружиться⁴, сміється беззвучно, крадькома зелене виноградне листя в такий багрянець розмалює, що хто не погляне потім, аж охає: ох-ох, як той виноград, люди добрі, розгорівся!

Сидить Степанко на баштані⁵, частується від гарячого, як жар, кавуна соковитими скибками⁶ і знову-таки осінь вихваляє:

— Ох, і люблю ж я, дідусю, осінь! Вона така чудова, така щедра, що, по-моєму, то хай би весь час на землі була сама осінь.

Дідусь, відрізуючи онукові нову скибку, мудро зауважує:

¹ Ласувати — лакомиться.

² Частувати — угощати.

³ Зачудовано — изумлённо.

⁴ Мружиться — щуриться.

⁵ Баштан — бахча.

⁶ Скибка — ломоть.

— Без літа й осені, дитино, не буває.

— А осінь таки найкраща, — стоїть на своєму Степанко.

А осінь — знай своє. Тихцем гризе та й гризе золотого окрайця¹. Як гризне, так дня й відкусить, так дня й поменшає. Зате ночі з кожним днем довшають, вечори холоднішають, ранки й зовсім дрижаками годують, покривають усе рясними та холодними росами.

На все осінь щедра — і на кавуни, і на дощі, і на холодні роси. Визолотить ліси, вичорнить поля, ніби пожежею запалить молоді осічніки та березнякі. Ну куди тобі не глянеш, так і здається, що лисичка свою червонясто-рудку спинку вигинає, до ніг лащиться². Полащиться, полащиться під куцим сонцем та й утече кудись разом із перелітними птахами.

Як змальовано осінь? Зачитай рядки, які підтверджують твою думку. У тексті багато слів, ужитих у переносному значенні. З якою метою? Зачитай рядки з такими словами.

Чим пишається осінь? Із чого це видно?

За що Степанко любить осінь?

Як люди ставляться до осені? Знайди й зачитай рядки на підтвердження твоєї думки.

Прочитай виділені рядки. Що вони нагадують?

Прочитай текст уголос, але спочатку пригадай правила, яких треба дотримуватися.

1. Спочатку слід прочитати текст, щоб визначити його загальний настрій — спокійний, урівноважений або радісний чи сумний, звернути увагу на розділові знаки в середині й наприкінці речень, щоб правильно інтонувати їх.

2. Ще раз прочитати текст, щоб визначити слова, важливі для розуміння його змісту. Під час читання їх треба виділяти голосом — робити логічні наголоси.

3. На початку речення слід підвищувати голос (↗), а в кінці — перед крапкою — знижувати (↘).

4. Робити паузи після всіх розділових знаків.

¹ *Окράєць* — горбушка.

² *Лащитися* — ласкатися.

ЧАРІВНА́ ОСІНЬ

Щедро виграючи золотими фарбами, / іде нашим краєм / чарівниця-осінь. // Пожовклі листочки, / перш ніж лягти на землю, / востаннє спалахують¹ / рудими вогниками. //

І падає, падає листячко, кружляє між гілок і мовчазних стовбурів², лягає м'яким шаром³ на землю.

Яка чудова, запашна й золотиста ковдра!

Під цією ковдрою оселяються на зиму комахи, лісові миші, шарудить їжачок.

У полі ніжною, зеленою щіточкою зійшла озимина́. Кожна стеблинка дивиться в небо зеленим очком.

Ходить осінь полями, лісами і луками, куриться білим туманом над річкою й озерами, шарудить опалим листям у садках і міських парках, сипле останні золоті листочки на землю.

— Ох, яка чудова, яка гарна осінь! — кажуть люди. Почувши таке, осінь стає ще лагіднішою, і тоді яскравіше світить сонце, глибшою стає блакить неба.

А якщо почне осінь бризкати дощиком, ніхто їй за це не дорікатиме⁴: багатшими будуть врожаї, повноводнішими річки, ще густішими ліси. Нехай бризкає!

Якою зображена осінь?

Чому осінь називають чарівною?

Які кольори надають осені святковості, урочистості?

Знайди вислови, ужиті в переносному значенні. Яка їхня роль?

Розкажи близько до тексту: а) як падає пожовкле листя; б) що сказано про озимину.

¹ *Спала́хувати* — вспыхивать.

² *Стóвбур* — ствол.

³ *Шар* — слой.

⁴ *Доріка́ти* — попрекать.

Прислів'я

Осінь на строкатому коні їздить.

У вересневий час сім погод у нас: сіє, віє, туманіє, холодіє, шумить, гуде ще й згори йде.

Скормовка

Надворі погода розмокропогодилася.

Степан Жупанин

ОСІННЯ ПОЖЕЖА

Сонно з-за хмари
Дощ визирав,
Сіяв краплини
В лузі між трав.
Раптом побачив:
Діброва горить!
Взявся гасити
Пожежу в ту ж мить.
Море води
На дерева розлив.
Тільки пожежі
Не погасив.
Жовтогарячим,
Червоним вогнем
Дерева палають
Під буйним дощем.
Пожежа в діброві
Аж неба сягла,
А дощик не відав:
То ж осінь прийшла!

Чому вірш має таку назву?

Яким змальовано дощ у вірші?

Які рядки вірша допомогли тобі зробити такий висновок?

Які кольори осені згадано у вірші?

А які ще можуть бути кольори?

ОСІНЬ ОЧИМА ХУДОЖНИКА

Розгляньте репродукцію картини Сергія Шишка «Осінь над Дніпром».

Спробуйте розповісти, яку казку навіяла вам чарівниця-осінь, зображена на картині.

А ще поміркуйте, чи може бути осінь замріяною, радісною, засмученою чи навіть заплаканою. Про що може розповісти осінній листочок, який повільно падає з дерева? Про що кричать птахи, відлітаючи у вирій? Яку пісеньку співає прохолодний осінній вітерець? Про що думає сонечко, надсилаючи на землю своє тепле проміння?

Можливо, хтось із вас складе вірш, хтось почує справжню музику й розкаже нам про власні почуття.

Послухай, які думки і почуття від побаченої картини висловила мистецтвознавець Елла Белкіна.

Ніби «язики» полум'я, звилися в небо стрункі вогняно-жовті тополі. Червоно-жовте листя дерев злилося у велику кольорову пляму ліворуч. Ми наче стоїмо на високому схилі й милуємося знайомим краєвидом. Чарівниця-осінь розкидала свої фарби, як іскорки своєї палаючої душі, щоб востаннє зупинилися ми, затамували подих... і відчули легкий, але вже прохолодний вітерець, що зриває листя з дерев. Ми навіть чуємо, як шурхотить воно під ногами...

Погляд наш поринає в далечінь, і ми бачимо ген там місток, а внизу вже холодний синьоокий задумливий Дніпро несе свої повні води до моря. А там, за річкою, сизо-фіолетові мерехтливі далі...

Ми переповнені радістю від такої невимовної краси, але й легкий сум охоплює нас. Недовго лишилося осені панувати, вже легкою ходою наближається зима. І ми ніби бачимо її он там, біля самого обрїю.

Що ти хотів би додати до цього опису?

Євген Шморгун

ОСІНЬ У ЛІСІ

Приходжу до знайомого лісу і вражено¹ зупиняюся:
— О! ..

І немає слів, щоб висловити захоплення².

А ліс і собі шелестить. Дерев, стомившись протягом весни й літа, тягнуться наввипередки до сонця і раптом зупинилися, опустили руки, оглядають одне одного, дивуються з власної краси:

— О!..

Тиша-тиша.

¹ *Вра́жено* — изумлённо.

² *Захо́плення* — восхищение.

Тут звідкілясь об'явився несида-вітерець: ш-ш-шуг!.. Та дуби на нього невдоволено зашикали: «Тш-ш-ш!.. Тш-ш-ш!..»

І вітерець слухняно припишк, притулившись до стовбура уже безлистої осики.

Яка картина природи викликала захоплення автора? Як письменникові вдалося це передати?

Якими зобразив автор дерева? Які слова допомагають уявити їх як живі особи?

Які звуки почув автор у лісі? Як їх передав?

Порівняй опис осені на картині Сергія Шишка і в замальовці Євгена Шморгуна.

Євген Шморгун

ДОРІЖКА

Набурмосився сивий дощ та й не просвітляє. І ця доріжка в парку аж до самого краю тиха й безлюдна.

А дарма¹! Бо якраз тепер доріжка найпоказніша, саме зараз настав її зоряний час: на ній лапато розпласталися мокрі кленові зорі. Так і відлискують щирим золотом та багрянцем на невідбіленому полотні ґрунтівки.

Ступаю по такій зірчастій...

Чи ж то по доріжці ступаю?

Чи ж то не сама царівна Осінь тягне шлейф свого плаття з жовтня в листопад?

Як автор описує осінню доріжку? Знайди цей опис.

Що автор називає кленовими зорями? А що золотом і багрянцем? Чому?

Як ти вважаєш, із чим можна порівняти листочки, що спадають з дерев?

Яку картину ти міг(могла) би намалювати за останнім реченням? Розкажи про це.

Що об'єднує обидва тексти, написані Є. Шморгуном?

Спробуй розповісти про свої враження від осіннього парку, саду, використовуючи образні вислови.

¹ Дарма — напрасно.

ЧОГО ШУМИШ, ДІБРОВОНЬКО?

(Українська народна пісня)

— Зелена дібровонько. //
Чого рано зашуміла? //
Чого рано зашуміла, //
Жовтим воском зажовтіла? //
— Як же мені не шуміти? //
Он морози йдуть /
І на листя, / і на віття /
Вже вогонь кладуть. //
— Не журися, / дібровонько, //
Не журися, /
Що не вкрита головонька, /
Облітає листя. //
Нехай вітри, /
Нехай бурі, /
Нехай небо хмариться! //
Якось зиму перебудем, /
Весна / не забариться. //

Прочитай народну пісню мовчки й поміркуй, яким настроєм вона сповнена. Чому?

Тепер прочитай пісню вголос, дотримуючись розмітки. Але спочатку подумай, яким тоном треба читати більшу частину пісні. Де треба його змінити? Чому?

Попрацюйте в парах. Приготуйтеся до читання діалогу вголос.

Володимир Іванович

ОСІНЬ МРІЙНА¹

Осінь мрійна,
Осінь мила,
Все багрянцем притрусила.

¹ *Мрійна* — мечтательная.

І сама
 В барвистім листі
 Ще й в калиновім намисті
 Відійшла в ранкову пору
 За високу темну гору.
 Скаламутилася річка,
 Стала сіятися мжичка¹,
 Змовкли крики журавлині,
 І нарешті
 Випав іній.
 А під вечір
 В чистім полі,
 На морозному роздóллі
 Розвернула завірюха
 Свого білого кожуха.
 І пішла, пішла чесати²
 Біля дідової хати.

Чому автор називає осінь мрійною?
 Як ти розумієш слова: «Розвернула завірюха свого білого кожуха»?

Позакласне читання. Добери й прочитай вірші, оповідання, казки про осінь. Розкажи про них у класі.

Перевір себе

Ти ознайомився з віршованими і прозовими текстами українських письменників про осінь.

Які з них тобі найбільше сподобалися? Хто їхні автори?

Які з віршів ти знаєш напам'ять і вмієш виразно розказувати?

¹ *Мжичка* — дрібний, густий дощ.

² *Чесати* — тут: плясать.

Із яких віршів подані нижче рядки?

1. Загорілась над водою
Червона калина.
2. Змовкли крики журавлині,
І нарешті
Випав іній.
3. Між стовбурами пробігає тінь...
То білий кінь,
то білий, білий кінь...

Хто написав ці вірші?
Які прислів'я про осінь ти знаєш?
Які загадки?

Прочитай і відгадай загадку Володимира Лучука.

КЛЕНОВИЙ ВИРІЙ

Летіли птахи зелені,
Сіли спочити на клені.
По десять птахів
На кожну вітку,
Сіли весною,
Сидять улітку.
А прийде осінь —
Запалить крони,
Птахи зелені
Стануть червоні.
Зірвуться з віток
У мжичці сірій —
Полинуть з вітром
В кленовий вирій.

Які слова допомогли тобі правильно відгадати загадку?

УКРАЇНА — РІДНИЙ КРАЙ

Ганна Черінь

РІДНА ХАТА

Різні в світі є країни,
Різні люди є на світі.
Різні гори, полонини,
Різні трави, різні квіти...

Є у нас одна країна,
То — прекрасна Україна,
Нашого народу дім.
Там шумлять степи
безкраї,

Наче вміють говорити!
Там ясніше сонце сяє,
Там солодше пахнуть
квіти...

Різні в світі є країни,
Гарні є, є і багаті,
Та найкраще в Україні,
Бо найкраще в рідній
хаті.

Прочитай вірш і подумай, які почуття висловлює поетеса в ньому. Які слова для цього використовує?

Поміркуй, що Г. Черінь називає рідною хатою: рідну домівку, сільську хату, Україну?

Що ти знаєш про Україну?

Вивчи вірш напам'ять.

УКРАЇНА — НЕЗАЛЕЖНА ДЕРЖАВА

24 серпня 1991 року Верховна Рада України прийняла Акт проголошення незалежності України. Цей Акт підтверджено всенародним референдумом (голосуванням).

Україна як незалежна самостійна держава визнана всіма країнами світу. Вона має свої посольства або представництва в багатьох країнах.

Україна, як і кожна незалежна держава, має свої символи: Гімн, Герб і Прапор.

Гімн — це урочиста пісня, яку виконують, коли розпочинають державні заходи: приймають послів інших держав, проводять урочисті збори, відкривають пам'ятники видатним людям України. Його виконують, коли піднімають Державний Прапор на честь перемоги українських спортсменів.

Цю пісню понад століття тому написали поет Павло Чубинський і композитор Михайло Вербицький. Згодом Верховна Рада України її затвердила як Гімн. У ній виражено дух боротьби за волю, незалежність і віру в перемогу:

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття українці, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Символом державної незалежності є також Герб і Прапор України.

Гербом Української держави є золотий тризуб на блакитному тлі. Цей знак дуже давній. Він, очевидно, був гербом Київської Русі, бо є на монетах київського князя Володимира, який жив понад тисячу років тому.

Що означає тризуб? Одні кажуть, що Святу Трійцю: Бог Отець, Бог Син і Святий Дух. А дехто вважає, що тризуб символізує поєднання землі, води й повітря.

Національний Прапор України синьо-жовтого кольору. Він теж має давнє походження. Поєднання двох кольорів можна побачити на прапорах княжої доби України-Руси, а пізніше — козацької вольниці.

Чому ж два кольори — синій і жовтий — обрано для нашого прапора?

Жовтий колір — це колір дозрілих пшеничних полів, що розкинулися на безмежних просторах південних степів України. Але це ще й колір золотого сонця, що живить усе на Землі.

А блакитний, або синій, колір — то колір неба. Кажуть, що над Україною воно особливо синє.

Ось як сказав про наш прапор український поет Дмитро Павличко:

Прапор наш, як літо,
В сонці майорить —
По долині жито,
По горі — блакить.

Ознакою самостійності й незалежності кожної держави є грошова одиниця. У нас — це гривня, на купюрах якої зображено історичних діячів і письменників.

В Америці грошовою одиницею є долар, у європейських країнах, які об'єдналися в Євросоюз, — євро.

Що ти дізнався(-лася) про Україну з цієї статті? А про її державні символи? Розкажи про них.

Розглянь купюри в 5, 10, 100, 200, 500 гривень. Хто на них зображений?

Вивчи гімн напам'ять.

Попрацюйте в парах. Складіть діалог за змістом прочитаного тексту.

Ольга Хорошковська

КИЇВ — СТОЛИЦЯ УКРАЇНИ

Київ... Скільки таємничої чарівності в цьому слові!

У ньому — відгомін тисячоліть... Згадується легенда про його засновників — Кия, Щека, Хорива та їхню сестру — Либідь. Тепер лише назви київських гір — Щекавиця та Хоривиця — нагадують про них. Іменем старшого брата Кия названо спочатку городище, а потім — славний Київ-град, головне місто могутньої колись держави, що звалася Київська Русь. А Либідь —

її ім'ям було названо колись повноводу річку, яка тепер майже висохла...

І ось я вперше побувала в цьому старовинному й водночас сучасному місті. Столиця видалася мені незвичайною. Іду центральною вулицею міста — квітучим Хрещатиком. Колись тут був Хрещатий Яр, обабіч якого височіли гори, вкриті лісом. Тепер — це одна з найкращих вулиць міста. Піднімаюся бульваром Шевченка до університету, вклоняюся пам'ятнику великому Кобзареві, йду по Володимирській, названій на честь київського князя Володимира... Ось біля Будинку вчителя пам'ятник великому українському історикові й першому президентові України 20-х рр. ХХ ст. Михайлові Грушевському. Прямую далі. Ось і Софія Київська, на внутрішніх стінах якої зображено дітей київського князя Ярослава Мудрого. Одна з доньок — Анна Ярославна — одружилася з французьким королем, а по його смерті сама стала французькою королевою. Інша — золотокаса Єлизавета — одружилася зі славним норвезьким витязем, який став королем Норвегії і звався Гарольдом Сміливим. Третя донька — Анастасія — була одружена з угорським королем.

Неподалік Софіївського собору — пам'ятник славному лицарю України Богданові Хмельницькому, який бажав щастя і волі українському народу, відважно боровся за те, але не завжди йому щастило...

А ось пам'ятник княгині Ользі — єдиній жінці, яка правила Київською Руссю. Поряд із нею — мудрі Кирило і Мефодій, які уклали слов'янську азбуку.

Іду далі до Золотоверхого Михайлівського собору, колись зруйнованого вщент, а тепер знову відбудованого. Поряд пам'ятник жертвам голодомору. Сумна пам'ятка...

І все ж іду й радію сучасному: квітучим каштанам, новим будинкам, сонцю, людям, усмішкам...

Ти прочитав(-ла) **текст-нарис**. Так зветься твір, у якому розповідається про дійсні події, предмети, реальних людей, які зображені автором на основі власних спостережень, власних почуттів.

Що ти дізнався(-лася) про Київ із цього нарису?

Назви історичні місця, згадані в ньому.

Що викликає в автора радість? У яких рядках про це йдеться?

Попрацюйте в парах. Поставте запитання один одному за змістом тексту й дайте відповіді на них.

Розглянь світлини. Знайди в тексті речення, у яких згадуються зображені пам'ятники.

НАЙДОРОЖЧИЙ СКАРБ

Українська мова... Вона вся з гомону полів, лісів і морів отчої землі, мережана сходом і заходом сонця, гаптована сяйвом місяця, зірок, переткана калиною, барвінком і вишневим цвітом. Кожна її ниточка вимочена в Дунаї, криницях і струмках людської звитяги¹. Вона з блиску козацької шаблі й весла невольницького човна. Вона, як напнуті паруси волі, зіткані з останнього поклику воїнів і борців повстань, битв за свободу, честь і незалежність. Вона вся з тучі й грому, як з води й роси, — така українська мова. Ніжна й тендітна², а міцніша броні, бо єднає дух і тіло.

Нещасна, несправедна людина, що добровільно і легко зрікається рідної мови; щаслива, праведна людина, що в радості й горі будує слово своєї землі.

Як письменник описує ніжність української мови? А її міць, силу?

Що значить мова для кожного народу? Поміркуй і розкажи про це.

Як сказано про людей, які зрікаються своєї мови? Чи можна ці слова вважати основною думкою тексту?

Юрій Рибчинський

НАША МОВА

Мова, наша мова —
Мова кольорова.
В ній гроза травнева
Й тиша вечорова.

Мова, наша мова —
Літ минулих повість.
Вічно юна мудрість,
Сива наша совість.

Мова, наша мова —
Мрійнику жар-птиця,
Грішнику — спокута,
Спраглому криниця.

А для мене, мово,
Ти, мов синє море,
У якому тоне
І печаль, і горе.

¹ Звитяга — победа.

² Тендітний — хрупкий.

Я без тебе, мово,
Без зерна полова,
Соняшник без сонця,
Без птахів діброва.

Мова, наша мова —
Пісня стоголоса.
Нею мріють весни,
Нею плаче осінь.

Нею марять зими,
Нею кличе літо.
В ній криваві рими
Й сльози Заповіту.

Як вогонь у серці,
Я несу в майбутнє
Невгасиму мову,
Слово незабутнє.

Микола Петрів

РІДНИЙ КРАЙ

Під рідним небом / жайворон співа, /
Я рад би знати / тих пісень слова. //
Я слухав, / чув: / співала та пташина /
Одне святее слово: / Україна. //

На ріднім полі шепчуть колоски.
Я рад би знати тихі їх думки.
Я слухав, чув, як кожна колосина
Шептала тихо слово: Україна.

У ріднім краї зелен-гай шумить.
Я знати рад, про що він мріє-снить.
Я слухав, чув, як кожна деревина
Шуміла ніжно слово: Україна.

О Боже, дай повік любити край,
Де квітка, пташка і зелений гай,
Де кожна вірна тій землі дитина
Живе єдиним словом: Україна.

Які почуття до Батьківщини висловлено у вірші?

Поміркуй, як будеш читати вірш. Підготуйся до виразного читання вголос.

Василь Симоненко — український поет, якого називають лицарем української літератури. За що називають? За красу віршів і за висловлену в них любов до України, її народу, за відданість Батьківщині.

Він гостро відчував неправду, зневагу до людини, гніт комуністичного режиму та намагався пробудити в душах людей почуття людської гідності й самоповаги, що найяскравіше вилилося в таких рядках:

Ти знаєш, що ти — людина?
Ти знаєш про це чи ні?
Усмішка твоя єдина,
Мúка¹ твоя єдина,
Очі твої — одні.

Його коротке життя (він прожив лише 28 років) було як спалах яскравої зірки. Найкращі вірші Василя Симоненка зібрані у книзі «Лебеді материнства». У вірші, написаному як настанова матері синові, передано не лише безмежну любов матері до сина, але й до України, — звучить як материнський заповіт:

Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

 ¹ Мúка — тут: переживання.

Свою любов до Батьківщини він найяскравіше передав у таких рядках вірша «Україні»:

Я з твоїм іменем вмираю.

І в твоєму імені живу.

Таким був український поет Василь Симоненко.

Василь Симоненко

ВИРОСТЕШ ТИ, СИНУ...

Виростеш ти, сину, вирушиш в дорогу,
Вирушать з тобою приспані тривоги.
Можеш вибирати друзів і дружину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.
Можна вибрати друга і по духу брата,
Та не можна рідну матір вибирати.
За тобою завше будуть мандрувати
Очі материнські і білява хата.
А якщо впадеш ти на чужому полі,
Прийдуть з України верби і тополі,
Стануть над тобою, листям затріпочуть,
Тугою прощання душу залоскочуть.
Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

Леся Храплива

ВИШИВАНІ КВІТИ

I

Було це давним-давно в нашій славній Україні.

Жили в місті Чернігові брат із сестрою. Брат називався Яромир, а сестра Доброслава.

Яромир був лицар, тисяцький у княжому війську. Коли виїздив із двору на білому коні, у блискучій зброї, попереду війська свого, то здавалося, що сонце ясніше світить і буйна трава степова до ніг йому стелиться.

На вулицях міста всі з пошаною вступалися Яромирові з дороги, бо знали, що як тільки виїде в чисте поле, як тільки махне мечем, то горе буде поганим половцям. Не було лицаря над нього. А найбільше боялися його половці у степах.

Та ось вирушив Великий князь київський на лютих половців, а з ним і Яромир зі своїми дружинниками.

Минуло багато днів, повертаються князівські вої¹ і кажуть Доброславі:

— Із сумною звісткою прислав нас до тебе князь київський. Узяв лицаря Яромира живцем хан половецький у неволю. Повіз його в далекий степ половецький. Даремно старалися ми його наздогнати...

І заплакала Доброслава. А ранком пішла у світ шукати свого брата.

Ще весело їй ішлося, поки проходила рідною землею. Тут люди радо її вітали, на ніч приймали та ще показували, куди їй у степи половецькі мандрувати. Трава ще була така буйна-буйна, а квітів барвистих так багато, що за очі беруть. А понад степом різної птиці зграї, і всі летять на схід. Пішла за ними і Доброслава, бо знала, що туди дорога до половців. Вийшла у степи половецькі, а там уся трава жовта, зів'яла, сонцем спалена. Ні квітів, ні пташок не видно. А сонце пече, і важко йти. Та не приставала Доброслава, а все спішила, щоб якнайшвидше до Яромира дістатися.

Довго вона блукала степом, уже з утоми й голоду ледве могла йти, аж ось стоять у степу гострокінчасті² половецькі шатра. Підійшла вона ближче і зустріла сторожу половецьку. Посміхнулися злобно половці й повели її до свого хана.

А хан і справді тримав Яромира в себе, замкненого в наметі. Щоразу питав його:

¹ Вої — воины.

² Гострокінчасті — островерхие.

— Чи хочеш, лицарю руський¹ Яромире, мені на службу стати, разом зі мною русичів воювати? Дам тобі, чого лиш забажаєш, ще за свого сина тебе прийму.

А Яромир відповів:

— Не мила мені твоя служба, хане. Я — руський лицар, а русичі вірні до смерті своєму князеві та землі своїй. Не буду я задля твоїх багатств наші звичаї прадавні ламати.

II

І розлютився тоді хан дуже, звелів замкнути Яромира в окремому шатрі, куди жоден промінчик сонця не доходив, і наказав його самою водою і сухим хлібом годувати. І мучився Яромир, чорнів і худнув із кожним днем. Уже здавалося, що він навіть кроку ступити не зможе. А все-таки, коли хан питав його знову, чи готовий він князя свого зрадити, Яромир відповідав: «Ні!»

Коли хан побачив Доброславу, задумав він з помсти великого болю їй завдати. Він сказав:

— Є у нас лицар Яромир, та не хоче він ні бачити, ні знати сестри. Він уже до половців пристав і давно забув про Русь і про свого князя. І ти, дівчино, поклонися мені, тоді він, може, із тобою говорити захоче.

І запалало личко Доброслави гнівом, і сказала вона:

— Може, і поклонився вам мій брат, коли ви його чи то голодом, чи мукою приборкали. Та я вам не поклонюся ніколи!

І, мов вітер степовий, вибігла вона з ханового шатра і помчала у степ. А там упала на землю, гарячу від степового сонця, і гірко-гірко заридала, що відцурався її брат Яромир і землі рідної, і сестри своєї.

А потім встала і пішла, куди ноги понесли. І зайшла знов у рідні степи. Там почула знову, як співали хором пташки, побачила квіти барвисті, пахучі. І подумала:

---

¹ У ті давні часи Україна називалася Київська Русь. Звідси й назви: *руський, русичі*.

«Як мій брат міг відцуратися такої краси? От якби я могла йому хоч трохи тих квітів передати». Тоді почала зривати квіти, сіла й заходилася плести з них сорочку для брата. Що білі квіти — то полотно, а що сині, червоні — то дивні візерунки на плечиках повимережувала. Скінчила вона робити сорочку, загорнула її в ніжне павутиння, щоб дорогою не понищити, і пішла знов у степи половецькі.

Підійшла до табору половецького й стала сторожів благати:

— Занесіть цю сорочку лицареві Яромирові, що у вас перебуває!

Довго не хотіли половці вволити її волю¹, а вкінці один із них змилювався і сказав:

— Давай сюди, дівчино. Занесу я її твоєму братові, коли так дуже просиш.

Приніс сорочку, квітами українськими мережану, до шатра Яромира, кинув її йому, а сам швидко пішов,

---

¹ *Вволити волю* — виконати, задовольнити бажання.

щоб, бува, хто не підглянув. Одягнув Яромир на себе ту сорочку. І дивне диво! Той, що не мав сили зворухнутися, нараз знову набрав її. Тепер туга за рідною землею не давала йому на місці встояти.

Нічкою невидною вирвався Яромир із намету й буйним вихром помчав у степ, де знайшов сестру Доброславу. Розказав їй, як то квіти рідної землі йому силу і відвагу дали. Тоді пішли обое в Україну.

З того часу всі українки залюбки вишивають квіти барвисті. Їхня сила дивна.

Ти прочитав(-ла) текст. Це оповідання, казка чи легенда? Чому ти так вважаєш?

Яким подіям у житті українського народу він присвячений?

Хто його головні герої?

Які риси характеру мав Яромир? Як описано його зовнішність?

Що тобі найбільше сподобалося в Доброславі? Якою була ця дівчина?

Яка основна думка цієї легенди?

Прочитай прислів'я. Поясни, як ти їх розумієш.

Прислів'я

У чужій сторонці не так світить і сонце.

Де рідний край, там і під ялиною рай.

Чужа сторона тугою зорана, сльозами засіяна.

Прочитай самостійно

Роман Завадович

МАРУСЯ БОГУСЛАВКА

То не чорні хмари над Богуславом стояли, то турки-яничари на місто напали, людям руки путами в'язали і гнали їх у далеку землю турецьку, в тяжку неволю.

Спіймали й дівчину-білявку, попівну¹ Марусю Богуславку.

¹ Попівна — донька священика.

Вродлива, справжня красуня була Маруся. Тож, коли її у Стамбулі на базарі продавали, уподобав її багатий па́ша турецький.

— Не годиться таку пишну квітку важкою каторгою в'я́лити, візьму її до свого дому, скажу її виховати в мусульманській вірі та у звичаях турецьких, туркенею стане, за дитину мені буде.

Купив па́ша Марусю, у свою палату привів, у турецьку одержу зодягнув і найняв учителів, щоб дівчину по-своєму навчали, щоб її потурчили, побусурманили. І пильнували¹ вчителі, щоб вона українського слова не чула, хреста не бачила. Щоб не до Христа, а до Аллаха молилася.

Але дівчина глибоко в серці, мов чарівний образок, носила спогад про рідний край — про чудовий краєвид зі сріблястою річкою, крутими скелястими берегами й білими хатками у вишневих садах.

Роки минали і той чудовий образ поволі затирали.

Вже Маруся туркенею стала, пашу рідним батьком називала. Жила в розкошах і вигодах, а коли па́ша з дому виїжджав, то ключі від усього хазяйства їй у руки віддавав.

Чудова була в па́ші палата, вся в золоті, сріблї й самоцвітах, серед квітників і садів. Дзюрчали кришталеві водограї, мінилися веселчиними барвами клумби розкішних квіток, п'яно пахли ку́щі й дерева.

А за садом-виноградом стояла вежа² висока, з сірого каменю збудована, в землю глибоко вмурована. Багато років Маруся пашу питала, що це за будівля, та він відповіді не давав, будь-чим її збував. Це Марусю ще більше зацікавило.

Раз увечері пішла Маруся в сад гуляти, відчинила хвіртку в мурі-огорожі й опинилася під вежею. Стала до

¹ Пильнува́ти — следить.

² Ве́жа — башня.

неї приглядатися, сотні раз думати-гадати, нащо паша таку понуру¹ вежу збудував.

І раптом донеслася до неї приглушена пісня. То не один голос співав, то кілька сотень людей співало, сумно на долю нарікало, що вже тридцять літ у неволі перебувають, Божого світу, сонця праведного не бачать.

Дівчина стрепенулася. Що це? І пісня якась близька її серцю, і слова наче знайомі. Маруся здогадалася: то невільники з України в цій вежі-темниці без сонця-світла погибають, свою тугу за волею святою, за рідною землею піснею виливають.

Відтоді Маруся спокою не мала, тихим сном не спочивала, все якусь таємну думку плекала².

Раз, як паша турецький у мечеть на молитву поїхав, Маруся щонайбільший ключ із схованки добула, до невільницької вежі побігла, залізом ковані двері відімкнула, стала на порозі й зойкнула. Триста козаків, бідних невільників, на соломі покотом лежали, і глухо подзвонювали кайдани на їхніх руках.

— Невільники нещасні, оце я вам двері на волю відчиняю! — промовила Маруся.

Переглянулися невільники.

— Не можна цій турецькій дівчині вірити! Хоч вона по-нашому й говорить, ніхто не знає, що вона у своїм серці проти нас замишляє.

Тоді Маруся на одвірок схилилася, сльозами залилася.

— Брати мої рідні! Бог мені свідок, що я ніяких хитрощів не замишляю, тільки допомогти вам хочу! Кажу вам, добре дбайте, у землі рідні втікайте, поки турки нічого не знають.

Вийшли невільники з вежі холодної, місто турецьке тихцем-хильцем обминали, в Україну темними ярами втікали. А коли останній невільник із темниці вибігав, Маруся його затримала.

 ¹ *Пону́рий* — хмурый.

² *Плекáти* — лелеять.

— Прошу я тебе, козаче, зроби мені послугу велику! Як повернешся в рідний край, то містечка Богуслава не минай, моїм батькові-матері від доньки-бранки Марусі Богуславки низенький уклін передай. Скажи, що їхня донька свою невільну провину спокутувала, братів рідних — невільників бідних — з неволі в Україну відпустила.

А той козак був кобзар-бандурист. То як вернувся він у рідний край, склав прегарну думу про турецьку бранку Марусю Богуславку і скрізь про неї людям співав. Слухали люди, тяжко зітхали й допитувалися, що сталося з Марусею. Але кобзар цього не знав і в думі не розказував.

Який подвиг здійснила Маруся?

Якою пам'ятала дівчина Україну?

Знайди в тексті описи і прочитай їх.

Подумай, чи є щось спільне між творами «Вишивані квіти» та «Маруся Богуславка». Що саме?

СТОРІНКА СИВОЇ ДАВНИНИ

...Коли Запорозьку Січ було розігнано, частина козаків осіла на берегах річки Рось, коло Білої Церкви. Козаки неохоче сіли на землю. Буйне їхнє минуле ще довго докипало у крові. Навіть я, народившись наприкінці дев'ятнадцятого століття, чув од старих людей розповіді про криваві баталії з поляками, про походи на Туреччину, про чигирїнських гетьманів.

Наслухавшись цих розповідей, я грався з братами в запорозькі битви. Гралися ми в яру за садібою, де густо росли під тином будякі. У спеку від тих червоних квітів пахло чимось солодким. І такий глибокий слід лишили дитячі враження, що відтоді всі битви з поляками й турками були пов'язані в моїй уяві з диким полем, порослим будяками. А самі квіти будяків скидалися на згустки козацької крові.

Спливли роки, і запорозька буйність померкла. За часів мого дитинства вона згадувалася лише в козачих піснях-думах. Їх співав нам, своїм онукам, дід мій, Максим Григорович. Козацькі пісні завжди виклика́ли незбагнений сум. Вони здавалися мені то плачем невільників, закутих у турецькі кайдани, то широким похідним наспівом під тупіт кінських копит.

Як ти розумієш вислів «сива давнина»? Про яку сиву давнину йдеться в тексті?

У які ігри найбільше любив гратися в дитинстві письменник? Чому?

Які пісні найчастіше співав дід письменника? Яке враження вони справляли на онука?

Який текст ти прочитав(-ла) — казку, легенду чи нарис?

Попрацюйте в парах. Поділіть текст на дві частини. Доберіть заголовки до кожної. Складіть діалог за змістом другої частини тексту.

ЗАКУВАЛА ТА СИВА ЗОЗУЛЯ

(Козацька пісня)

Закувала та сива зозуля
Вранці-рано на зорі;
Ой заплакали хлопці-молодці,
Гей, гей, та на чужині в неволі, в тюрмі.
Вони плакали, гірко ридали,
Свою долю виклика́ли:
«Ой повій, повій, та буйне́сенський вітре,
Та й понад морем;
Та й винеси нас із кайданів, з неволі
В чистеє поле;
Та й понеси на Вкраї́ну,
Гей, гей, нас на Вкраї́ну...
А на Україні — там сонечко сяє,
Козацтво гуляє,
Козацтво гуляє і нас виглядає,
Гей, нас виглядає.
По синьому морю
Байдаки́ під вітром гуляють,
Братів визволяти
Запорожці чимдуж поспішають,
Чимдуж поспішають.
Гей, як зачули турецькії султани,
Та й ізвеліли ще гірше кувати кайдани...
Султани турецькі, султани звеліли
Кувати кайдани, кайдани кувати,
Звеліли ще гірше кувати кайдани!

Про що мріють козаки-невільники? У яких словах пісні про це сказано?

Прочитай ще раз текст «Сторінки сивої давнини» й пісню «Закувала та сива зозуля». Знайди в них місця, які перегукуються між собою.

Прочитай прислів'я. Поясни, як ти їх розумієш.

Прислів'я

Людина без Вітчизни — як соловей без пісні.
Батьківщина — мати, умій за неї постояти.
Кожна травичка на своєму корені росте.

Які з прислів'їв особливо актуальні в наш час?

Перевір себе

Закінчився один з найважливіших розділів підручника. Як він називається?

Які тексти запам'яталися тобі найбільше?

Які державні символи має Україна? Що вони означають?

Хто з героїв прочитаних творів тобі найбільше запам'ятався? Чим саме?

Із яких віршів ці рядки? Хто їхній автор? Як ти їх розумієш?

* * *

Є у нас одна країна,
То — прекрасна Україна.

* * *

Я слухав, чув: співала та пташина
Одне святее слово: Україна.

Прочитай вірш. Поясни його назву.

Андрій Німенко

СОНЯЧНИЙ ДІМ

Привітний і світлий наш сонячний дім.
Як радісно й весело жити у нім!
Тут мамина пісня і усмішка тата,
В любові й добрі тут зростають малята.
Дзвінка наша пісня до сонечка лине:
«Мій сонячний дім — це моя Україна!»

ЯК НЕ ЛЮБИТИ ЗИМИ СНІЖНО-СИНЬОЇ...

Надія Черкес

ПРИЙШЛА ЗИМА

У сивім небі білі-білі коні:
У саях срібних — віхола сама.
Летять вітри у білому просторі.
Ніде ані билиночки нема.
Усі дерева інієм покриті.
У білій кожушині зайчєня.
В новіх гринджолах¹ розпашілі діти
Летять собі із гірки навмання.
Так світло, біло й чисто скрізь довкола:
Під теплим снігом земельєка дріма,
А завірюха в хороводне коло
Склика сніжинок, бо прийшла зима.

 ¹ Гринджоли — санки.

Які ознаки зими описані у вірші?

Як ти вважаєш, чи подобається зима авторові вірша? Звідки це видно?

Знайди слова, ужиті в переносному значенні.

Зроби розмітку вірша й підготуйся до його читання вголос.

Людмила Привалова

БІЛІ КОНІ

Трійку коней запрягла
Хуга-завірюха,
Туго віжки натягла —
Й до зими щодуху¹,
Міст здолала на ріці,
Повернулась круто.
А ті коні — місяці:
Грудень, Січень, Лютий.

Зроби розмітку і прочитай виразно вірш.

Поясни, чому вірш має таку назву.

Що спільне в зображенні зими в Н. Черкес і Л. Привалової?

Знайди у вірші римовані слова.

Добери серед поданих слів ті, що римуються: *замела, віхола, принесла, приїхала*. Спробуй скласти вірш, використовуючи ці слова.

Анатолій Костецький

ГРУДЕНЬ

Найперший сніг упав на землю,
Завис нечутно на гілках,
І забіліла сосон зелень
У неполоханих гайках.

Вже влаштувавсь ведмідь на зиму
В барлозі темнім і зручнім,
Лежить і згадує ожину,
І посміхається у сні.

¹ *Щодуху* — з найбільшою швидкістю, якнайшвидше.

А змерзлі клени та берези
Ховають ноги в теплий сніг
І затихають обережно
Аж до далекої весни.

Прочитай вірш мовчки. Зроби розмітку для виразного читання. Подумай, яким тоном слід його читати.

Прочитай останню строфу вірша. Знайди слова, ужиті в переносному значенні. З якою метою їх використано?

Які рядки вірша тобі найбільше сподобалися?

Ти прочитав(-ла) вірші українських поетів про зиму. Вивчи напам'ять той із них, який тобі найбільше сподобався. Поясни свій вибір.

Прочитай самостійно

Євген Шморгун

У ПОЛЯХ

Учора підсипало ще сніжку, поземка війнула хвостом, підмела, пригладила — стало в полях, як у прибраній світлиці. І на лижах тепер любо-радо.

Інна спинилася, каже:

— Ми зараз тут одні на всі-всі поля.

А просто перед її лижами враз вибухає сніговий фонтан. І поки Інна приходить до тями, здоровезний зайчисько шугнув за невисокий горбок, вигаптувавши¹ на білині крапчастий візерунок слідів.

— От тобі й одні! — сміюся з неї. І показую на сусідній горбок: — А ген оті темні цяточки бачиш?

— Там що, теж сплять зайці? — Інна здивовано зирить² на мене.

— Куріпки. Там їхня їдальня. Заєць уночі розгріб сніг, от на розгребені вони клюють озимину.

— А чого не ворухаться?

¹ Вигаптувати — вишити.

² Зирити — поглядіти.

— Помітили нас і затаїлися. Сподіваються, що ми їх не завважимо¹. Зараз куріпкам із-під снігу важко добувати корм, тому вони кожную свою їдальню залишають із великою неохотою.

Щоб не полахати² птахів, ми навмисне повертаємо у протилежний бік. Нам же однаково, де кататися.

У видолинку ще здалеку побачили на снігу щось чорне. Гадали-гадали, та так і не вгадали, що воно таке. Наблизилися — а це свіжонаточена купа землі. Виходить, кротові і взимку не до відпочинку.

Лижі по снігу біжать швидко, легко. От лише день короткий: ще не встигли втомитися, а сонце до заходу хилиться, нагадує, що вже час додому.

Що було для тебе новим у цьому тексті?

Як автор змальовує поле взимку? Прочитай ці рядки.

Про що дізналася Інна під час лижної прогулянки? Що побачила?

Загадки

* * *

Скатертина біла увесь світ накрила.

* * *

— Що це? Що це? — всі кричать. — Білі мухи он летять.

* * *

Що то за гість, що тепло їсть?

* * *

Бігли два пси, позадирали носи.

* * *

Прозорий, мов скло, а не вставиш у вікно.

¹ Не завважити — тут: не заметить.

² Полохати — пугать.

Алла Сващенко

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

Леся Українка... Народилася вона понад 100 років тому. Синьоока білява дівчинка з душею гордою і ніжною, серцем лагідним і чистим, характером сильним, волею незламною. Мама її — відома в Україні письменниця Олена Пчілка — виховувала дівчинку в любові до всього українського: народних звичаїв і обрядів, казок, пісень, легенд і переказів. Тому й любила їх дівчинка найдужче.

Свій перший вірш Леся написала, коли їй було 9 років. І підписала його так: «Леся з України». Відтоді її стали звати Лесею Українкою.

Життя Лесі Українки склалося нелегко. В одинадцять років до неї підкралася страшна хвороба. Дівчинка невимовно страждала, але мужньо боролася з нею.

Пізніше вона писала:

Я була малою горда,
Щоб не плакати, я сміялась.

Хвороба не зламала мужньої дівчини. До школи вона не ходила, а навчалася самотійно, вивчила понад десять іноземних мов, чудово грала на фортепіано, написала багато творів.

У них виражалось почуття любові до рідної землі, оспівувалася її краса, звучало і співчуття до знедолених, і заклик до боротьби за волю, за краще життя. Її поетичний талант визнаний у всьому світі.

Писала Леся не тільки для дорослих, а й для дітей, яких ніжно любила.

Український народ пишається своєю славною донькою — відомою українською письменницею Лесею Українкою.

Прочитай текст мовчки. Розкажи, якою зростала дівчинка.
Що вона любила найбільше?
Що вразило тебе в розповіді про Лесю Українку?

Леся Українка

МАМО, ІДЕ ВЖЕ ЗИМА

«Мамо, / іде вже зима, //
Снігом травицю вкриває, /
В гаю пташок вже нема... //
Мамо, / чи кожна пташина /
В вирій¹ / на зиму літає?» — //
В неньки² / спитала дитина. //
«Ні, / не кожна, / — одказує мати, — /
Онде, бачиш, / пташина сивенька³. //
Скаче швидко / отам біля хати. //
Ще зосталась пташина маленька». //
«Чом же вона не втіка? //
Нащо морозу чека?» //
«Не боїться / морозу вона, /
Не покине / країни рідної, /
Не боїться / зими навісної⁴. //
Жде, / що знову / прилине весна». //

¹ У вирій — в теплі краї.

² Ненька — мама.

³ Сивенька — тут: серенькая.

⁴ Навісний — страшний, лютий.

«Мамо! / Ті сиві пташки /
Сміливі, певно, / ще й дуже, //
Чи то безпечні такі, — //
Чуєш, / цвірінькають так, /
Мов їм про зиму / байдуже¹? //
Бач, / розспівалися як!» //
«Не байдуже / тій пташці, мій синку, //
Мусить пташка / малесенька дбати², /
Де б водиці / дістати краплинку, /
Де б під снігом / поживку шукати». //
«Нащо ж співає? // Чудна! //
Краще шукала б зерна!» //
«Спів пташині / потіха одна, — //
Хоч голодна, / співа веселенько, /
Розважає / пташине серденько, /
Жде, / що знову / прилине весна». //

Прочитай вірш мовчки і скажи, яка його основна думка. Як вона доведена?

Поміркуй, скільки у вірші дійових осіб. У кого з них темп мовлення швидкий, а в кого — повільний? Чому?

Прочитай текст уголос відповідно до зробленої розмітки.

Знайди в тексті синоніми до слова *мама* й поясни, чому Леся Українка їх уживає.

Леся Українка

СПИТЬ ОЗЕРО...

Спить озеро, спить ліс і очерет.
Верба рипіла все: «Засни, засни...»
І снилися мені все білі сні:
На сріблі сяли ясні самоцвіти,
Стелилися неznані трави, квіти,
Блискучі, білі... Тихі, ніжні зорі
Спадали з неба — білі, непрозорі —

¹ *Байдуже*—безразлично.

² *Дбати*—заботиться.

І клалися в намети ... Біло, чисто
Попід наметами. Ясне намисто
З кришталю грає і ряхтить усюди.
Я спала. Дихали так вільно груди.

Яку картину ти уявляєш, читаючи цей вірш?
Які образні слова в цьому вірші ти вважаєш найвиразнішими?
Прочитай вірш мовчки. Зроби олівцем його розмітку.
Навчися виразно читати вірш уголос.

Ірина Гудзик

ВЕРТЕП

Чи доводилося тобі бувати в театрі? Тобі сподобалося там? Ну звичайно, сподобалося. Театр — це чудово!

Ти сидиш у великому затёмненому залі й дивишся на сцену. А там відбувається таке, що й очі відірвати не можна.

Ну, чи можна спокійно дивитися на те, як жахливі розбійники женуться за бідненьким Буратіно!

А яка смішна історія про кота Мартина! Того, що вилловив у річці велику щуку і з радості почав танцювати на ній. А що з того вийшло — сміх!

Скільки музики, пісень буває у виставах! Ні, я таки дуже люблю ходити до театру!

А недавно ми з мамою були в театральному музеї. Так-так, є в Києві такий музей. Мені там особливо сподобався перший зал. У ньому показано вертеп — старовинний ляльковий театр.

Уяви собі: перед тобою красива хатина на два поверхи. На тих двох поверхах — сцени лялькового театру. Передньої стіни майже немає, тому добре видно все, що діється всередині.

Навколо хатини стримлять кілочки, ніби для огорожі на підвір'ї. Та коли потягнеш за будь-який із них, — хатка почне рухатися, кружляти, мов карусель. І ти побачиш, що таких двоповерхових сцен тут аж чотири — з кожного боку хатини.

Є в музеї й менші вертепи, які можуть «дивитися» лише на одну сторону. Але той, схожий на карусель, найкращий, найцікавіший.

У ньому на кожному ярусі стоять ляльки, які звичайно діяли у старовинному театрі. Нам розказали, що ляльки тримаються на довгих металевих стрижнях. У підлозі сцени прорізані щілини. І актор, який ховався за сценою, рухав ляльок уздовж щілин і говорив за них на різні голоси.

Вистави такого давнього театру були звичайно пов'язані з церковними святами. Найчастіше в них показували п'єсу про народження Ісуса Христа. Цей та інші сюжети з церковних книг завжди грали на верхньому ярусі театру.

А на нижньому ярусі показували невеличкі п'єси з народного життя. У них діяли звичайні собі дід, баба, запорожець, циган, коза, свиня.

Про кожного з них можна розказати багато цікавого. Ось, наприклад, коза. Вона дуже часто з'являлася на сцені вертепу. Чому ж саме коза?

Можливо, це пов'язано з міфом, що прийшов до нас із Стародавньої Греції. Міф розповідає, що головного бога Зевса вигодувала своїм молоком коза Амальт́ея. Одного разу вона зломилася свій ріг об дерево. Тоді німфа, що няньчила Зевса, підняла той ріг. Вона загорнула його в золоті листочки, наповнила різними плодами і піднесла Зевсові до вуст.

З часом, у нагороду за їхнє піклування, Зевс помістив козу Амальтею на небо серед зірок, а нянькам-німфам подарував ріг і пообіцяв: усе, чого вони забажають, попливе їм із рога.

Це вигадка, але добре відомо, що люди в давні часи справді шанували і ріг, і козу. Навіть тепер іноді дарують комусь на свято красиво оброблений ріжок, чим зичать¹ людині достатку і щастя.

У нашій мові є такий вислів: «як з рогу достатку». Тепер ти знаєш, що він означає і з яким міфом пов'язаний.

Та повернімося до нашого вертепу. Отже, коза часто з'являлася на його сцені. Головна її роль — брати участь у різдвяних святах (перед Новим роком)². Молодь ходила по селу, заходила до хат і щедрувала — співала щедрівок. У них зичили хазяїнові достатку, багатства.

Серед щедрувальників була й «коза». Один із парубків покривався рядном, на якому було прикріплено маску — голову кози. «Коза» вклонялася, пританцьовувала, клацала зубами в такт пісні, виконувала все, про що говорилося у пісні-щедрівці.

Бувало, що до хати заносили невеликий вертеп. Тоді щедрували наче від імені ляльок. Ось одна така сцена. У ній коза спочатку вмирає, а потім щасливо оживає.

¹ *Зичити* — желать.

² *Різдво* — 7 січня, а Новий рік, або свято Василя, святкували раніше 14 січня.

Ой, станьте, повстаньте,
Бо козу веду.
На горі коза
З козенятами,
Під горою вовк
З вовченятами.
Ой, схопив вовчок
Козу за бочок,
А вовченята
За козенята.
Ой же ти, козо,

Яка ж ти дурна,
Що вовку далася,
Що діток збулася.
Ой, діду-діду,
Прожени біду!
Ой напни козі
Та й усі жили,
Щоб наша коза
Та й уже встала,
Щоб наша коза
Та й поскакала.

(При цих словах коза оживає, тупає ніжками, цокає ріжками).
От скільки цікавого може розказати невеличкий
ляльковий театр!

Що таке вертеп?

Яким святам присвячувалися вистави у вертепі?

Чому коза — герой вертепу? Із яким міфом це пов'язано?

Коли коза була дійовою особою свят в Україні?

З НОВИМ РОКОМ!

Рік старий на відході —
Рік новий на порозі.
Рум'яніє на сході
Небосхил¹ на морозі.
Будьте, люди, щасливі,
В мирі, в праці навіки.
Хай уродять вам ниви
Щастя повні засіки²!
Хай таланить³ вам всюди,
З Новим роком вас, люди!

Прочитай вірш мовчки. Зроби розмітку, прочитай його вголос.

Як ти розумієш вислів «Хай уродять вам ниви щастя повні засіки!»?

Які рядки римуються у вірші?

Вивчи вірш напам'ять.

Спробуй скласти вірш-вітання з Новим роком.

¹ *Небосхил* — небосклон.

² *Засіки* — закром'я.

³ *Таланіти* — щастити, фортунити, щасливо складатися.

КОЛЯДНИКИ

Чи чули ви, любі діти, про маленьких колядників? Невже не чули? Колись давно в Україні їх було дуже багато. Коли наставали різдвяні свята, маленькі колядники, піймавши чарівним неводом найяснішу зірку, вирушали в далеку дорогу. Зірка світила їм, щоб колядники не заблукали, не збилися з путі, бо несли вони людям радісну звістку про народження Сина Божого — Ісуса Христа.

Срібні дзвіночки дзвеніли під вікнами, і люди тішились, що до них ідуть празники в гості. Щасливі люди пригощали колядників медівниками, горішками, яблуками, різними ласощами.

За Різдом наставав Новий рік. А ще він зветься празником Василя.

Василь приходив не сам, а з дівчинкою Маланкою. Всі рядилися в чудернацький¹ одяг. Було дуже весело, навіть трішечки страшно, бо раптом, мов з-під землі, з'являлися волохаті ведмеді, бородаті цапи, рогаті чортики, князі з булатними мечами, старезна відьма і навіть Котигорошко з велетенською булавою. Але не треба боятися, бо це наші колядники, перевдягнені в казкових героїв. Разом із Маланкою вони вели танок і співали.

Вранці наступного дня хлопчики-колядники, знявши свою чудернацьку одягу, знову бігли від хати до хати. Кожен із них ніс мішечок, у якому були пшеничні зерна. Діти сіяли зерна по хатах, примовляючи:

Сійся, родися, жито, пшениця,
Жито, пшениця, всяка пащина...

Оскільки і зерна, і слова були чарівними, кімната відразу здавалася широким полем, на якому сходила зелена пшениця, починали співати пташки, розцвітали волошки й польові маки.

¹ Чудернацький — диковинный, причудливый.

Надворі гула хуртовина, а маленькі колядники приносили до кожної хати жменьку веселої весни. Вони цілий день щедрували. Заходили до кожної хати. Нікого не забували — ні старої самотньої бабусі, що жила на краю села, ані хворої дівчинки, що мешкала¹ у великому місті на найвищому поверсі, під самісіньким дахом. Засівальники приносили самотній бабусі радість, а дівчинці — здоров'я.

І ви, любі мої діти, навчіться оцих чарівних колядок і щедрівок.

|| Про що розповіла Софія Майданська? Що в цьому тексті чарівне, незвичайне?

ЩЕДРІВКИ

ОЙ СИВАЯ ТА І ЗОЗУЛЕЧКА

Ой сивая та і зозулечка.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!
Усі сади та й облітала.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!
А в одному та і не бувала.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!
А в тім саду три тереми.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!
У першому — красне сонце.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!
У другому — ясен місяць.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!

¹ Мешкати — жити.

А в третьому — дрібні зірки.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!
Ясен місяць — пан господар.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!
Красне сонце — жона його.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!
Дрібні зірки — його дітки.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!

|| Кого прославляють щедрівки? Кого з чим порівнюють?

ЩЕДРИК, ЩЕДРИК, ЩЕДРІВОЧКА

Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка,
Стала собі щебетати,
Господаря викликати:
— Вийди, вийди, господарю,
Подивися на кошару,
Там овечки покотились,
А ягнички народились.
В тебе товар весь хороший,
Будеш мати мірку грошей.
Хоч не гроші, то полова,
В тебе жінка чорноброва.
Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка.

Зверни увагу!

У щедрівках часто згадується про весну («сивая зозуленька усі сади та й облітала», «прилетіла ластівочка»). Це тому, що колись, дуже давно, в Україні Новий рік святкували навесні.

ЗАСІВАЛЬНА

Засівальники співають хором:

Чи вдома-вдома
Господар двору?
Співаймо в новому році,
Щастя й здоров'я бажаймо.
Обіцяв весь рік
Сто кіп пшениці вродити,
Хай же щастить вам
В щасті й здоров'ї прожити!

Хлопчик сіє пшеницю й промовляє:

На щастя,	Коноплі під стелю,
На здоров'я,	А льон по коліна,
На Новий рік,	Щоб вам, господарі,
Щоб вам родило	Голова не боліла.
Краще, ніж торік.	

Які побажання висловлені у щедрівках?

Вивчи напам'ять одну-дві з них і використай під час свята Василя (14 січня).

Прочитай самостійно

За Спиридоном Вангелі

НІЧ ПІД НОВИЙ РІК

Одчинилися двері — і до хати увійшла ялинка, а за нею й тато. Лісникова донька Дойна¹ від радості аж у долоні заплескала, а потім сказала:

— Ось, ялиночко, моє ліжечко!.. А тут ти тепер ростимеш у нашій хаті.

...І ось на ялинці спалахнули вогні! І всі приготувалися зустрічати Новий рік.

Новий рік любить, щоб у новорічну ніч люди ходили одне до одного з щедрівками й вітаннями, щоб під

¹ Дойна — ім'я дівчинки.

вікнами не стихало «гей-гей!» і заливалися малиновим передзвоном¹ дзвіночки.

Сіла дівчинка біля вікна, пильно-пильно² вдивляється в темряву.

На стежці нікого не видно. Тільки від села долинають малинові голоси дзвіночків.

— У селі вже Новий рік, — з сумом мовила дівчинка сама собі. — І навіщо батько побудував хату в лісі? Не задзвонять дзвіночки у нас під вікном, не почує їх Новий рік і не прийде до нас. І навіть Гугуце³ не прийде мене привітати. В селі йому не страшно. А тут, у лісі?

Засумувала Дойна. Невесело світила їй ялинка своїми вогниками.

Аж ось годинник вибив дванадцятую. Мама, тато й дідусь почали цілувати Дойну, дарувати їй подарунки, вітати з Новим роком. Та хіба ж це Новий рік, коли ніхто не гукнув під вікном «гей-гей!» і жодного разу не дзеленькнув дзвіночок? І навіщо було татові будувати хату в лісі?

Дівчинка дивилася в темряву і незчулася, як прийшов дідусь Сон і тихенько забрав її від вікна. Не встиг заплющити Дойні оченят, як зарипів сніг під вікнами і пролунали голоси:

Гей, хазяїне, у хаті
Нам дозвольте щедрувати!
Ми здружилися у хорі,
Новий рік уже надворі.
Гей-гей!

А хто це там серед дітей найменший, а дзвіночок має найбільший? Та, звичайно, то ж Гугуце!

---

¹ Малиновий передзвін — приємний, красивий, мелодійний звук дзвонів.

 ² Пильно — внимательно.

³ Гугуце — ім'я хлопчика.

Хочем вам пощедрувати,
З Новим роком привітати.

— Щедруй, щедруй! — відповів батько.

Як залунала пісня та як задзвеніли дзвіночки, то й шибки в хаті задзвеніли, а всі іграшки на ялинці попркидалися — так їм захотілося послухати:

Новий рік усі стрічайте,
Величайте! Пригощайте!
Нам цукерок та горіхів,
Вам же щастя та утіхи!
Гей-гей!

Надворі йшов сніг. Хлопці грузили в ньому аж по коліна, але співали. А сніг усе падав та й падав. Він уже діставав їм до пояса. Невдовзі посипало, як із рукава, ось уже засипало щедрівників аж до пахв. А дзвіночки видзвонювали ще голосніше:

Як зима морозом студить,
То весна весела буде!
Буде осінь хороводить —
Злотом землю заснує...
Хай же стільки хліба вродить,
Скільки снігу нині є!
Гей-гей! Затанцюймо!
Господаря повіншуймо!

— А я, дурненька, жалкувала, що батько поставив хату в лісі! — раділа дівчинка.

Раптом вона побачила, що зі снігу самі голови стирчать, а від Гугуце лишився тільки вершечок шапки та рука з дзвіночком. Дойна швидко вдягла козушок, схопила лопату й побігла відкопувати хлопців.

Потім вони всі гуртом вигукували «гей-гей!» і співали, та так гарно! Недарма ж дівчинку звали Дойною, тобто піснею... А з вікон дивилися мама, тато, дідусь і, звичайно ж, ялинка, яка теж не спала цієї ночі...

|| Що ти прочитав — казки чи оповідання?

Оповідання — невеликий розповідний твір, у якому зображується певний випадок із життя людини чи тварини за короткий проміжок часу.

|| Чому сумувала Дойна?

Яка несподіванка чекала на неї?

Яких пісень співали діти? Із яким настроєм вони їх виконували? Знайди рядки, з яких це видно.

А як описана радість Дойни? Знайди і прочитай ці рядки.

Як ти розумієш вислів: «Прийшов дідусь Сон і тихенько забрав її від вікна»?

Позакласне читання. Добери й прочитай декілька віршів, казок, оповідань про зимові свята. Підготуйся до читання або розповіді їх у класі.

Перевір себе

Закінчився перший семестр.

Твори на які теми ти прочитав(-ла)?

Чи є серед них казки, оповідання, статті, легенди? Наведи приклади. Що таке казка? Що таке легенда? А оповідання? Вірш?

Що ти дізнався(-лася) про Україну та її символи?

Які з прочитаних творів тобі найбільше запам'яталися? Назви й коротко перекажи їх зміст.

Із яких творів подані нижче рядки?

1. Там ясніше сонце сяє,
Там солодше пахнуть квіти...
2. А на Вкраїні — там сонечко сяє,
Козацтво гуляє...
3. А змерзлі клени та берези
Ховають ноги в теплий сніг.

Які народні та релігійні зимові свята ти знаєш? Що саме? Що ти знаєш про свято Василя?

Як ти готуєшся до зимових свят?

ТРИ СЕСТРИЦІ (Казка)

Настала Зима. Засіпала снігом поля і ліси, міста і села. Прийшов Дід Мороз і закував кригою ріки, ставки, озера. Поглянеш — дахи білі, земля біла, небо сіре, а з неба сніг, як крупа манна, сиплеться.

Холодно, сумно. Нема краси.

Чи ж до неї Зимі, коли стільки снігу для хуртовин приготувати треба? А Діду Морозу — морозцю міцнішого додати? Побачили це доньки Зимі, три сестрички, коси сріблясті, очі зоряні, і замислилися.

Блакитноокою весною, зеленим літом, багряною осінню бачать вони землю зі свого далекого кришталевого палацу на півночі у красі незрівнянній. Усі ці пори року переливаються різними барвами.

А білій Зимі як бути?

І надумали: найстарша, майстриня уміла, сплела дивне мереживо з білих та срібних ниток і накинула його на кущі та дерева, на паркани та кожну травинку.

І людям це так сподобалося, що і слова нові для нього придумали: іній та паморозь.

Середня сестричка кроїти візерунки любила. Стала вирізувати їх із снігу й обсипати ними землю. І полетіли вони, заіскрилися у променях сонця. Люди сплеснули руками від захвату¹!

І назвали їх сніжинками.

А наймолодша краще за всіх малювала квіти, дерева, трави. Узяла вона відерце з крижаною фарбою, срібний пензлик і пішла розмальовувати вікна в будинках. Тільки здалося їй, що цього замало. Вибрала вона найніжніші барви в Сонечка-батецька: блакитну, рожеву й почала рано-вранці розфарбовувати небо на сході. Небо велике — стомилася. Удень відпочивала, а надвечір і другу

¹ *Захват* — восторг.

найкращу свою картину закінчила. Фарби яскраві, гарячі вибрала. І стали з'являтися на небі ранками й вечорами разом із Сонечком картини молодшої сестрички-художниці. Земля, куди не кинь оком, біла, а небо над нею переливається найтоншими відтінками. Що дужчий мороз, то яскравіші фарби.

Відтоді і взимку стало красиво. Хоч і холодно, але полюбили люди зиму за її красу незрівнянну, створену трьома сестрами-майстринями.

Як описано зиму на початку казки? Що зробила кожна сестра? Для чого?

Поділи казку на частини й добери заголовки до кожної.

Перекажи ту частину казки, яка тобі найбільше сподобалася.

За що люди полюбили зиму? А ти любиш зиму? За що?

Віталій Конопелець

ЯКОГО КОЛЬОРУ СНІГ?

Білий-білий первосніг
На поля й на луки ліг.
А в садку глибокий,
Красень синьоокий,
На березі ще й сосні — бірюзовий.
Так чи ні?
Жовто-золотавим
Припушило трави.
А під вечір на шибках
Сніг рожевий, наче птах...
Мов казкова птиця,
Та, що тільки сниться.

Чи можна вважати зиму безбарвною?

Який зимовий колір, на твою думку, справедливо вважають головним?

Як ти вважаєш, чому сніг часто називають сріблястим, золотистим? Коли це буває?

МІЛЬЙОН МІЛЬЙОНІВ СЕСТРИЧОК

Сніжинка народилася високо в небі у великій волохатій хмарі.

— Бабуню хмаро, — мовила вона. — Чому ми так далеко від землі?

— Щоб першими побачити, як із холодних висот надходить зима, — лагідно пояснила хмара.

— Бабуню хмаро, а навіщо нам стрічати зиму?

— Щоб землю вкрити білою ковдрою, заховати од вітрів-морозів.

— Ой, бабуню! — дивується сніжинка. — Таж я мала́, а земля величезна. Як я її вкрию?

— Земля велика, але одна, а в тебе мільйон мільйонів сестричок. Разом вам усе до снаги¹! — сказала хмара й труснула рясним фартухом.

Що тут учинилося! У повітрі замигтіло, заряділо, сніжинки полетіли на город і стежку, на хату й подвір'я, на сухе соняшничиння, навіть на Рябків хвіст!

— Гетьте! — розсердився Рябко і сховався в будку. — У мене й без вас кожух теплий.

А сніжинки падали, падали, поки не вкрили цілий світ.

Уранці вийшла Олеся на ганок і рукавичкою заслонила очі:

— Ой, біло! Аж сліпить!

А вітрові сніг не сподобався. То раніше було — шарпай² траву за коси, скільки здумаєш, листя осіннє роздмухуй, а тепер усе під снігом, у захистку та в затишку.

— У-ух! Я вам покажу-у! — засвистів вітер та й ну сніжинки розмітати!

Дмухнув раз — цілий рій із калини знявся й сів на бабину грядку з часником. Дмухнув удруге — злетів сніг

¹ До снаги — под силу.

² Шарпати — дёргать.

з барвінку, а калину знов накрив. Дихнув ще раз — сніг зі стежки на барвінок перелетів! Нічого вітер удіяти не може. Дме — та тільки сніг із місця на місце переносить. То він і втих з досади.

Тут мороз узявся до діла. А сестрички-сніжинки одна до одної тісніше притулилися — не може холод під білу ковдру забратися! Як настане весна, як пригріє сонечко, виросте на землі мільйон мільйонів травинок, зелених та ніжних, мов найтонший шовк, зацвіте мільйон мільйонів квіточок. Кожній сніжинці — по квіточці і травинці! Це за те, що захистили матінку-землю від лютих холодів.

Прочитай текст. Чи можна назвати його казкою? Чому?
Чому сніжинок не здолав ні вітер, ні мороз?
Як віддячили сніжинкам трави та квіти?

Павло Тичина

ВИЙШЛИ ВРАНЦІ МИ...

Вийшли вранці ми.
Дивне місто проти сонця!
Всі взолочено віконця...
Ні, такої ще зими
Не стрічали ми.

Проти сонця дим,
Проти зимнього патлатий,
Що з труби зверта від хати,
Й понад садом молодим
Тане, тане дим...

Ох, яка ж краса!
Сад увесь убрався в іній,
Проти сонця він — аж синій.
Гілля до землі звиса, —
Ох, яка ж краса!..

Які почуття висловив поет?
Що його так захопило?
Чому дим названо патлатим?

Загадка

Рано-вранці увесь світ
Вбрався в білий оксамит¹.
А як вітер нападе —
Оксамит цей опадє.

Анатолій Камінчук

ІНІЙ

Усі дерева в інеї —
У білому, у синьому,
Ростуть димки над хатами
Стовпцями волохатими.

Гілки похитує вітрець,
Снігур сніжок покльовує,
А Морозенко-пустунєць
Нам вікна розмальовує.

Петро Сингаївський

* * *

Все навколо ніби в самоцвітах.
Може, то й для мене зокрема
Білі-білі рушники на вітах
У саду розвішала зима?

І зоря ранкова злотом чистим
Рушники ті дивно вишива.
Навіть вітер ходить урочисто
Так, щоб не хитались дерева́.

Прочитай вірші. Яку картину природи ти уявляєш?
Як авторам вдалося зобразити чарівність зими?
Про які білі рушники пише у своєму вірші П. Сингаївський?
Чому, на твою думку, іній вважають справжньою окрасою зими? Чим він подобається тобі?

¹ Оксаміт — бархат.

Продовж думку: «Коли дерева вбираються в іній, то стають схожими на ...».

Вивчи напам'ять вірш, який тобі найбільше сподобався.

Позакласне читання. Чи пробував хтось із вас писати вірші? Виберіть ті, що стосуються зими, і прочитайте у класі. Можна й інакше: попрацюйте в парах і спробуйте написати вірш про красу зими. А можна й просто пригадати і прочитати вірші про зиму із книжок чи журналів.

ЗИМА ОЧИМА ХУДОЖНИКА

Розглянь репродукцію картини «Зимова хата», яку написав відомий український художник Василь Непийкиво.

Що ти відчуваєш, дивлячись на цю картину?

Спробуй визначити колір снігу.

Уяви цей куточок села навесні, восени. Що ти побачив і почув?

Послухай, як розповіла про цю картину мистецтвознавець Елла Белкіна.

Давно це було. У селах під солом'яними стріхами стояли хатинки. Маленькі віконця, наче здивовані оченята, поглядали на рідні подвір'я. Жили в тих хатинках наші прадідусі та прабабусі. Жили собі у злагоді тихо, неквапливо, особливо взимку.

Якось пізнім вечором йшов стежиною повз сільські подвір'я художник. Щойно випав сніг. Він скрипів під ногами, переливався срібно-голубими барвами під місячним сяйвом.

Ураз художник уповільнив ходу й зупинився, вражений тишею та красою зимового вечора.

Зупинився, прислухався, придивився. Побачив він «заквітчані» інеєм дерева, хатинку під пухнастою шапкою снігу, з-під якої блимали гарячі вогники віконець. Замилувався.

Помандрував його погляд за вогниками аж на самісіньку гору, де відпочивав стомлений роботою вітряк, і здалося йому, що хатинки танцюють повільний новорічний танок. Відчув художник мінливу тишу. Все затихло, не ворухнеться.

Золотавий місяць гойдався, ніби наспівував пісеньку для зірочок: «Спи, моя зіронько, спи...».

Прийшов художник додому і намалював живописну картину чарівного сільського пейзажу.

Подивися уважно на картину та додай до її опису щось своє, про що не згадала Е. Белкіна.

Склади свій опис картини «Зимова хата» за таким початком: «Як гарно ввечері взимку. Небо...».

ЧОТИРИ РУДІ ЛИСИЦІ

Вітер надимав щоки і здмухував сніг з дороги. Здавалося, що асфальт ворухнеться.

Ярко стояв біля водія в автобусі і йому було видно все навкруги: гостинець¹, укритий льодком, чорні вологі дерева, зустрічні машини, клаптик дуже синього неба. Біле поле з обох боків затискало автостраду і здавалося безкраїм та пустельним.

Їхати було важко. Колеса ковзали. Ярко бачив, як напружено заклакки на кермі шоферові пальці.

Раптом щось яскраве й гнучке випорснуло від білого краю поля до шляху.

— Спиніть, спиніть! — заволав голосно Ярко, і тої ж миті шофер якимось дивом загальмував на слизькому, зрадливому асфальті.

— Що таке? Що трапилося? — стривожилися пасажири. Чотири малі лисиці з пухнастими, від самих лисиць пишнішими хвостами чимчикували через дорогу. Вони йшли одна за одною, зграбно переступаючи тонкими лапками, як по шнурочку. Здавалося, асфальт перетяла вогниста стежка. Лисиці йшли спокійно, поволі, наче знали, що автобус до часу не зрушить з місця, і тому зовсім не боялися.

— А бодай тебе! — вигукнув із жалем якийсь чоловік і сплеснув долонями з досади. — Тут би рушниця придалася²!

Ярко з шофером презирнулися, шофер підморгнув Яркові, вони й без слів зрозуміли один одного, як це й належить справжнім чоловікам. Шофер ще якусь мить не рушав з місця, щоб не наполохати звірів і щоб Ярко міг подивитися в поле, услід чотирьом вогнистим лисицям.

Прочитай текст. Про що в ньому розповідається?
Якими були лисиці?
Чому шофер підморгнув Яркові?

¹ *Гостинець* — большая дорога.

² *Придалася* — пригодилась.

УЗИМКУ

Ой мороз який, мороз!
Всіх пташок проймає дроз.
Плачуть бідні горобці:
— Дайте нам зерна, ців-ців!

А синички-невеличкі
Просять:
— Дайте рукавички!
Снігурі сидять вгорі,
Заздрять¹ дуже дітворі:

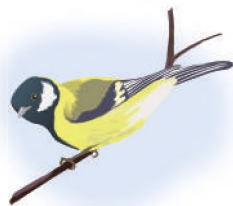
— Вам, дівчатка і хлоп'ятка
Тепло, бо у вас є хатка.
А у нас нема хатини
Й на обід — ані зернини.

Як почув Василь пташок,
Одягнув свій кожушок,
Взяв пшона і хліба скибку
Й на подвір'я вибіг швидко.

І, здалось, мороз пропав,
Горобці защебетали,
І синичкам тепло стало.

Полетіли, хто куди:
Хто в ліси, а хто — в сади.
Під корою на гілках
Будуть нищити² комах.

Прочитай вірш. Які почуття він у тебе викликав?
Яка його основна думка?

Чи можна вважати, що цей вірш написаний на ту саму тему,
що й вірш Лесі Українки «Мамо, іде вже зима»?
Як ти гадаєш, чому пташкам стало тепліше?

¹ *Заздрять* — зазидують.

² *Нищити* — унищожать.

ПРИГОДА НА КОВЗАНЦІ

I

— Річка замерзла! Гей, лід на річці вже тугий! — на всі голоси перекликалися хлопці й дівчатка, вертаючись зі школи.

— На лід, на лід, на річку, на ковзанку! — кликали друзів ті, які жили в передмісті, недалеко річки, що півколом оточувала мале містечко. Незабаром весела громадка, побренькуючи ковзанами, стрілася на льоду.

Спершу скраю то підскакували, то товкли лід закаблуками, пробуючи, чи досить сильний.

— Міцний! — кричали. — Сміливо вперед.

І от почалася весела гульня. Хто на ковзанах, хто на самих підошвах, ковзалися, аж любо. Спершу скраю, а потім щораз далі, ближче до середини. Льодяні штукарі виконували різні фігури, збуджуючи подив.

У цьому розпалі й не помітили, що хвилинами лід зловісно потріскує — трісь-трісь! — наче застерігає.

II

Найбільші штуки виконував Гринь, який необережно вихопився майже на середину річки. Забув, а може, й не знав, що пливуча вода річки посередині найбільш рвуча і найпізніше замерзає, що лід там найтонший.

Раптом він почув під собою зловісний тріскіт — почув, що втрачає опір під ногами, що поринає углиб, у крижану воду. Його охопив жах, і він закричав несамоовито:

— Хлопці, я потопаю! Ох, рятуйте! Подайте руку!

III

На щастя, в останній хвилині він встиг ще вхопитися руками за край льоду. Ба, але лід тонкий, ломиться йому під руками. Побачивши це й почувши крик, діти наче завмерли з переляку. Деякі почали тікати з льоду, а

дехто з більших хлопців кинувся Гриневі на рятунок. Та спинив їх старший Андрійко криком:

— Стійте! Ви його не врятуєте, а ще самі потопитеся, там лід тонкий.

Він десь-то читав чи чув, що коли не можна наблизитися до потопаючого на тонкому льоду, то треба йому подати якусь дошку чи жердку, щоб мав за що вхопитися руками. Миттю розглянувся за чимсь пригожим.

— Ба, — а тут нічого, ні деревини, ні гіллячки...

А Гриневі вже вода підкошує ноги, ще хвилина — й потоне. Хвилина смертельної тривоги на всіх обличчях... Раптом погляд Андрійка впав на перевернений човен рибалки, дядька Миколи, що ще не встиг його схвати перед морозом. І блиснула щаслива думка:

— Гей, хлопці, перевернім човен горіверхи, суньмо по льоду, впоперек ріки, до Гриня. Швидше!

Мов тії мурашки, вони вхопили човна й посунули по льоду. Деякі вскочили в човен і стали скраю, для рівноваги, Андрійко спереду, в найвужчому кінці. Всі затамували в собі віддих: що то буде? Чи вдасться? І в душі моляться: «Боже, Боже, додай Гриневі сили, дай, щоб урятувався... Матінко Божа, допоможи!»

Андрійко схилювався з човна і своїми міцними руками вхопив закостенілі руки Гриня.

— Тягніть човен на берег! — скомандував.

Усі потягнули човен і витягнули за човном Гриня на твердий лід. Ще мить — і небезпека минула. Всі діти зітхнули з полегшенням.

IV

А Гринь уже ледве дихав із напруги, холоду й переляку. Одяг на ньому мокрий — крижанів на зимовому вітрі. Андрійко скинув із нього ковзани й скомандував:

— Біжімо якнайскоріше до найближчої хати!

Взяли Гриня за руки й хотіли бігти, але він так ослаб, що й рушитися не міг. Тоді одні взяли його попід па́хви, а другі за ноги, і так понесли до хати дядька Миколи, що була найближче. А там уже й сам дядько, і дядина Ганна, й ціла рідня кинулися роздягати Гриня, розтирати його руки й ноги. Миттю дядина Ганна заварила чаю, поклала Гриня в ліжко й напоїла, а щоб зігріти, дядина обложила всього його пляшками з теплою водою. Всі діти стояли мовчки кругом ліжка та зі співчуттям поглядали на товариша: чи переживе він цю страшну пригоду?

За деякий час Гринь перестав тремтіти, заплющив очі й став спокійно дихати.

— Псс, тихо! — дядина Ганна приклала пальця до вуст. — Він спить, — буде жити, буде здоровий!

V

Радісно, гамірно побігли діти до батьків Гриня повідомити, що сталося. Мама Гриня зі сльозами на очах обняла Андрійка й сказала:

— Коли б не твоя швидка допомога й відвага, мій Гринь уже був би неживий. Спасибі тобі, що врятував мені сина.

Прочитай оповідання й розкажи про пригоду, що трапилася на річці.

Як повелися діти? Хто з них організував допомогу Гриневі? Чи сподобався тобі Андрійко? Чим саме?

Попрацюйте в парах. Складіть діалог за змістом третьої частини оповідання.

Прочитай самостійно

Ігор Калинець

СНІГОБОРОДЬКИ (Скорочено)

Ти любиш зиму? Та хто з дітей не любить зими!

Земля вкривається чистим і пухнастим снігом. І всюди, де тільки він випаде, обов'язково з'являються Снігобородьки. Я й сам нічого про них не знав. І тільки недавно довідався від одного приятеля. Він родом із невеличкої, але симпатичної країни, яка називається Естонією. І там, в Естонії, кожної зими разом зі снігом з'являються маленькі кумедні чоловічки з великою білою бородою.

Вона в них така довга й пишна, що закриває все тіло — від голови до п'ят. І здається, що маленькі чоловічки — то сама борода. Тому їх називають Снігові Бородайки, Снігові Бороданчики, Снігові Бородульки, Снігові Бородачі або просто Снігобородьки. Вибирай ім'я, яке тобі до вподоби. Я думаю, що вони живуть і в наших краях, і коли тобі пощастить їх зустріти, ти обов'язково розкажи мені про це.

Отож, Снігобородьки такі маленькі, що ти міг би вільно їх брати на долоню. Та вони й самі інколи дітям вилазять на руки — і починають чудернацькі танці.

Діти регочуть, аж пищать. І знаєш, чому? Довгі пухнасті борідки дуже лоскочуть долоні.

Снігобородьки літати не вміють. Але вони легкі, як сніжинки, і найменший вітрець може їх підхопити й понести. Тому особливо Снігобородькам подобаються заметілі, метелиці, завірюхи, хурделиці, віхоли, сніговії, хуртовини, хуги, сніговиці; тоді вони налітаються, скільки душі хочеться. Їм аби носитися, вертітися, танцювати, підскакувати.

Коли йде сніг, Снігобородьки тут як тут — ні холод, ні мороз їх не лякає, їм зовсім не холодно, бо густа борода, як тепле хутерко. Та й, крім того, як ти вже знаєш, вони дуже непосидючі: то веселяться, то підмітають сніг. А коли рухаєшся, щось робиш, то й не змерзнеш. У Снігобородьків чудові рожеві носи, над якими виблискують задерикуваті очка. У холоднечу носи червоніють. І чим більший холод, тим вони червоніші. З того, наскільки зачервоніли носи, можна визначити, який насправді мороз. Коли вже надто сильний, носи аж горять. Тоді Снігобородьки подібні на жмутик ватки, в яку ввіткнули ягідку червоної калини. Снігобородьки люблять різні забави. Ото ховаються, коли діти санкуються чи ліплять сніговика, потім підкрадуться іззаду і покличуть: аго-о-ов! І тільки ти озирнешся, як вони махнуть бородою по снігу — і засиплють тобі і рот, і ніс, і очі сніговою порошею. І ти їх не встигнеш помітити. А вони тим часом утечуть, розсипаючи довкола дзвіночки сміху. Такі їхні жарти.

Коли із засніжених дахів нависають довгі бурульки, Снігобородьки по них видряпуються на дах і звідти з'їжджають — і падають просто у снігові замети. Тільки обдасть снігом: бух-бух! І весь час танцюють, кружляють на підвіконні. І дивно, як їхні ніжки не заплутуються в густій-прегустій бороді. А до танцю приспівують, може, отак:

Ми Бородьки,
Снігові Бородьки,
славим сніг.
Ми співаємо,
піснею стрічаємо
сніг,
сніг.

Отої пісеньки я не чув, хоч вона мені нагадує пісеньку лісових дзвіночків, про яких Снігобородьки і не відають. Але я часто чув, як порипувало за вікном. Звідки я міг знати, що то порипує сніг під ніжками Снігобородьків, які, танцюючи, водять коло.

Або понамальовують на вікнах різні дивні малюнки: блакитні казкові ліси, срібні квіти і, можливо, самих себе, — коли уважно і часто придивлятися, то можна впізнати. А малювати мають чим! Бороди слугують їм за пензлі. І їхні малюнки, як сам деколи бачиш, — зі снігових зірочок, морозяних блискіток, льодяних кристаликів. Інколи в дуже тихі місячні вечори збираються вони чималим гуртом на підвіконня — і співають, узявшись за руки і похитуючись то в один, то в інший бік у такт співу, немов колядують. Чи не доводилося тобі чути їхню тиху-претиху, чомусь сумну пісеньку? Адже вони такі веселі, пустотливі, забавні, а пісня сумна. Чого б то? Як ти гадаєш? Я забув запитати про це у приятеля. Чи заходять Снігобородьки через відчинені вікна в кімнату до дітей, я не знаю. Може, вони б радо завітали в гості, але вікна взимку дуже рідко відчинені, бо дорослі бояться застудити дітей.

Дуже погано Снігобородькам у вологу погоду. У дощові мокрі дні їхні пишні пухнасті бороди намокають, злипаються, стають важкими, кудлатими, кострубатими — їх жоден гребінець не візьме. То про які танці тоді балакати? Десь поховаються у снігових заметах —

і ніхто не знає, що вони тоді роблять. Напевно, журяться, що зима не вічна, що прийде весна.

Ти любиш весну? Та хто з дітей не любить теплого сонечка, коли заплачуть бурульки, заспівають струмки, земля одягнеться травами і квітами, а дерева листям! То що тоді діяти Снігобородькам? Сніг підмітати, так снігу немає. І зникають кудись Снігобородьки. Може, разом із зимою відходять у холодні краї, на північ, де завжди сніг, мороз, крига. А може, знаходять сухі прохолодні печери і там розчісують один одному бороди і чекають зими.

Про кого розповів Ігор Калинець?

Кого тобі нагадують Снігобородьки? У якій країні існує казка про них?

Який характер мають Снігобородьки? А зовнішній вигляд?

Знайди й прочитай синоніми до слів *метелиця* й *крутиться*.

Додай свої.

Спробуй намалювати Снігобородьків такими, як описано в тексті.

Розкажи, чим тобі подобаються Снігобородьки.

Ірина Жиленко

ВЕЧІР ГНОМІВ

Тишком-нишком, чапи-чапи,
В капелюхах, як гриби,
Гноми шастають ногами, —
Чапи-чапи, — сніг рипить...

Йдуть вони один за одним,
Невдоволено сопуть,
Сварять зорі, сніг, погоду,
І котів, і довгу путь.

Дуже добрий то народик.
Просто в них така вже мода:
Добре вихований гном
Мусить бути буркотуном.

Звісно, їм таки не з медом.
Ніч. Коти. Ще й мерзнуть вуха.
Червоніють між заметів
Чудернацькі капелюхи.

У торбинках гноми ті
Носять сонне конфетті.
Лиш сипнуть в шибки віконні —
Дітям сняться сни казкові.

В них носи — смішні, червоні,
І хода у них чудна.
Але ти не смійся, доню,
Як побачиш їх з вікна.

То для них — страшна образа.
Пробурмочуть: — Що за смішки!..
І, розгнівані, одразу
Перетворяться на шишки.

Тишком-нишком,
Тишком-нишком...

Прочитай вірш і скажи, що спільне між ним та оповіданням
Ігоря Калинця «Снігобородьки».

Леонід Глібов

ЗИМОВА ПІСЕНЬКА

Зимонько-снігурочко,
Наша білогрудочко,
Не верти хвостом,
А труси тихесенько,
Рівненько, гладесенько
Срібненьким сніжком.
Ми повибігаємо,
Снігу накачаємо

Купу за садком;
Бабу здоровенну,
Уночі страшенну,
Зліпимо гуртом.
Зробим очі чорнії,
Рот і ніс червонії —
Буде як мара¹,
День і ніч стоятиме,

¹ *Мара* — призрак, приведение.

Вовка проганятиме
Від свого двора.
Гляне ясне сонечко
В весняне віконечко,

Бабу припече;
Де й мороз той дінеться,
Геть від баби кинеться,
З ляку утече!

Прочитай вірш мовчки. Хто його написав?
Як поет ставиться до зими? Із чого це видно?
Від імені кого поет звертається до зими? Про що просять діти?
Із якою інтонацією і в якому темпі треба читати цей вірш спочатку і в кінці? Чому?
Прочитай вірш уголос, дотримуючись потрібної інтонації й темпу.
Вивчи вірш напам'ять.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

Розкажи, чи доводилось тобі з друзями ліпити снігову бабу. Як саме ви це робили? Які смішні пригоди при цьому ставалися?

Розгляньте малюнок на с. 110. Колективно складіть текст-розповідь за його змістом та власними враженнями від зимових ігор за поданим планом.

1. Зимовий день (опис).
2. Зимові розваги.
3. Ліпимо снігову бабу.
4. Ось і готовий сніговик.
5. Не сумуй без нас.

Перевір себе

Закінчено велику тему. Як вона називається?

Які оповідання, вірші, казки зимової тематики тобі особливо сподобалися? Хто їх написав?

Які вірші ти знаєш напам'ять?

Із яких поетичних творів подані нижче рядки?

1. Чи вдома, вдома
Господар двору?
2. Білий-білий первосніг
На поля й на луки ліг.
3. Все навколо наче в самоцвітах.
4. Спить озеро, спить ліс і очерет.

Хто автори цих віршів?

Відгадай загадку.

Ніжна зірка сніжно-біла
На рукав згори злетіла,
Поки ніс її сюди, —
Стала краплею води.

Добери свої порівняння й продовжи речення:
«Маленька сніжинка дуже схожа на...».

ЧИТАЄМО БАЙКИ, НЕБИЛИЦІ, БЕЗКОНЕЧНИКИ

Байка — це повчальний, часто віршований твір, у якому в образах дійових осіб відтворено риси людської вдачі. Байка часто закінчується коротким висловом, у якому розкривається основна думка, тобто мораль байки.

Ще в давнину в Греції байки складав раб, якого звали Езоп. Він не міг висловлювати свої думки прямо, бо це було небезпечно для нього, і тому вдавався до розповіді, сповненої натяків і недомовок.

Пізніше байка стала відомою в усьому світі. В Україні байки писали Григорій Сковорода, Богдан Лепкий, Леонід Глібов та інші письменники.

У своїх байках вони намагалися дати відповідь на запитання, як слід поводитися в цьому великому й складному світі.

Езоп

ХВОРИЙ ВОРОН

— Не плач, а краще молися за мене Богом, — говорить хворий ворон своїй матері.

— Який же Бог помилує тебе, дитятко, — відповідає мати, — у кого з них ти не крав жертовного м'яса?

У кого в житті багато ворогів, той у біді не знайде жодного друга.

|| Яка основна думка байки? Як вона висловлена?

УКРАЇНСЬКИЙ БАЙКАР

Леонід Іванович Глібов — відомий український байкар. Народився він у чарівному краї — на Полтавщині. Змалку кохався в природі, любив квіти та інші рослини. Його навіть нарекли за це жартома «квітковий король».

Леонід Глібов був надзвичайно скромною людиною. Його товариші по службі навіть не здогадувалися, що він пише байки, у яких висміює хвальків, нероб, хапуг тощо, та складає вірші про красу рідної природи.

Леонід Іванович надзвичайно любив дітей і написав для них понад 50 віршованих творів: загадок, жартівливих пісень, віршів.

Прочитай текст. Про кого в ньому розповідається? Що саме? Розкажи.

Леонід Глібов

ЛЕБІДЬ, ЩУКА І РАК

У товаристві лад — усяк тому радіє;
Дурне безладдя¹ лихо діє,
І діло, як на гріх,
Не діло — тільки сміх.

¹ Безладдя — непорядок.

Колись-то Лебідь, Рак та Щука
Приставить ху́ру¹ узялись.
От трое ра́зом запряглись,
Смикнули — катма́² ходу...
Що за моро́ка³? Що робить?
А й не велика, бачся, штука, —
Так Лебідь рветься підлетіть,
Рак упирається, а Щука тягне в воду.

Хто винен з них, хто ні — судить не нам,
Та тільки хура й досі там.

Прочитай байку мовчки.

Чому Лебедю, Раку й Щуці не вдалося зрушити з місця хуру?
Який висновок зробив оповідач, спостерігаючи цю картину?

Підготуйся прочитати байку вголос: подумай, з якою інтонацією її треба читати.

¹ *Ху́ра* — віз із вантажем.

² *Катма́* — тут: нет.

³ *Моро́ка* — беспокойство.

ЧИЖ ТА ГОЛУБ

Весною Чижик молоденький,
Такий співучий, проворненький,
В садочку все собі скавав
Та якось у сильце¹ й попав;
Сердега в клітці рветься, б'ється...
А голуб бачить та сміється:
— А що? Попавсь? От тобі й на!
Вже, певно, голова твоя дурна...
Не бійсь, мене б не піддурили,
Хоч як би не хитрили,
Бо я не Чижик! Ні... оце! —
Аж гульк — і сам піймався в сильце.
Ото на себе не надійся,
Чужому лихові не смійся!

Прочитай байку мовчки.

Хто головні герої байки?

У яких словах виявляється жорстокість і безсердечність Голуба? Передай це під час читання вголос.

Які рядки байки звучать як прислів'я? Чи можна їх вважати висновком, мораллю байки? Кого стосується ця мораль — пташок чи людей?

Прислів'я

Не смійся з другого, щоб тобі не було того.

Більше вір своїм очам, ніж чужим речам.

Коли страшиш — сам не бійся.

Говорить прямо, а робить криво.

Коли б той розум наперед, що потім.

¹ *Сильце* — пристрій, яким ловлять птахів.

ТВОРИ БЕЗ КІНЦЯ (БЕЗКОНЕЧНИКИ)

Безконечник — це жартівливий народний або літературний твір, у якого немає кінця, тому що описана дія постійно повертається до свого початку.

* * *

— Ми з тобою йшли?
— Йшли.
— Кожуха знайшли?
— Знайшли.
— А де ж він?
— Хто?
— Кожух.
— Який?
— Як який? Ми з тобою йшли?
(І знову спочатку).

* * *

Жили-були дід і баба,
Була в них вівця.
Почнемо з кінця:
Жили-були дід і баба...

Іван Світличний

БЕЗКОНЕЧНИК

Кури в полі сіють просо,
Як заведено давно.
А півні те просо скосять,
Зрешетують на пшоно;
Із пшона наварять каші
Жовторотій дітлашні,
Виростуть курчата наші,
Стануть кури та півні —
І почнеться все спочатку,

Все спочатку по порядку:
Кури сіятимуть просо...

Попрацюйте в парах. Продовжіть поданий нижче вірш так, щоб вийшов безконечник.

Оляна Рута

БЕЗ КІНЦЯ-КРАЮ

Жив на світі мухоморчик.
Полюбив його горобчик,
А горобчика — суничка,
А суничку — полуничка.
Полуничку — я...

Чи подобається тобі читати безконечники? Якщо так, проведіть у класі конкурс на кращого виконавця цих творів. Ним може стати, наприклад, той, хто, не помиляючись, прочитає один із безконечників, скажімо, три чи п'ять разів.

НЕБИЛИЦІ

Василь Шевчук

НЕБИЛИЦЯ

Річка вгору повернула.
Всівся коник на гарбу¹.
Жаба бусла проковтнула
Й полетіла на вербу.

За котом погнались миші,
Ніби так завжди було.
І, нарешті, очманівши²,
Сонце ввечері зійшло.

Прочитай вірш і подумай, чому він так названий.
Пригадай вірші-небилиці, з якими ти ознайомився(-лася) в 3-му класі. Хто їх написав?

¹ *Гарба́* — арба, воз.

² *Очма́нівши* — одурев.

СМІХОТА

Кішка вивела курчат,
Квочка миє кошенят.
Песик їсть пахуче сіно,
Гавка коник на людину.

Груша йде до магазину.
Таня впала у корзину.
По дорозі цап повзе,
Капустину жук гризе.

Щука під кущем живе,
Заєць річкою пливе.
Дощик грає на сопілці,
Хлопчик миє шубку білці.

Вуж літає угорі,
Шпак ночує у дворі.
Доки я хвоста чесав,
То кіт вірша дописав.

Чому вірш названо «Сміхота»? Що в ньому не так?

Попрацюйте в парах. Спробуйте скласти твір-небиличку самостійно. Для цього прочитайте уважно поданий нижче вірш і зробіть з нього небилічку.

Леопард спіймав ягничку.
Бегемот жує травичку.
Мавпа скаче по гілках.
Ефа¹ повзає в пісках.
На крижині два моржі.
На болоті два вужі.

Позакласне читання. Прочитай декілька творів, у яких розповідається про веселі та смішні події. Розкажи про книжку, у якій ти їх прочитав.

Перевір себе

Що тебе зацікавило під час вивчення цієї теми?

З якими видами віршованих творів ти ознайомився?

Що таке байка і хто з українських письменників писав байки?

Що ти знаєш про Леоніда Глібова? Яку його байку знаєш напам'ять? Розкажи.

Прочитай.

Василь Симоненко

ДВА ОСЛИ

На ранок до сусіднього села
Повіз господар продават' осла.
І так втомився, що на півдорозі
Прип'яв осла та й захропів на возі.
Прокинувся під вечір, глянув і заквиснув:
Осла давно якийсь бродяга свиснув.
Та дурень став себе втішати:
— Як добре, все-таки, що ліг на віз я спати! —
Якби заснув на ішаку своїм,
Мене б украли разом з ним.

Яке з поданих на с. 115 прислів'їв можна використати як основну думку байки?

---

¹ Ефа — отруйна змія.

А ВЖЕ ВЕСНА, А ВЖЕ КРАСНА...

Дмитро Павличко

ВЕСНА

До мого вікна /
Підійшла весна, /
Розтопилася на шибці /
Квітка льодова. //

Крізь прозоре скло
Сонечко зайшло
І поклато теплу руку
На моє чоло.

Відалось мені,
Що лежу я в сні.
Що співає мені мати
Золоті пісні,

Що мене торка
Ніжна і легка,
Наче те весняне сонце,
Мамина рука.

Прочитай вірш мовчки. Чому автор порівнює мамину руку з весняним сонцем?

Поміркуй, яким тоном треба читати вірш уголос. Чому?

За поданим зразком зроби олівцем розмітку вірша до кінця й виразно прочитай його вголос.

Прочитай самостійно

Віктор Терен

ВЕСНЯНІ ЧОЛОВІЧКИ

В холодну березневу нічку,
Коли ще сердиться зима,
Весна маленьких чоловічків
До нас під ранок посила.

Вони приходять швидко-швидко
І хоч ніхто не бачить їх —
Бруньки¹ розмотують на вишнях,
Лопатками згрібають сніг.

Бува, натруть собі долоньки²,
Натомляться, а все одно
Проб'ють на річці ополонки³,
І скресне⁴ біле полотно.

Покрівля⁵ гріється на сонці,
Внизу слідочки крапенят:
То знову в нас біля віконця
Ті чоловічки тупотять.

Які ознаки весни описав поет? Яка це весна — рання чи пізня?
Кого з дійових осіб прочитаних раніше творів нагадують тобі
весняні чоловічки? Чим саме?

Загадка

Дерева під вікном
Облив хтось молоком.

¹ Брунькі́ — почки.

² Долоньки — ладошки.

³ Ополонка — польонья.

⁴ Скресати — звільнитися від льоду (про річку, озеро).

⁵ Покрівля — крыша.

СТЕПОВИЙ СОЛОВЕЙКО

Коли я приглядаюся до цієї співучої пташки, мені здається, що вона безмежно закохана в наші українські лани. Бувають випадки, коли ще в нас лежать сніги, коли ще ночами тиснуть дошкульні морози, а вона вже в небі розсипає свої пісні, ніби срібні дзвоники.

«Дорогі, милі мої, та чого ж ви так рано прилетіли? Де ж ви притулитесь? Де знайдете їжу?» — думаю собі. А їм хоч би що! Співають собі там, у блакитному океані.

Коли я простежив за ними, то виявилось, що вони досить винахідливі.

Перш за все в полях ще чимало ожередів¹ соломи, де вони знаходять собі їжу й захисток від холоду. Крім того, з сонячного боку на скибах ріллі² на горбах є відталини, де вони теж ховаються від холоду, знаходять торішні зёрна.

¹ Ожерéди — стога.

² Рілл'я́ — пашня, пахота.

Збігає ще кілька днів, сонце ще більше пригріває, сніги не витримують, збігають водами, земля розкривається у всій своїй красі, і жайвороння «б'є» своїми піснями з іще більшою силою.

Не раз я дивувався, як така маленька пташка летить так високо в небі, співаючи. Десять, п'ятнадцять, двадцять хвилин безупинно ллється жайворонкова пісня без найменшої перерви, ніби він на скрипці грає чи на якомусь іншому інструменті, якому не потрібно дихання.

Який твір ти прочитав(-ла) — оповідання, легенду чи нарис? Чому жайворонка названий степовим соловейком?

Як описано спів жайворонка? Із чим порівнюється його пісня?

Із чого видно, що авторові оповідання дуже подобається ця пташка?

ОЙ, ЧОГО ТИ, ЖАЙВОРОНКУ

(Українська народна пісня)

— Ой, чого ти, жайворонку,
Рано з вирію вилітав?
Ще по горах сніженьки лежать,
По долинах криженьки стоять.

— А я тії сніженьки
Крильцями розмечу,
А я тії криженьки
Ніжками потопчу.

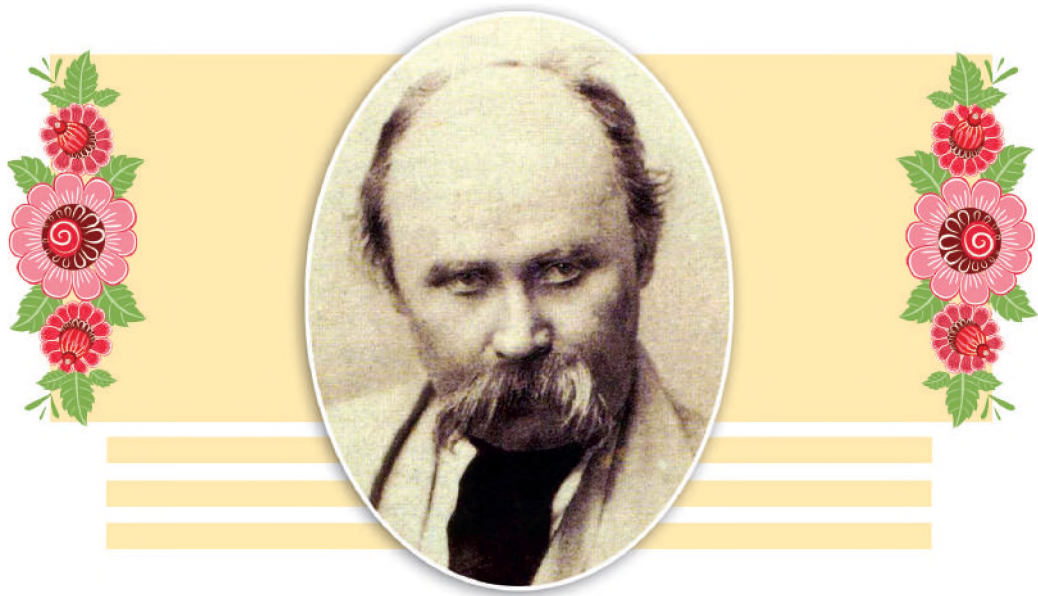

Прочитай народну пісню. Як вона побудована? Назви пестливі слова. З якою метою їх ужито?

Попрацюйте в парах. Підготуйтеся до читання діалогу виразно вголос.

Вивчи текст пісні напам'ять.

Галина Комарова

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

(Скорочено)

Не на шовкових пелюшках,
Не у величному палаці —
В хатині бідній він родивсь
Серед неволі, тьми і праці.

Нещасна мати сповила
Його малого й зажурилась...
І цілу ніченьку вона
За сина-кріпака¹ молилась.

І Бог почув молитву ту,
І дав душі убогій силу,
І в руки хлопцеві вложив
Співецьку чародійну ліру².

---

¹ *Кріпакі* — невільні, безправні люди, які належали багатим поміщикам.

 ² *Співецька чародійна ліра* — тут: талант поета.

І виріс він, і кобзу взяв,
І струн її торкнувсь рукою —
І пісня дивна полилась,
Сповита вічною тугою.

В тій пісні людям він співав
Про щастя, про добро, про волю,
Будив зі сну, пророкував
Їм вищу і найкращу долю.

Що ти дізнався про Тараса Шевченка з вірша Галини Комарової?

За Оксаною Іваненко

ТАРАСОВІ ПІСНІ

Коли я була зовсім малою, отакою, як ви зараз, у нас удома дуже любили співати. Зберуться після роботи літнім вечором під свято і співають.

Я знала, що завжди наприкінці співатимуть дідові улюблені пісні «Реве та стогне Дніпр широкий», «Заповіт».

Ми жили далеко від Дніпра, але з самого малку я уявляла собі, який він широкий, могутній, і вночі, під час бурі, реве та стогне і піднімає високі хвилі. А закінчувалася пісня тихо-тихо, і дід завжди трохи піднімав руку, щоб співали тихо, наче вже буря скінчилася, і все засинало. Я дуже любила цю пісню. А коли співали «Заповіт», мені ставало сумно і трохи страшно. Я уявляла високу гору над Дніпром і звідти ген-ген далеко видно: лани, річки, всі міста і села. І хтось це все бачить, кличе, щоб люди повставали, порвали кайдани, і просять, щоб його не забували.

Я запитала дідуся:

— А хто це просить: «І мене в сім'ї великій...»?

— Хіба ти не знаєш? — здивувався дід. — Це просить той, хто написав цю пісню, а написав її Тарас Шевченко, наш Кобзар.

Великий портрет Шевченка висить у нас над столом. Поет немов дивиться на мене, завжди уважно, лагідно й сумно.

— Це він написав «Заповіт», «Рече та стогне... » і ще багато віршів, — сказав дід. — Їх люблять, бо поет закликав народ боротися з панамі, хотів, щоб усі люди були вільними.

Прочитай текст. Розкажи, про кого та про що в ньому розповідається.

Попрацюйте в парах. Складіть діалог за змістом тексту.

Тарас Шевченко

РЕЧЕ ТА СТОГНЕ ДНІПР ШИРОКИЙ...

Рече та стогне / Дніпр широкий, /
Сердитий вітер завива, /
Додолу¹ верби / гне високі, /
Горами хвилі підійма. //
І блідий місяць / на ту пору /
Із хмари / де-де² виглядав, /
Неначе човен / в синім морі /
То виринав, / то потопавав. //
Ще треті півні / не співали, /
Ніхто / ніде не гомонів³, /
Сичі в гаю перекликались, /
Та ясен / раз у раз скрипів. //

Прочитай вірш мовчки. Уяви собі картини, зображені в ньому. Навчися виразно читати вірш, дотримуючись таких порад.

1. Виділи слова з логічним наголосом.
2. Першу строфу читай суворо, голосно, енергійно, щоб твої товариші уявили картину буряної ночі на Дніпрі.
3. Другу строфу читай повільніше, тихіше, надаючи своєму голосу таємничості.

¹ Додóлу — вниз.

² Де-де — иногда.

³ Гомоніти — беседовать.

4. Третю строфу читай ще тихіше, поступово знижуючи тон до кінця вірша.

Тарас Шевченко

* * *

Встала весна, чорну землю
Сонну розбудила,
Уквітчала її рястом,
Барвінком укрила;
І на полі жайворонок,
Соловейко в гаї
Землю, убрану весною,
Вранці зустрічають...

Як зображено весну у вірші? Що вона зробила?

Тарас Шевченко

* * *

Дивлюся — аж світає,
Край неба палає;
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють¹,
Між ярами над ставами
Верби зеленіють.
Сади рясні похилились,
Тополі по волі

Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють з полем.
І все то те, вся країна
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
Дрібною росою.
Споконвіку вмивається,
Сонце зустрічає...
І нема тому почину,
І краю немає!

Які почуття висловив у цьому вірші поет? Як ти уявляєш описану ним картину природи?

У яких рядках передано вічність життя?

Яким голосом і в якому темпі треба читати цей вірш? Чому? Спробуй прочитати вірш уголос, передаючи захоплення красою природи рідного краю.

Яку картину природи, створену Тарасом Шевченком за допомогою поетичного слова, ти міг би намалювати?

Один із віршів Шевченка вивчи напам'ять.

¹ *Мріють* — тут: ледве видніються.

ВЕСНА

І знов у нас веснонька. Білий ряст підняв голівоньку вгору та дивиться довкола. З високого дуба злетів гурток жовтобрюшок, синичок і зябликів та сів на ліщині¹. Одна пташка питає у другої:

— Хто се ішов раненько гаями, як ми дрімали на галузках²?

Довго радилися, цвірінькали, аж одна цікавенька жовтобрюшка пурхнула³ вгору і зажебоніла⁴ на весь дзьобик:

— Ряст! Ряст!⁵

Зяблик питає:

— Де? Де?

Синичка глянула навкруги й заспівала:

— Там, де пень! Там, де пень!

...Усі здогадалися, що то весна прийшла.

Звідки всі здогадалися, що йде весна?

Зверни увагу, як передані пісні пташок. Це — звуконаслідування.

Моїсей Фішбейн

ВЕСНА

Я вранці встав, і день устав

І тихо дивиться у став.

І пообтрушувало сніг

Гілля, що спало до весни,

І знову сонце, знов теплінь,

І знов — цвірінь-цвірінь-цвірінь!

Який птах привітав весну? Що тебе наштовхнуло на цю думку? Яку пісню співав птах?

¹ Ліщина — орешник.

² Галузка — ветка.

³ Пурхнути — порхнути.

⁴ Жебоніти — тут: закричати.

⁵ Ряст — одна з ранньовесняних квіток, яка зацвітає, щойно сходить сніг.

БЕРЕЗЕНЬ

Гарний сьогодні видався день. Яскраве березневе сонечко голубить зір. На душі від того весело й святково. Бабуся повитягали з-під припічка всілякі вузлики, передивляються їх. Чого там тільки нема! Он найжачилося насіння моркви, плескатіють бубки огірків, крадькуватو визирають темно-коричневі клубочки бурякової розсади, дрібніють мачинки цибулі та щавлю...

— Бабусю, чого це ви так рано взялися за насіння? — запитую з подивом. — Ще ж не вся земля розмерзлася.

— Воно-то так. Але ж незабаром земля стужавіє. Одразу скільки роботи прибавиться: скопувати грядки, садити й сіяти. А перед тим як висівати розсаду, треба вже знати, чи справно вона перезимувала, чи гарно проростатиме. Отож заздальгідь і перевіряють, яка вона.

— А як це зробити?

— Ось візьму з кожного вузлика по пучці розсади, замочу її у воді. За тиждень-другий вона мусить обов'язково набубнявіти. Та й час уже не такий ранній, як тобі здається. Вісімнадцятого березня день почне переважувати ніч. А коли надійде теплий Олексій, то, кажуть, розсаду в хаті посій.

— А коли ж Олексій настає?

— Він завше дотримується одного числа — тридцятого березня. На теплового Олексі пасічники вже мусять винести в сад вулики, щоб бджоли зробили обліт. А для цього потрібне тепло. Тому й теплим його назвали.

За роботою незчулися, як у хату дідусь зайшов.

— З Новим роком вас, добрі люди!

Я здивовано глянув на нього. З якої це нагоди?

— Ви, дідусю, — кажу сміючись, — переплутали пори року. Весна ж надворі!

Він усміхнувся, але ні слова не сказав у одвіт. Натомість пішов до лави, сів біля вікна. Потім зняв шапку, розстібнув ґудзики на кожушині:

— Уже, мабуть, прийшла пора ховати у скриню свиту.

Бабуся лукаво подивилися на спітніле дідусеве обличчя й мовили дотепом:

— Казала баба: «Перебула січень і мічень, а на марець виставлю палець!» — та й у березні замерзла. Щоб хто не казав, а буває, чоловіче, март — за всі місяці варт.

— А я скажу по-іншому, — не вгаває дідусь, — березень уночі хоч і тріщить, зате вдень плющить!

— З марта, Тарасе, тепла, як з мачухи добра. Березоль сам собі невірєн — то засміється, то заплаче...

— Воно-то так, — завагався дідусь, але тут же виправдався: — Тільки січень хоч і лютує, а лютий бушує, проте в марці всяко буває — він на літо повертає. У березні вже щука-риба може хвостом лід розбити.

— Удень, мо, і розіб'є, але вночі, дивися, й примерзне, бо в березні більше снігу, ніж дощу!

— Еге-е, — хитрує дідусь, — від одного березневого дощу земля квітне. Бо коли марець спочатку хмарний, а в середині болотний, — хліб буде намолотний!

Я підходжу до дідуся.

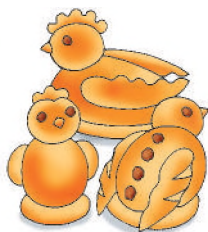
— Скажіть, як правильно буде — березень, березіль чи март? — запитую, щоб продовжити розмову про походження місяців. Дідусь бере мене за плечі й похитує головою.

— Ти ба, який хитрий, — здогадався одразу. — Гаразд, про це ми поговоримо. Краще розтлумач мені, чому ти засумнівався, коли сьогодні привітав вас із Новим роком? Певно, подумав, що пожартував старий... Так ось, хлопче, запам'ятай: наші далекі пращури зустрічали Новий рік не в січні, а в березні.

Наші пращури — язичники — були прихильниками природних явищ. За богів їм слугували місяць, сонце, блискавки, зірки... З глибокою шаною вони ставилися до дерев. Найсвятішим уважався дуб.

Оскільки природа пробуджувалася навесні, то й новий рік мав починатися в березні. Саме в цей час випадало ще й рівнодення — між 17 і 18 березня.

До цієї дати жінки випікали «жайворонків» і «голубків» з тіста. Ними обдаровували дітей. Тримавши в долонях печиво, вони в обід вибігали на околицю села й наспівували:

Пташок викликаю
З теплого краю:
Летить, соловейки,
На нашу земельку,
Спішіть, ластівоньки,
Пасти корівоньки!

Такий обряд влаштовували і на Стрітіння. Щоправда, тоді «жайворонків» виносили лише в садки; у березні ж обрядовим печивом «закликали» птахів на всіх довколишніх луках та левадах.

Разом із дітьми виходили зустрічати весну й дорослі. Усі ставали в коло й дослухалися, коли заспіває вівсянка. Саме ця птиця найпершою прилітала з вирію.

Якщо хтось чув її голос, то сповіщав присутніх: «Як звеселилась вівсянка — кидай сани, бери віз, викинь шубу, з печі злізь!»

По-різному називали в Україні перший місяць весни: «березень», «березоль» та «березіль». Виникли вони з двох слів — береза і зола. Саме під цю пору селяни вирубували в лісах березові гаї. На звільнених площах сіяли зерно. Зрубані дерева спалювали, щоб отримати золу, тобто попіл. З нього виготовляли скло.

У деяких областях України були й інші назви. Серед них найвідоміші — сочень, соковик, новолітець, полютий, марець...

Прочитай текст, поділи його на частини й добери заголовки до кожної з них.

Про що цікаве довідався малий Василько від дідуса? А від бабусі? А що цікаве дізнався(-лася) ти?

Чим цікава мова бабусі й дідуса? Чому вона така багата на прислів'я?

Назви прислів'я, ужиті в тексті. Як у них відображено спостереження народу за природою в березні?

Попрацюйте в парах. Складіть діалог за змістом розповіді дідуса.

Ганна Чубач

ПОВЕРНУЛИСЯ ГУСОНЬКИ РАНО...

Повернулися гусоньки рано,
А земля ще у біле убрана.
Повернулися гуси додому,
Принесли з моря краплю солону.
Посідали і мовчки голосять —
Позамерзали ніженьки босі.
Ой ви гуси, гусеняточка сірі,
Чом так рано сюди прилетіли?
Гуси низько голівоньки хилять,
Гуси тихо у відповідь квилять:
«Як журитися в краї чужому,
Краще мерзнуть у рідному домі».

Прочитай вірш і скажи, чим він нагадує народну пісню.

Яка основна думка вірша? У яких словах висловлена?

Які слова вірша нагадують прислів'я?

Зроби розмітку й навчися виразно читати вірш.

Вивчи вірш напам'ять.

Павло Грабовський

ВЕСНЯНКА

Зійшли сніги, шумить вода,
Весною повіва,
Земля квіточки викида,
Бує травка молода,
Все мертве ожива.

Веселе сонечко блищить,
Проміння щедро ллє;
Гайок привітно шелестить,
Неначе кличе пригостить,
Струмочок виграє.

Іван Франко

ГРІЄ СОНЕЧКО!

Гріє сонечко!
Усміхається
Небо яснеє,
Дзвонить пісеньку
Жайворóночок,
Затонувши десь
В бездні-глубіні
Кришталевого¹
Океану...

Прочитай «Веснянку» Павла Грабовського та «Гріє сонечко!» Івана Франка. Яким настроєм сповнені ці вірші? Яким тоном їх слід читати? Спробуй голосом передати поетичний малюнок.

Прислів'я

Весняний день рік годує.
Весна ледачого не любить.

Загадка

Відгадай, що за дівчина
У погожу, ясну днину
По землі крокує тишком,
Розчища стежки й доріжки,
Прикрашає цвітом віти,
Розсипає всюди квіти.

¹ Кришталéвий — хрустальный.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

Розглянь картину Вітольда Б'ялиницького-Бірулі «Початок весни».

Які кольори на ній переважають? Чому?

Якою зображена річка? Деревця?

Спробуй передати своє враження від побаченого.

Послухай, як описала картину мистецтвознавець Елла Белкіна.

...Чи бачили ви, як починається весна?

Після довгої зими раптом щось у природі змінюється. Навіть одразу не збагнеш, що відбувається. Повітря здається прозорішим, небо голубішим, сонце теплішим.

І ти розумієш, що то — перший подих весни. Стрункі тоненькі берізки завмерли в очікуванні тепла і сонця. Але вони вже відчують його легенькі дотики і тріпочуть, злегка погойдуючись. Здається, берізки стиха шепечуться між собою.

Ранок, довгі тіні лягли на сніг, ніжаться й не помічають, що з плином часу стають дедалі коротшими.

Голубі тіні, сріблясто-блакитний сніг, синя річечка і небо, що переливається від зеленуватого до глибокого синього кольору, викликають у нас відчуття холоду, смутку. Але бринить у душі радісна пісня, легені переповнюються свіжим повітрям, із вуст зриваються слова:

Ой весна, весна
Днем красна...

Що ти можеш додати до цього опису?

Склади за планом усний твір про весну як про свою улюблену пору року, додаючи до опису живописної роботи те, про що не сказано.

План

1. Весна прийшла (повітря, небо, дерева).
2. Крига скресла (голубінь річки і неба).
3. Почуття, що народжуються під час розгляду картини.

Михайло Слабошпицький

ЛЕЛЕЧА ВЕСНА

Найбільше Данилко любить ту пору, коли небо рясно вкривається пташиними зграями.

Як стануть крихкими льоди, як зажебонять струмки, як задзвонить у ринвах, знає Данилко: уже скоро вертатимуться з вирію птахи.

А цього разу він і не помітив, як усе почалося. Здається, ще вчора повисло над землею німе й морозне, геть безхмарне небо. І на ньому — ніде нічого. Ніякої весни не видно було. А тут раптом десь вона взялася. От чудеса!

Ішов Данилко вулицею. Радий, що в нього вже грип скінчився. Мріяв, як улітку в ставку досхочу накупається, і несподівано почув знайомі звуки.

Озирнувся навкруги й побачив: уже давно — не зима. На чорному гіллі дерев з'явилися маленькі бруньки. І коли це вони там узялися?

Струмки ніде не бігли, бо зима була безсніжна. Тільки морозами тріщала. Ось тому Данилко й не побачив, коли вона минула.

А ті звуки, які він почув, були пташиними голосами з неба.

Данилко підняв очі догори й загледів, що небо все всіяне птахами. Крилами, як прапорцями, вимахують і щось вигукують, вигукують... Мабуть, раді, що повернулися додому з далеких країв.

Тато казав, що їм у теплих краях добре, але вдома ще краще. Якби не холодна зима, то нікуди вони звідси не летіли б. Не кидали б напризволяще гнізда. Повертаєшся з теплих країв, а його вже хтось зайняв...

Хіба такого не буває?

Буває. Ще й як буває. Данилко не раз чув такі розповіді.

Птахам після важкої дороги відпочити у гнізді треба, а їм доводиться воювати з нахабою, що захопив чуже житло.

Данилко довго стояв і дивився в небо, яке здавалося пташиним морем. Бо в ньому повсюдно хлюпали крила. І не тільки він один стояв задивлений у ту живу височінь. Багато людей зупинялося й завмирало, ніби біля екранів телевізорів.

Коли Данилко прийшов додому, то побачив у дворі тата й маму. Вони загукали йому:

— А в нас новина! — і він одразу ж побачив: лелеки.

Як два літаки над аеродромом, кружляли вони над подвір'ям, тільки жовті дзьоби поблискували.

Потім лелеки плавно опустилися на гніздо й радісно заклекотіли. І їм відповів бадьорим гавкотом Сірко, що вискочив із будки й теж побачив цю новину.

— Нарешті вони прилетіли, — сказав Данилко. — Без них так нудно!

— А й справді, — погодилася мама. — Без них наче чогось не вистачає у дворі...

— Оце вже нарешті весна, — промовив тато. — Лелеча весна.

— Ага, лелеча весна, — повторив Данилко. Йому сподобалися такі слова. Бо він дуже любить і весну, і лелек...

Як змальовано приліт лелек? Що ти про них довідався? Чому весну називають «лелечою»?

Народні прикмети

Грак прилетів — через місяць зійде сніг.

Побачив шпака на дворі — знай, і весна на порі.

Де ластівка не літає, а в квітні додому повертає.

ШПАЧОК І ЛІТАЧОК

Жив у Петрика шпачок. Восени він необачно зранив собі крильце й не зміг полетіти у вирій. От Петрик і прихистив його.

Коли закружляли в повітрі білі мухи, крильце у шпачка пригоїлося, і він з ранку до вечора непосидюче вештався¹ по хаті. То пробував клювати схожі на мурашок літери у букварі, то, всівшись Петриковому приятелю Миколці на плече, брався вибирувати пшонинки веснянок у нього на обличчі. А то осідлає кота Мурка і, ніби хвацький вершник, гасає з ним довкруг столу.

Так і прожив шпачок у Петриковій хаті всю зиму, тішачи хлопчиків своєю веселою невгамовністю.

Якось під весну Миколчин тато привіз із міста іграшкового літачка. Заклав Миколка в нього батарейку — і літачок весело захурчав пропелером, а на білих крилах у нього замигтіли вишневі та зелені вогники.

Як той вихор, закружляв Миколка з літачком по кімнаті. А наступного дня, ледве діждавшись ранку, вискочив зі своїм крилатим скарбом надвір. Діти, що гралися на вулиці, навперебій стали просити хоч доторкнутися до літачка. Але Миколка не дозволив нікому. Навіть Петрикові. Петрик постояв осторонь якийсь час та й поплентався, опустивши голову, додому.

Аж тут шпачок випурхнув йому назустріч із хати, сів на вишню і вперше заспівав. Заспівав дзвінко, розкотисто, бадьоро, на весь їхній куток.

— Мамо! Мамо! — зраділо вигукнув Петрик. — А наш шпачок співає!

— То він весну закликає, — засміялася мама. — Зима ж бо ой як набридла!

---

¹ *Вештатися* — ходити туди-сюди.

— І справді, уночі пішов теплий дощ. Снігу поменшало. На вигоні задзюркотили струмки, й діти кинулись по них пускати пір'їнки, паперові кораблики, трісочки, вигукуючи на всі лади: «Шпачок весну прикликав! Шпачок весну прикликав». А на Миколчиного літачка ніхто тепер не звертав ніякісінької уваги. Понидів¹ Миколка на самоті день, понидів другий і прийшов до Петрика.

— Тобі подобається мій літачок? — ще з порога запитав він.

— Ще й як! — розцвів Петрик, беручи до рук чудову іграшку.

— То давай поміняємося. Я тобі літачка, а ти мені шпачка! Тато таку класну кліточку йому зробить!

— От іще вигadaв! — вертаючи Миколці літачка, посміхнувся Петрик. — Шпачок же весну нам прикликав! І я випущу його на волю...

|| Назви персонажів цього оповідання.
Хто з них тобі найбільше сподобався? Чому?

¹ Нудіти — грустити.

УЖЕ ВЕСНЯНЕ СОНЦЕ ПРИПІКАЄ...

Уже весняне сонце припікає,
Вже сон-трава перецвітати стала,
От-от зозулька маслечко сколотить,
В червоні черевички убереться
І людям одмірятиме літа.
Вже з вирію поприлітали гості,
Он жовтими пушинками вже плавають
На чистім плесі каченята дикі...

Чи сподобався тобі цей вірш? На які ознаки весни звернула увагу поетеса?
Чи передано в цій поетичній картинці природи любов поетеси до рідного краю? Із чого це видно?
Поміркуй, яким тоном і в якому темпі треба читати цей вірш. Зроби його розмітку і прочитай уголос.
Вивчи вірш напам'ять.

Агатангел Кримський

* * *

...Любо в гаю соловейко виспіває,
Слухаю ніжне ляцання,
Чистую, щирую мову вкраїнську
Чую я в тім щебетанні.

Із чим порівнює автор українську мову? Чому?
Якими словами-означеннями схарактеризовано українську мову? У якому рядку?

За Михайлом Коцюбинським

ІВАН ЯКОВИЧ ФРАНКО

Під сільською стріхою, в хаті коваля Якова, народився Іван Франко. Сільська дитина росла серед природи. Мале хлоп'ятко по цілих днях бігало по полю, поміж високих лопухів, понад гірською річечкою з високими берегами. І все, що воно бачило, здавалось йому таким прекрасним, чуднім і незрозумілим. Чому сонце таке маленьке, коли казали, що воно велике? Чи в небі вирізана така маленька дірка і через те не видно цілого сонця? Чим люди бачать і чим вони чують? Йому здається, що все те чоловік робить ротом. Дитина розкриває й закриває рота, заплющує очі, затулює вуха — скрізь додивляється, над усім думає. Біга по полю, пасе гуси — і думає.

Коли Іванові минуло 6 років, батько посилає хлопця до школи, в сусіднє близьке село. Тяжка там була наука! Все там було чудне, незвичайне, якісь таблички з гачками та закарлючками. Учитель не стільки навчав, скільки крутив за вуха та бив по плечах. Школярі щось кричали, а Іван нічого не розуміє. «А-ба-ба-га-ла-ма-га», — хором

читають діти склади. «А-ба-ба-га-ла-ма-га», — кричить вкупі з ними малий Франко, а сам нічого не розуміє.

Проте незвичайно здібна дитина навчилася в сільській школі читати й писати по-українському, по-польському і по-німецькому.

Перші спроби писати — віршем і прозою — належать ще до тих часів, коли Франко був у гімназії. Скінчивши гімназію, молодий Франко поїхав до Львівського університету.

Важким і складним було подальше життя Івана Франка. Зазнав він і арештів, і еміграції. Став академіком, відомим в усьому світі письменником.

Чимало творів написав Іван Якович для дітей. Серед них добре відомі тобі народні в обробці Івана Франка казки «Ріпка», «Лисиця та Журавель», а також ті, які ти ще прочитаєш. Це і «Коли ще звірі говорили», «Заєць та їжак», «Фарбований Лис» та багато-багато інших казок, оповідань, поем.

Розкажи, хто такий Іван Франко. Яким він був у дитинстві? Де і як навчався?

Які казки Івана Франка ти читав? Розкажи про них.

Які вірші Івана Франка пам'ятаєш?

Попрацюйте в парах. Складіть діалог за змістом прочитаного тексту.

Іван Франко

ДИВУВАЛАСЬ ЗИМА

Дивувалась зима,
Чом це тануть сніги,
Чом льоди скресли всі
На широкій ріці?..

Дивувалась зима,
Як посміли над сніг
Проклюнутись квітки
Запахуці, дрібні?

А найдужче над тим
Дивувалась зима,
Що на цвіт той дрібний
В неї сили нема.

Як ти вважаєш, у чому сила весни?

Подумай, які почуття треба передати, читаючи вірш уголос.
Яку інтонацію і який темп обрати? Прочитай виразно.

Іван Франко

ОСЕЛ І ЛЕВ

Був собі Осел. Багато було йому праці в господаря.

«Давай, — думає, — втечу в ліс і буду жити на волі!
Буду собі пастися в лісі, і хто мені що зробить?»

І, недовго думавши, втік від господаря в ліс. Добре йому там. Пасеться, де хоче, нічого не робить, ніхто його не б'є, — відколи живе, ще такого добра не зазнав. Аж раз дивиться, йде Лев, страшний-престрашний, та просто на нього.

«Ну, — думає собі Осел, — аж тепер кінець мені буде!»
Але поки Лев дійшов до нього, він якось трохи отямився й подумав собі:

«Ану, може, я його як-небудь обдурю?»

Та як стояв — бух на землю, ліг собі й лежить.

Підходить Лев і кричить уже здалека:

— Ей, ти, хто ти там? Як ти смієш лежати? Чому не встанеш і не поклонишся мені?

А Осел мов і не чує. Лежить собі та тільки довгими вухами клапає.

Підійшов Лев і знову кричить:

— Зараз устань і поклонися мені!

— А хто ж ти такий? — питає Осел.

— Ти ще й питаєшся? — кричить грізно Лев. — Хіба ти не знаєш, що я Лев, над усіма звірами цар?

Осел, не встаючи, підвів голову й витріщив на нього очі.

— І що ти за дурниці говориш? — промовив він. — Ти цар над усіма звірами? Хто тобі це сказав? Де це написано? Хто обирав тебе на царя? Ну, говори!

Лев стояв, мов лобом об стіну стукнувся.

— Хто мені це сказав?! Та всі мені кажуть, що я над звірами цар. Хіба ж це неправда?

— Звичайно, що неправда! Не може бути правда, бо цар над усіма звірами не ти, а я.

— Ти? — здивувався Лев. — А де це написано?

— А йди подивися ось тут!

І він устав на ноги й, обернувшись задом до Лева, показав йому заднє копито, на яким була прибита новісінька блискуча підкова.

— Бачиш? Це моя царська печатка. Якби ти був цар, то й ти б мав таку.

— Ото диво! — промовив Лев. — А я проте й не подумав ніколи. Мабуть, твоя правда. Але стій! Давай будемо змагатися. Ходімо в ліс, хто за годину наловить більше звірів, той буде справжній цар.

— Добре, нехай і так буде, — промовив Осел, і з тим розійшлися. Лев побіг по лісі, бігав, бігав: тут зловив сарну, там зайчика, там знов якогось звіра — за годину мав уже п'ять чи шість штук. Бере те все і тягне до Осла.

А Осел тим часом що робить? Пішов собі на широку поляну, де сонечко ясно світило, й посеред луку кинувся на землю, ноги геть відкинув, очі зажмурих, язик висолопив — кожен сказав би: згинув та й згинув. А понад поляною все яструби літають, ворони, кані, сороки, галки, всяка погана птиця. Бачать вони, лежить неживий Осел, та й усі гуртом до нього. Спочатку здалека заскакували, а там бачать, що не рухається, то й почали по ньому скакати, дзьобати йому язик та очі. А Осел нічого, тільки коли якийсь птах дуже близько

підлізе, він кляц його зубами або стук його ногою, вб'є та й сховає під себе, татак хитро, що інші й не бачать. Не минуло й години, а він уже надушив їх з півкопи. Тоді схопився на ноги та як зареве, а птахи всі врозтіч. Осел забрав усю побиту пташню та й несе на те місце, де мали зійтися з Левом.

Приходить, а Лев уже там.

— Ну, що, — каже до Осла і показує йому свою здобич, — бачиш, скільки я наповлював?

— Ну, та й дурний же ти, Лево, — каже Осел і лягнув його звірів ногою. — Таких звірів я міг би наловити зо дві копи. Та чого вони варті! А ти подивися на моїх! Я тільки таких ловив, що в повітрі літають. Ану, спробуй ти!

— Ні, я такої штуки не втну, — відповів Лев. — Аж тепер бачу насправді, що ти над звірами цар, а не я! Вибачай мені, що я так нечемно говорив з тобою!

— А бачиш, — промовив гордо Осел. — Завжди треба бути чемним, бо як наскочиш на старшого від себе, то що тоді буде? От і тепер я міг би тебе покарати на смерть, але вибачаю, бо ти це зробив з дурного розуму, а не зі злої волі. Йди ж тепер і шануйся на другий раз!

І Лев пішов, похнюпившись та підібгавши хвіст, немовби хто вилив на нього бочку холодної-прехолодної води. Чи близько, чи далеко, зустрічає в лісі Вовчика-братика.

— Здорові були, найясніший царю! — каже Вовк і кланяється низенько.

— Ет, іди, не смійся з мене! — каже сумно Лев. — Який я тобі цар?

— Як-то ні? — скрикнув Вовк. — Хто ж би посмів інакше сказати?

— Мовчи, братику, — пошепки говорить до нього Лев. — Тут недалеко є справжній цар. Як почує, біда буде і тобі, й мені.

— Справжній цар? — здивувався Вовк. — Що за диво? Який же тут є справжній цар, крім тебе?

— Є, є! — перелякано шепотів Лев. — Я сам його бачив. Там такий страшний! А що за сила! Навіть тих звірів ловить, що в повітрі літають. Я радий, що хоч мене живим відпустив.

— Ну, що ти кажеш? — здивувався Вовк. — Диво дивне! Знаю цей ліс давно, але ніяк не придумаю, хто б то міг бути. Який же на вигляд той новий цар?

— Одне слово — страшний! — каже Лев. — Вуха отакі, голова як цеберко, а на задній нозі царська печатка.

— Ніяк не вгадаю, хто це може бути, — клопотався Вовк. — Знаєш що, ходім, покажи мені його!

— Я? Нізащо в світі! — скрикнув Лев. — Досить уже раз страху наївся.

— Та ходімо! Чого боятися? — заохочував Вовк. — От знаєш що, прив'яжи себе своїм хвостом до мого, сміліше нам буде йти.

— Про мене, — каже Лев, — нехай і так буде.

Зв'язалися обоє хвостами до купи та й пішли. Вийшли на горбок над полянкою, що на ній пасся Осел. Лев зупинився та й шепоче до Вовка:

— Ось він! Ось він! Подивися!

Обертається Вовк, поглянув та як крикне:

— Дурний Леве, та це ж Ослисько! — а Левові почулося, що то новий цар уже близько, як злякається, та ходу! Біг, біг, далі втомився, став та й озирнувся.

— А що, Вовче, близько вже той новий цар?

Але Вовк тільки язик висолопив. Як був прив'язаний до левиного хвоста, так і волікся за ним усю дорогу і давно вже й дух випустив.

— А бачиш, — каже до нього Лев, — ти казав, що новий цар не страшний, а як побачив його зблизька, то від самого страху помер!

Прочитай виразно казку. Хто її головні герої? Якими рисами характеру вони наділені?

Як Ослові вдалося перемогти Лева?

Спробуй розповісти про Осла так, щоб використати одне з поданих нижче прислів'їв.

Треба розумом доточити, де сила не візьме.

Розумний — не хитрий, а мудрий.

Позакласне читання. Прочитай оповідання І. Франка «Грицева шкільна наука». Про що ти з нього дізнався? Розкажи про це.

За Василем Скуратівським

БЕРЕГИНЯ

Щоб прибрати хату, потрібно не менше години, а тут так кортить до хлопців на вулицю. Але що вдієш, — доки мама знімають старого, я тим часом готую їй свіженького рушника, що пахне рутою-м'ятою, і оббігаю його очима.

На вибіленій лляній смужці барвисто палахкотять ружі та півонії, переплетені густим узором дикого хмелю. Під квітами, на вузькому березі, узявшись за руки, ланцюжкують чоловічки...

— Ну, подавай, — гукають мати. Коли ж прихорошили останнє вікно, я шпетко¹ шмигнув до виходу. Та мама зупинили мене.

— Постривай, а ще ж одного, над дверима, треба повісити.

— Навіщо їх стільки? — бубоню невдоволено.

— Значить, так треба, — відказують заклопотана мати. — Обереги мають сусідити не тільки над вікнами, а й біля дверей...

Здивовано зиркаю на неньку.

— Про які обереги Ви мовите?

¹ Шпéтко — быстро.

— Ти й досі не бачив? — дивуються вони. — Тоді зачекай трохи.

Розвісивши над дверима рушника, вони ступили доли¹, оглянули світлицю. Було в ній світло й привітно, одне слово — святково.

— Бачиш, — розвівши руками, освітилася радістю мати, — наче й небагато треба, а вже інший настрій. Так ти питаєш про обереги? Вони онде, на кінцях рушників. Це такі, щоб ти знав, охоронці нашого житла, бережуть, аби до хати не заходили домовики. Вони можуть оселятися на горішці, поза кутками хати й хліва, навіть у кóміні. Вони, домовики, шкоди не роблять, але й до хати їх не можна впускати, бо, за повір'ям, принесуть лихо...

— Цікаво, — приховую лукавинку, — чи Вам, мамо, хоч раз доводилось бачити живого домовика?

— Бачити не бачила, — добріє усмішкою ненька, — але так кажуть. Іще запам'ятай: обереги боронять свою Берегиню від домовиків.

— А що означає «Берегиня»?

— Берегиня, любий мій синочку, — це наша оселя.

Усе, що в ній є, що ми нажили, що приберегли від своїх батьків та дідусів, чим збагатилися й освятилися — хатнім пожитком, дітьми, піснею, добрим словом, спогадом у цій хаті, — все це, щоб ти знав, і є Берегиня. Ти ростеш, і тобі долею велено додивлятися, щоб нашої Берегині не потривожили домовики...

Прочитай текст. Зверни увагу, що автор розповідає про маму і звертається до неї на «Ви». Це — давній український звичай, який засвідчував глибоку повагу до батьків.

Навіщо мама розвішувала рушники в хаті?

Що особливо зацікавило тебе в цьому тексті?

Що таке «Берегиня»?

Яка основна думка тексту?

---

¹ Ступіти до́лі — стати на підлогу.

НАШ ВЕЛІЇКДЕНЬ

Чуєте, дівчата?
Чуєте, хлоп'ята?
Грають срібні дзвони! Великодні свята!
Грають срібно дзвони, грають урочисто,
І несеться гомін понад сіре місто.
Бачите, дівчата?
Бачите, хлоп'ята?
На столі святковім писанка багата.
Писанка, мов квітка з лугу України,
Мов чудовий спомин, що в душі не гине...
Слухайте, дівчата!
Слухайте, хлоп'ята!
Піснею стрічайте Великодні свята!
Хай дзвенить гаївка, як колись дзвеніла, —
В ній краса, і радість, і весняна сила...

Якій події присвячено вірш? Яким настроєм він сповнений?
Із чим порівнюється писанка?
До чого закликає автор вірша? Які побажання висловлює?
У яких рядках?
Прочитай цей вірш, передаючи радісний урочистий настрій.

За Галиною Тарасенко

ЧУДО-ПИСАНКА

В Україні з давніх-давен існує чудовий звичай. Це розписування яєць на знак глибокої шани до весняних змін у природі. Чому так роблять? Вважається, що яйце носить у собі зародок життя. Яйце було емблемою сонця, своєрідним оберегом, який захищав людину від злих сил.

Із прийняттям християнства писанки набули релігійного значення, пов'язаного з воскресінням Ісуса Христа.

Писанками люди стали вітати одне одного з Великоднем.

І сьогодні живе в Україні традиція зустрічати Великодне свято писанками.

Вважається, що чарівні орнаменти на писанках здатні відігнати зло й накликати добро, але тільки тоді, коли писанкарка — добра людина.

Тому подаровану писанку тримають у хаті як найбільшу окрасу.

Люди люблять і шанують цю традицію. Недарма створюють вони музей писанки (в українському місті Коломиї) і споруджують їй пам'ятники (в Канаді).

Що ти прочитав(-ла) — оповідання чи нарис?

Чому яйце вважають джерелом життя?

Як ти розумієш слово «оберіг»? Від чого, за стародавніми віруваннями, оберігали писанки?

Як шанують писанку люди?

Подумай, якою зростає дитина, якщо її привчають цінувати народні звичаї, і якою — якщо цього не відбувається. Що вона тоді цінує?

Як люди шанують традицію розписування яєць?

Попрацюйте в парах. Розпитайте один в одного, хто як святкує Великдень.

Марія Хоросницька

НАВБИТКІ

Сіли діти у кільце,
В кожного в руках яйце.
Марті випало на славу
Розпочати цю забаву:
Дуже мило, престару
Великодню гру.
Ходить дівчинка кільцем
І постукує яйцем...

Що не стукне — трісь і трісь,
Яйця тріскають чийсь...
Мартине ціле, тверде
Марта радо далі йде...
Стук-стук-стук...
І раптом — хрусь!
Гру продовжує Петрусь.
Стукнув всього разів три
І так само вийшов з гри.
За Петром пішов Максим,
Декілька дівчат за ним...
В Олі писанка ціла,
Оля в грі перемогла!
А тепер, відомо всім,
Всі за стіл до Олі в дім —
Їсти яйця, все, що є...
Просить той, хто виграє.

Прочитай вірш мовчки і скажи, з якою народною дитячою грою ти ознайомився. Спробуй розповісти про правила цієї гри.

Чи доводилося тобі грати в цю гру?
Які ще дитячі народні ігри ти знаєш?

Перевір себе

Як називається розділ, який ти закінчив(-ла) читати?

Які твори про весну ти прочитав(-ла)? Які з них тобі найбільше сподобалися?

Із твору якого автора ти довідався про звичай закликати весну?

Які поетичні твори про весну ти знаєш? Розкажи один з них напам'ять.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

Розглянь картину Катерини Білокур «Польові квіти».

Яке почуття народжує споглядання картини?

Які квіти намалювала художниця?

Що, крім квітів, зобразила Катерина Білокур? З якою метою?

Послухай, як Галина Тарасенко описала картину.

Художниця закохано «купається» у квітах. Пориньмо й ми у це квіткове море. Яких квітів тут нема! Ось ромашки з волошками. Нижче майорять кўльки конюшини¹. Не проминути й синіх зірочок петрових батогів². Наш погляд перебігає від квітки до квітки: чарівні сокирки, привітні братки, веселі грицики, тендітні смолянки, золотавий льонок, в'юнки... Можна годинами роздивлятися картину — і всього не побачиш.

¹ Конюшина — клевер.

² Петрові батоги — цикорий.

Стільки квіточок — ласкавих і скромних — дивляться на нас з картини.

Квіти розкидані по всій картині, ніби утворюючи хоровод навколо її центру. Наші очі неминуче зупиняються в цьому місці. Квіти наче розступилися, утворивши невеличке «віконечко», через яке з квіткової гущавини виринають золоті колоски. Хлібний колос — володар полів — царює в живому полі квітів.

Природа дарує нам квіти як свідоцтво краси.

Що ти можеш додати?

Розкажи про свою улюблену квітку так, щоб тебе було цікаво слухати. А якщо хочеш, намалюй її.

За Казимирую Поляковою

ПРОМІНЕЦЬ — СИН СОНЦЯ (Казка)

У ясного Сонця багато струнких і красивих синів. Люди їх люблять, сонячними променями називають. Але особливо вони люблять наймолодшого — веселого, ласкавого Промінчика.

Кожного ранку, щойно зійде Сонце, летять промінці на Землю, несуть із собою світло й тепло.

Ось і сьогодні Промінчик із братами прилетіли у свою улюблену Країну миру, де люди живуть дружно й щасливо.

Брати розбіглися по зелених ланах, по садах, по селах і містах, по величезних будовах.

А Промінчик заспівав свою веселу пісеньку й полетів у парк. Там він пробіг по верхів'ях дерев, торкнувся ніжних пелюсток квітів і розбудив їх.

— Доброго ранку! — привітався він з усіма і полетів далі.

У школі він пробіг по партах, зазирнув у розгорнуті підручники.

— Промінчик прийшов до нас, і одразу стало світліше у класі, — зраділи діти.

— Це я для вас стараюсь, щоб ви добре навчалися! — сказав задоволений Промінчик і помчав далі.

Заглянув Промінчик і в дитячий садок.

— Ловіть мене! — крикнув і, підстрибуючи, побіг по доріжках. Діти з веселим галасом кинулися за ним.

А потім Промінчик зазирнув до великої кімнати, де було багато книжок. Він присів на край книжкової шафи. У світлій кімнаті за великим столом сиділи люди. Вони говорили про космос, про побудову нового космічного корабля.

— Ура! Скоро до нас у космос прилетить гість із Землі! — вигукнув Промінчик, стрибнув на середину стола і затанцював від радості.

Учені посміхнулися.

— А ось і Промінчик, син Сонця, до нас прийшов, — сказали вони. — Малий, а світить гарно! З таким помічником робота в нас піде веселіше.

Зрадів Промінчик, що його помічником назвали, пригладив свій рудий чубчик і швидко пробрався до товстої розгорнутої теки¹.

Усі стали уважно розглядати креслення², про щось радитися. Промінчик не все розумів, адже він не був ученим. Зате він добре знав свою справу і яскраво освітлював папку. «Мабуть, за цими кресленнями будуватимуть космічний корабель», — подумав Промінчик. І він не помилився.

Коли корабель був готовий, Промінчик задумав вирушити в політ разом із космонавтом. Він одягнув костюм із золотими ґудзиками і полетів у Країну миру.

Будинок, де відпочивав перед польотом космонавт, Промінчик знайшов дуже швидко. Тихенько, щоб не скрипнути, він відчинив двері. У кімнаті Промінчик

¹ *Тéка* — папка.

² *Крéслення* — чертежи.

побачив космонавта, оточеного товаришами, готового вирушити в дорогу. На нього вдягли оранжевий скафандр, на голову — герметичний шолом, а потім посадили в автобус. Разом із космонавтом в автобус забрався і Промінчик, і вони поїхали на космодром.

На космодромі стояла, виблискуючи сріблом, гігантська ракета, а на її верхівці виднівся космічний корабель. Промінчик помилювався ним і разом із космонавтом ускочив до ліфта. Вони піднялися нагору.

Космонавт зупинився перед входом до кабіни корабля, привітно помахав друзям обома руками й гукнув:

— До зустрічі! — і щойно він зайшов у кабіну корабля, за ним одразу ж став закриватися люк. Промінчик ледве встиг пролізти в маленьку щілинку.

Космонавт привітно глянув на нього:

— І ти зі мною летиш, Промінчику? Добре! Це мені подобається.

Космонавт приготувався до польоту. Усі, хто його проводжав, дуже хвилювалися: як він почуватиме себе далеко від Землі, один серед зірок.

А він лежав у кріслі, готовий до польоту, спокійний і впевнений у тому, що корабель, побудований народом його країни, подолає¹ всі невідомі небезпеки², які можуть трапитися в космосі, і благополучно повернеться на Землю.

До польоту корабля лишилися секунди. Нарешті пролунала команда:

— Підйом!

— Поїхали! — весело сказав космонавт.

— Поїхали на зустріч із Сонцем!

Почувся сильний гуркіт і свист. Гігантська ракета затремтіла й повільно відірвалася від стартового пристрою.

Промінчик здригнувся й притиснувся до стінки крісла.

¹ *Подолáє* — преодолееет.

² *Небезпéка* — опасность.

Ракета оповилася густим димом, під нею почав рости вогняний стовп, і в той же час вона помчала все швидше й швидше.

Космонавт глянув в ілюмінатор і почав передавати по радіо:

— Бачу Землю, оповиту смугою ніжно-блакитного кольору. Дуже гарно! На Землі бачу моря, гори, великі міста, річки, ліси.

Він глянув на пульт управління.

— Прилади¹ працюють бездоганно, я почуваю себе добре. Корабель за заданою програмою уже летить навколо Землі.

— Ось ми вже і приїхали до нас у гості! — радісно заплескав у долоні Промінчик. Він вислизнув через ілюмінатор на поверхню корабля й вигукнув:

— Дивіться! Дивіться швидше! До нас прилетіла перша у світі людина!

— Слава! Слава тобі, сину Землі! — радісно зустрів космонавта батько Промінчика — Сонце.

А далекі зорі й планети сяяли, як ніколи, яскраво.

— До нас... до нас... прилітайте! — чулися їхні привітні голоси.

— Спершу до мене, — Місяць весь сріблився від щастя, — адже я найближчий до Землі.

Космонавт із великим хвилюванням дивився в ілюмінатор, не відриваючи погляду від прекрасного світу зірок.

А корабель мчав і мчав...

Як змальовано в казці космонавта? Прочитай і розкажи. Як його назвало Сонце? Чому?

Перечитай і розкажи, як зустріли космічний корабель зорі й планети.

Чи подобається тобі Промінчик? Чим саме?

Поділи текст на частини. Добери до кожної з них заголовки.

¹ Прилади — приборы.

ЛЕОНІД КАДЕНЮК — УКРАЇНСЬКИЙ КОСМОНАВТ

Леонід Каденюк народився в селі Клішківці, що на Буковині (Західна Україна). Він зі шкільних років цікавився космосом, мріяв, як і Юрій Гагарін, полетіти туди. Леонід добре навчався, брав участь у шкільних олімпіадах і здобував нагороди. Улюбленими його предметами були математика, біологія, фізика. Вступив до льотного училища, яке блискуче закінчив і став кандидатом у космонавти. Як громадянина України його було запрошено до Америки і включено до команди космічного міжнародного екіпажу.

19 листопада 1997 року Леонід Каденюк на американському космічному кораблі «Колумбія» піднявся в космос. Крім нього, у складі екіпажу було ще троє космонавтів, командир і пілот корабля.

У космічну дорогу Леонід Каденюк узяв мініатюрне видання «Кобзаря», Герб, Прапор і Конституцію України, а також диски із записами українських пісень і рушник, який дала йому в дорогу мама.

Шістнадцять діб перебував Леонід Каденюк на навколоземній орбіті й повернувся на Землю 6 грудня 1997 року.

Україна щиро вітала свого героя. Космонавта було нагороджено орденом «За мужність» і присвоєно йому звання генерал-майора.

Із журналу

Як здійснилася мрія хлопчика? Що він для цього робив?

Чому саме Леонід Каденюк став представником України в міжнародному космічному екіпажі?

Поміркуй, чому Леонід Каденюк узяв у космічну подорож Герб, Прапор і Конституцію України, а також українські пісні, «Кобзар» і мамин рушник.

ВСЕВОЛОД НЕСТАЙКО

«Особливо представляти цього письменника не треба. Варто назвати лишень його ім'я — Всеволод Нестайко! — і відразу ж на обличчях переважної більшості дітей завітнуть усмішки, а в очах їхніх мам і тат заграють веселі бісики», — так писав про Всеволода Нестайка поет Анатолій Костецький.

А сам письменник згадує: «У дитинстві я був руденький, худенький і маленький — чи не найменший у першому класі. І страшенно хотів щонайшвидше підрости тому, що дитинство моє, на жаль, було не дуже безхмарним і щасливим. Із трьох років пізнав я, що таке доля безбатченка, де чи не єдиною втіхою була книжка.

А коли мені було всього 11 років, почалася війна. Дитинство моє урвалося, я одразу став дорослим. Бо лишився в окупованому Києві, і ті два роки згадувати не люблю — стільки там було страшного і недитячого.

А коли я став по-справжньому дорослим, мені страшенно захотілося повернутися назад у дитинство — догратися, досміятися, добешкетувати. Вихід був один — стати дитячим письменником».

Писав Всеволод Нестайко повісті, оповідання, казки для дітей. Він автор понад 30 книжок, зокрема, «У країні Сонячних зайчиків», «Пригоди Грицька Половинки» та багатьох інших.

Всеволод Нестайко — лауреат багатьох літературних премій. А його книгу «Тореадори з Васюківки» занесено до Особливого почесного списку Г. Х. Андерсена.

Твори письменника перекладено багатьма мовами світу.

Всеволод Нестайко

ЯК МИ ЛІТАЛИ В КОСМОС

(Скорочено)

Я задумав побудувати супутник і полетіти в космос. Запросив у компанію друга Ромку.

Ми почали спішно готуватися в путь.

...За сараями простягнувся пустир. Там, на пагорбку, стояла залізна бочка. В ній спокійно могли вміститися і я, і Ромка. От тільки як її закинути в небо?

Ми почали майструвати катапульту¹. Копали під бочкою траншею, встановлювали пружини, ресори і важелі². Особливо помучилися, коли витягали на дерево, що росло коло бочки, здоровенну камінюку. Ця камінюка, впавши з висоти, мала привести в дію механізм.

Ми приладнали до бочки стару кришку з виварки³. Вона прекрасно закривала бочку і міцно кріпилася зсередини металевим дротом. Ніякі космічні сили не могли б її відкрити.

Дно бочки встелили сіном та старою ковдрою. Вийшло дуже м'яко, тепло і зручно.

---

¹ *Катапульты* — тут: пристрій для викидання космонавта з ракети.

² *Важелі* — знаряддя для піднімання чого-небудь.

³ *Виварка* — великий металевий посуд, у якому виварюють білизну або готують їжу худобі.

З харчів у дорогу взяли: буханку хліба, вісім холодних вареників із картоплею, дві цибулини, оселедець і пляшку з водою.

Нарешті все було готово. Зараз ми з Ромкою полетимо назустріч зорям і ніколи більше не повернемося на Землю.

Ромка одкрив кришку «люка» і вже підняв ногу, щоб залізти в бочку. І в цю ж мить почувся дівчачий голос:

— Хлопці, а що ви тут робите?

З-за сараю з'явилася Тетянка, наша однокласниця.

Я вирішив їй усе чесно розповісти.

Почувши, в чім справа, Тетянка підскочила:

— Ой, хлопці, як це чудово! Візьміть і мене!

Робити було нічого. Тетянка вмить залізла в бочку.

— Приготуватися! Даю старт! — я щосили потяг за мотузку, до другого кінця якої на дереві була прив'язана здоровенна камінюка. Почувся тріск, щось гупнуло, загриміло і...

Бочка шалено оберталася і підстрибувала. Вісім холодних вареників полетіли Ромці за пазуху, оселедець опинився у Тетянки під пахвою, а вся вода вилилася мені на штани.

І, незважаючи на це, я радісно вигукнув:

— Ура! Ми лети...

Я не договорив, бо якраз у цю мить мені в рот влетіла цибулина.

Супутник, мабуть, летів уже у верхніх шарах атмосфери.

Він обертався все повільніше. Раптом об щось ударився й перестав обертатися.

Гнітюча тиша запанувала в супутнику. Я, Ромка і Тетянка сиділи й мовчки прислухалися до космічної тиші всесвіту.

Раптом почулися гучні кроки й голос. По небу хтось швидко йшов, лаючись. В усьому Всесвіті лише одній людині міг належати цей голос — двірничці тітці Теклі.

— А забрав би біс цих песиголовців¹. Знову якогось лиха накоїли!

Я кинувся відкривати люк...

Супутник мирно лежав у бур'янах. Над ним стояла двірничиха з мітлою.

Що було потім? Не треба питати...

Чи було тобі смішно, коли ти читав оповідання? Чому?

Як ти гадаєш — сумно чи весело було героям після приземлення? Чому письменник радить: «Не треба питати»?

Обери з-поміж поданих слів ті, які характеризують хлопців: *витівники, сміливі, боягузливі, винахідливі, неслухняні, пустуни, шибеники, наполегливі*. Доведи свою думку епізодами з тексту.

¹ Песиголовці — тут: сорвиголовы.

ДОБРЕ ЧАРІВНИКОМ БУТИ

Над усе Вітя любив читати книжки про чарівників.

Цікаво!

Багато вони вміють, усе можуть. Чи перетворитися на лева, чи без крил перелетіти до Африки. Можуть і палац за одну ніч збудувати, і полеглою воїна оживити. Захотів — і перед тобою сто порцій морозива або геть усі іграшки світу.

Отож, коли тато якось запитав Вітю, ким він мріє стати, той, не замислюючись, відповів: «Чарівником». І пояснив, чому саме:

— Що ж, синку, я згоден із тобою: все вміти — це здорово, — і, лукаво посміхаючись, глянув на сина.

— Ні, тату, не просто все вміти, а бути саме чарівником!

— Я ж і кажу. Чому, як ти гадаєш, люди в казках вигадували чарівників? Бо мріяли про краще життя. Літаків ще не винайшли, люди заздрили птахам і склали казки та легенди про килим-літак. Чи далеко пішки помандруєш? А дуже кортіло швидше пересуватися. От і з'явилися семимильні чоботи. Не завжди в людей вистачало їжі. Як же тут не помріяти про чарівну скатертину?

Вітя розгублено закліпав очима.

А батько вів далі:

— Ми вже звикли до всього, що сьогодні нас оточує. Не дивують нас літаки і поїзди, заводи і ракети, телефони і метро. Колись у казках розповідали, як дивилися люди в чарівне дзеркальце, щоб за тридев'ять земель зазирнути. А нині навіть у космос можна заглянути по телевізору.

— Тату, то все-таки чарівники є?

— Чарівник, сину, — це людська мрія. А тепер, сам бачиш. Багато мрій уже здійснилося, і, взагалі, кожен із нас трохи чарівник.

— Невже? — вихопилося у Віті.

— Як на мене, чарівник — це людина, котра добре робить свою справу. Що не кажи, справді приємно відчувати себе чарівником, бездоганно виконувати свій обов'язок.

Того вечора Вітя довго не міг заснути.

Що ж це виходить? Кожна людина трохи чарівник, каже тато. Коли чогось не вмів, а потім навчився — значить, уже став чарівником. Татові добре: він, як справжній чарівник, збирає на заводі екскаватори. І мама теж на своєму хлібзаводі чарівниця: випікає такі смачні булочки і тістечка!

А сам Вітя? Втім, чекайте! Раніше не вмів ні читати, ні писати, ні лічити. А тепер? Може! Що ж це виходить? Може, Вітя потрошку стає чарівником?

Ким мріяв стати Вітя? Чому?

Як пояснив тато, хто такі чарівники? Знайди та прочитай ці слова. Чи згоден ти з думкою тата?

Чому Вітя вирішив, що стає чарівником?

Якби ти став чарівником, які добрі справи зробив би?

Позакласне читання. Прочитай книги В. Нестайка «Пригоди Робінзона Кукурузо», «Тореадори з Васюківки» або інші твори письменника. Розкажи про них.

Прочитай самостійно

За Олександром Єфімовим

КАЗКА НА СЦЕНІ

Які бувають дні? Приміром, понеділок, вівторок, середа... Це в тижні. А у школі дні мають такі назви: «День сміху», «День здоров'я», «День знань».

І от настав «День казки». Це означало, що кожен клас покаже свою казку і журі визначить кращу. Отож, це не просто виступи, а конкурс.

Одразу ж після уроків закипіла робота.

Школярі робили декорації й костюми, галасливо й весело обговорювали сценарій (тобто хто куди піде, хто що скаже і хто що зробить).

Уже за якусь годину то тут, то там шкільними коридорами сновигали мушкетери з дерев'яними шпагами, красуні в довгих паперових платтях, страшні відьми, смішні поросята, навіть гномики в різнокольорових ковпачках.

Гномики — це був клас, який готував «Білосніжку і сім гномів». Придумалося це само собою. Бо коли йдеться про казку, то варто глянути на Марину — і на думку спадає тільки «Білосніжка». Тому що Марина — викапана Білосніжка: ніжна, рухлива, з довгим золотистим волоссячком, а вже танцює як!

Та коли все було готове — і костюми пошиті, і танець гномиків розучено, — а до початку конкурсу залишилося не більше години, сталося непередбачене...

У Марини розболівся зуб. І не просто розболівся, а так, що хоч плач.

Марина й плакала. Бо, як виявилось, Білосніжка була ще й великою ласункою. Кульок цукерок — чотириста грамів «Грильязу» — Марина перемолола за один раз. Був кульок — і немає. Вірніше, був повнісінький кульок, а тепер самий папір. Усі класи пішли до театру, а Марина, стогнучи, бігала по школі.

Що робити?

— Не можу я танцювати! Не можу, розумієте?

— Як не можеш? — кричить їй Вітя. — Ти що — зубами танцюєш?

— Ич, який розумний! Тобі б так... Ой-ой! Мамочко!

Тоді Вітя мужньо запропонував на роль Білосніжки себе. Але його затюкали: танцювати не вміє, ноги криві й подряпані, темний чуб стирчить у різні боки. Білосніжкою лише на посміхівисько виходити.

Засумували діти.

Але Вітя наполягав.

— А що, я станцював би... Бо всі дівчиська — слабачки. А Мариночка наша — ще й жаднюга!

Тим часом учителі порадилися між собою. Людмила Миколаївна рішуче зайшла до класу. Ніхто не знає, про що вона говорила з Мариною, але за кілька хвилин у дверях з'явилася усміхнена, хоч і зарюмсана Білосніжка.

...Виступили діти чудово. Їхній казці довго аплодували, а журі присудило перше місце.

Гномики від радості плигали й підкидали свої ковпачки. А Марина-Білосніжка сміялася і плакала водночас.

Чи сподобалося тобі оповідання? Чим?

Назви персонажів оповідання. Хто з них тобі сподобався?

Як ти гадаєш, про що розмовляли між собою вчителька і Марина?

Знайди портрет (опис зовнішності) Марини. Чий ще портрет є в оповіданні?

УСЕ ПОЧИНАЄТЬСЯ З МАМИ

У першу неділю травня ми відзначаємо свято найдорожчої, найріднішої людини — День матері. Усі наші вітання, найкращі побажання ми висловлюємо нашим матусям! Письменники і поети присвячують їм свої твори, композитори складають пісні.

Поміркуй і скажи, що цікаве ти можеш розповісти про свою маму.

Прочитай подані нижче вірші.

Анатолій Костецький

УСЕ ПОЧИНАЄТЬСЯ З МАМИ

Можна у світі багато зробити:

Перетворити зиму на літо,

Можна моря й океани здолати,

Гору найвищу штурмом узяти,

Можна пройти крізь пустелі та хащі...
Тільки без мами не можна нізащо,
Бо найдорожче стоїть за словами:
В світі усе починається з мами.

Дмитро Луценко

* * *

Для мене багато не треба,
Щоб ласку і добрість пізнати,
Лиш просвіток рідного неба
Та затишок теплої хати,
Та житнього хліба шматочок,
Та цвіту, що сяє калинно,
Та іскру краси твоїх дочок,
Чорнявих царівн України.
Для мене багато не треба,
Щоб серце забилося раптово.
Ще б латочку рідного неба
Та матері лагідне слово...

|| Розкажи, як ти збираєшся вітати свою маму зі святом.

Іван Процьків

ЛЕГЕНДА ПРО МАТЕРІВ

Колись дуже давно на узбережжі Чорного моря жили люди. Вони орали землю, випасали худобу і полювали на диких звірів. Восени, коли закінчувалися польові роботи, люди виходили на берег моря і влаштовували веселі свята: співали, танцювали біля величезних вогнищ, влаштовували ігри, які закінчувалися пусканням стріл — стріл щастя.

Коли хлопець хотів стати мисливцем, він пускав стрілу в бік лісу, якщо пастухом, — у бік табуна, а якщо хліборобом, — у бік поля.

Дивитися на ці ігри виходив із морських глибин цар морів-океанів — Нептун. Це надзвичайно страшний цар, очі в нього великі, білі, ніби пузирі, борода зелена — з водоростів, а тіло синьо-зелене, під колір моря. Щоразу, дивлячись на ігри, він, сміючись, говорив:

— Хоч як люди нахваляються своєю силою, а мене бояться. Ніхто з них не насмілювався пускати стріли в бік моїх володінь.

Говорив він так тому, що був упевнений: ніхто не наважиться спробувати своє щастя на морі.

Одного разу вийшли до вогнища юнаки. Вони раптом повернулися в бік моря, і всі, як один, пустили стріли туди.

Як розсердився Нептун!

— Я всіх вас поховаю в безодні морській! — заревів він.

Жінки, дивлячись на своїх синів, замислилися: цар морський і справді може поховати їхніх дітей у морі. А жінки були тут сильні, вродливі, вони ніколи не старіли.

Думали, думали жінки й вирішили віддати всю свою силу синам. Юнаки, взявши материнську силу, підійшли до самого берега моря. Щоб не підпустити їх до води, Нептун кинув величезний вал, але юнаки встояли, не зігнулися і не побігли назад. А матері після цього стали слабкими.

Ти бачив будь-коли слабких жінок? Якщо коли-небудь зустрінеш, то не насміхайся з них: ці жінки всю свою силу віддали таким самим дітям, як ти.

Коли Нептун побачив, що юнаки витримали натиск важкого валу, він дико зареготав і люто вигукнув жінкам:

— Хай ваші сини вистояли проти мене тут, на березі, але в морі я порву їм руки!

Жінки знову зажурилися: так, морський цар і це зробити може, у нього міцні жили.

Поки вони думали, на поверхню води вийшли дочки морського царя. Вони, як і їхній батько, були некрасиві.

Вийшли Нептунові дочки і сказали:

— Жінки, віддайте нам свою красу — за це ми дістанемо з морського дна міцної трави, зів'ємо з неї жили для ваших синів, і руки в них будуть такі ж міцні, як у нашого батька.

Жінки зразу погодилися на ці умови й віддали дочкам морського царя свою красу.

Якщо ти побачиш будь-де некрасиву жінку, не відвертайся від неї, знай, що вона принесла в жертву красу ради дітей.

Коли цар Нептун дізнався про вчинок дочок, страшенно розгнівався, викинув їх із моря і перетворив на чайок.

Ти чув, як чайки плачуть над морем? Це вони просяться додому, але жорстокий батько не пускає їх до себе і навіть не дивиться на них.

А моряки на чайок завжди дивляться і надивитися не можуть, тому що чайки носять красу їхніх матерів.

Юнаки, відчувши міць у руках і силу в плечах, нарешті вийшли в море. Вийшли вони — і зникли. Чекають-чекають матусі — не повертаються сини.

З'явився знову перед жінками Нептун і голосно зареготав. Від його реготу навіть хвилі пішли по морю.

— Не діждетеся тепер синів! — регоче Нептун. — Адже вони заблукали. Ви забули, що на морі немає доріг і стежок? — і знову він заходився від страшного сміху.

Тоді жінки вигукнули:

— Нехай буде в наших очах менше світла, але хай над нашою землею ще ясніше горять зірки, щоб сини знайшли по них дорогу до рідних берегів!

Тільки сказали так жінки, у небі зразу ясно-ясно заблищали зірки. Юнаки побачили їх і благополучно повернулися додому. Ось чому моряки сильні й непере-можні: матері віддали їм усе краще, що мали.

Прочитай легенду. Чи сподобалась вона тобі? Чим саме?

Розкажи, що зробили матері для синів.

У легенді є декілька звертань до тебе, до всіх нас. Знайди і прочитай їх. Про що в них йдеться?

Прочитай подані нижче прислів'я. Поясни, як ти їх розумієш.

Прислів'я

Без матері й сонце не гріє.

На сонці тепло, а коло матері добре.

Материне слово — як літнє сонце: хоч воно й хмар-неньке, а все ж від нього тепленько.

Дарина Мурмуєнко

ВЕЛОСИПЕД ДЛЯ КАТРУСИ

Тої осені Катрусі купили велосипед. О, скільки щас-тя, скільки щастя! У її старшого братика Дениса давно вже був — великий, з рамою. Він часто возив на ній Катруську, коли батьки казали. А по своїй волі катати не хотів. Тож мрією дівчинки був свій, власний велоси-пед. І нехай той капосний Денис їздить тепер сам!

Що й казати, Катруська просто марила цією покуп-кою. У дворі вона заздрила всім дівчаткам, які мали дво-колісну машину, а ночами снила, як ось уже їде — сама, без нікого — швидко крутить педалі, вхопившись за кер-мо, а то й без керма... І тут — бумс! — зустрічне дерево не поступилося дорогою дівчинці на новому велосипе-ді... і Катруся прокинулася. Тої миті вона згадала: я ж не вмію їздити на велосипеді! Усе! Сподівання марні, крах усіх мрій і взагалі життя скінчене...

А тут уже наступного дня батьки привезли новенького, блискучого червоного велосипедика.

— Ой, ти ж диво моє! — приказувала Катруся до свого залізного «коника». Вона відразу забула про свою проблему, щойно побачила велосипед. Її мрія здійснилася!

Та тут нагодився братик і геть зіпсував настрій сестрі:

— Малече, ти спочатку навчися їздити на ньому!

— Ти, синку, не ображай сестру, вона навчиться, обов'язково. Ти ж також колись не вмів, а потім навчився. Доню, повечеряємо, а потім підемо вчитися.

Вогник надії і тріумфу запалав в очах дівчинки. Та вечеря чомусь у горло не лізла. «Як же я буду їхати, тато триматиме чи ні? — турбували Катрусю невтішні думки. — А що, як я не зумію і не навчусь ніколи? З мене ж Денис глузуватиме. Та й інші діти у дворі».

— Ну, що ходімо, велосипедистко! — перервав хід розпачливих думок тато.

— Т-т-так.

— Ну, сміливіше!

Вони вийшли з квартири. Денис — за ними. А мама стала біля вікна. Та швидко відвернулася, щоб, бува, не побачити, як Катруська падатиме.

Катруся вилізла на сидіння, яке тато підкрутив спеціально для неї, стиснула ручками кермо і поглядом тріумфатора обвела всіх навколо, мовляв, от я сиджу на велосипеді — своєму, власному, а зараз поїду.

— Крути педалі, доню, я ж не буду тебе пхати, — знову увірвався татів голос у її думки.

Дівчинка почала швидко крутити педалі, так що тато ледве встигав бігти за велосипедом.

— Ура! Я їду! — кричала Катруся, минаючи бабусь на лавці і всю малечу.

Адже вони зібралися подивитись, як Катруську навчатимуть їздити. Денис із виглядом професіонала спостерігав за сестрою і давав навіть якісь поради татові.

— Та відпускай уже її! — кричав він татові.

— Так, відпускай, — погодилася Катруся, — я ж їду вже!

— Точно? Ти певна?

— Татусю, і не сумнівайся!

А сни бувають пророчими...

Як тільки тато відпустив велосипед, Катруська скрутила кермо і наїхала прямісінько на дерево. Добре, що хоч там росла густа трава. Єдиною жертвою цієї «аварії» став новий велосипед. Переднє колесо погнулося «вісімкою», а кермо скрутилося вбік.

Коли тато з Денисом добігли до місця пригоди, то знайшли там покарлючений велосипедик і Катрусю, яка сиділа на траві і тільки кліпала очима.

— Доню, ти ціла? — заметушився тато. — Який же я йолоп, який же я йолоп! — картав він себе.

— Тату, а ми ремонтуватимемо велосипед? — втрутився Денис.

— Щоб вона ще шию собі скрутила? — роздратовано зиркнув на сина.

— Ні, я на ньому кататимусь.

— На ньому кататимусь я! — твердо сказала Катерина, наголошуючи на останньому слові. З її інтонації можна було зрозуміти, що поступатися своїм рішенням вона не збирається. — Тату, відремонтуй, будь ласка, чимшвидше мого велосипедика, а то так ще й літо мине, а я не навчуся їздити.

Тато з гордістю глянув на доню:

— Оце так боець! З тобою і в розвідку можна!

Денис стояв осторонь і заздрих: про нього тато так ніколи не казав, як про Катруську.

За день велосипедика було відремонтовано, і Катруся продовжувала падати. Вона набивала синці і здирала лікті та коліна, доки не навчилася тримати кермо у

правильному напрямку і не перехилятися набік. Словом, доки не навчилася їздити сама без підтримки.

З того великого дня вона майже не злізала зі свого залізного друга. І до подружок, і до бабусі, і в магазин на ньому їздила. Денис уже глузував із сестри:

— Може, б ти і спала з ним? А то ще, не дай боже, станеться щось...

Катруся не звертала уваги на це, адже вона не тямилася себе від щастя відтоді, як їй купили велосипед.

Та якось Денис прийшов додому дуже засмучений. Довго батьки не могли випитати в нього, що сталося. А Катруська тихенько, щоб ніхто не бачив, зайшла в кімнату до брата.

— Денисе, що трапилося? — майже шепотіла вона.

— Та розумієш, Катю... ну, як його... я свого велосипеда зламав... так по-дурному... врізався в дерево... Аж соромно комусь розказувати!

— Чому соромно?! — щиро здивувалася Катруся. — Всі падають. Пам'ятаєш, як я заїхала в дерево? І нічого — відремонтували велосипед, і ніхто не сміявся.

— Так то ж ти... Ти — маленька, а мені соромно. Та до того ще, я боюся, що вже мого велосипеда тато не відремонтує. Гаплик йому.

— Та не переживай! На моєму їздитимеш — поділимося якимось.

Денис аж очі витріщив на сестру від здивування. Але відразу йому стало соромно, що він колись не хотів катати Катрусю на своєму велосипеді. А тут вона так просто пропонує йому свій. Денис підійшов до Катруськи, обійняв і вперше в житті зрозумів, що кращого друга, ніж його маленька сестра, у нього немає.

|| Про що мріяла Катруся? Як здійснилася її мрія?
|| Як себе поводити Денис? Чому йому стало соромно?
|| Як би ти міг схарактеризувати Катрусю?

СКІЛЬКИ Ж РАНКІВ Я ПРОСПАВ...

Завтра починаються літні канікули. Василько запитав у батька:

— Тату, а що я робитиму влітку?

— Відпочиватимеш¹ і працюватимеш, — відповів батько. — Завтра поїдемо зі мною в поле. Добре?

— Добре! — зрадів Василько.

А Васильків батько працював агрономом. Він вставав удосвіта² і їхав у поле.

Василько крізь сон почув, як хтось доторкнувся до його плеча. Тихенько штовхає, будить.

Ой, як не хочеться вставати! Але пригадав Василько, що сьогодні вони з батьком їдуть у поле. Підвівся, подивився довкола³. Надворі ще темно. На небі зірки сяють, а на сході червоніє.

Василько вмився, поснідав з батьком. Ось вони вже й на подвір'я вийшли. Василько показує на рожеве небо на сході й питає:

— Тату, що воно таке? Чому небо червоне? Невже там пожежа?

Батько усміхнувся.

— А хіба ти ніколи не бачив, як сходить сонце?

— Не бачив, — відповів Василько.

— Дивися, — сказав батько. — Побачиш раз — захочеться бачити щодня.

Потім вони стояли на околиці села. Перед ними зеленіло пшеничне поле. Сонячні промені блищали в крапельках роси. У блакитному небі співав жайворонок. Василько стояв, мов зачарований.

— Ой, красиво ж, — тихо промовив він. — Невже щодня так красиво?

¹ Відпочива́ти — отдыхать.

² Удо́світа — на рассвете.

³ Довко́ла — вокруг.

— Щодня, — відповів батько.

— Скільки ж ранків я проспав! — з жалем промовив Василько.

|| Чому радів хлопчик? Чого сумував?

Анатолій Костецький

КАНІКУЛИ

А що таке канікули?
Це літні дні барвисті,
Це час, коли нам ніколи
Хоча б на мить присісти,
бо треба мчати босими
наввипередки з вітром,
з густих лісів приносити
горіхів повні відра.
Це час у річці хлюпатись,
підсмажувати спини
і зранку в лузі слухати
тонку струну бджолину.

|| А як збираєшся провести канікули ти? Розкажи про це.

Перевір себе

Як ти розумієш назву прочитаного розділу?

Які риси характеру людей тобі особливо подобаються? У кого з героїв творів, які тобі довелося прочитати в цьому розділі, вони є? Розкажи про це.

Закінчився навчальний рік. Подумай, чого ти навчився? З якими творами познайомився? Хто їхні автори? Чи було тобі цікаво читати вміщені в підручнику оповідання, вірші, казки, легенди? Які з них справили особливе враження?

Радимо тобі не розлучатися з книгами і влітку, адже книги — то найбільше багатство.

Відгадки

с. 9 1. Морква. 2. Град. 3. Грім. 4. Вітер. 5. Вітер.
6. Сонце і місяць. 7. Веселка.

с. 10 8. Стіл. 9. Небо і зорі. 10. Зуби. 11. Ніч.
12. Цибуля. 13. Пилка. 14. Рукавиця. 15. Очі. 16. Човен.
17. Колеса.

с. 42 Осінь.

с. 54 Листя.

с. 77 Сніг. Сніжинки. Мороз. Сани. Лід.

с. 111 Сніжинка.

с. 121 Квітування дерев.

с. 133 Весна.

ЗМІСТ

У рідному краї. <i>Микола Бакай</i>	4
---	---

УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

«Казки і лічилки...». <i>Тетяна Перовська</i>	6
Прислів'я та приказки	6
Приказки та прислів'я про слово	7
У гурті й пісня в лад іде. <i>За Анатолієм Григоруком</i>	7
Загадки	9
Пастух рогатий (уривок). <i>Іван Сенченко</i>	11
Скормовки	12
Звуконаслідування	13
Кумкання жаб	13
Небилиця	13
Казки	14
Золоте яєчко (Скорочено)	14
Орися (Скорочено)	19
Легенди	24
Святий Андрій на київських горах	24
Пісня-рятівниця.....	25
Легенда про річку Либідь	27
Народна обрядова поезія	28
Обжинкові пісні	28
Кругом, женчики, кругом	29
Пісенька житнього віночка	30
«Дивувалися ліси...»	30
Василь Скуратівський.....	31
Як у серпні дбаємо, так узимку маємо (Скорочено). <i>Василь Скуратівський</i>	32
Чи знаєш ти?	36
Жнива очима художника	37

ІДЕ НАШИМ КРАЄМ ЧАРІВНИЦЯ-ОСІНЬ

Осіння вистава. <i>Ганна Черінь</i>	39
«Осінні хмари, сірі, як слони...». <i>Ліна Костенко</i>	40
Осінь. <i>Григорій Коваль</i>	41
«Осіnnій сад ще яблука глядить...». <i>Ліна Костенко</i> ...	41
«Одягнув осінній клен...». <i>Ліна Біленька</i>	42
Скоромова. <i>Володимир Верховень</i>	42
Осіння казка. <i>Юрій Ярмиш</i>	43
Щедра осінь. <i>Юрій Збанацький</i>	45
Чарівна осінь. <i>За Юрієм Старостенком</i>	47
Осіння пожежа. <i>Степан Жупанин</i>	48
Осінь очима художника	49
Осінь у лісі. <i>Євген Шморгун</i>	50
Доріжка. <i>Євген Шморгун</i>	51
Чого шумиш, дібровонько? (Українська народна пісня)	52
Осінь мрійна. <i>Володимир Іванович</i>	52

УКРАЇНА — РІДНИЙ КРАЙ

Рідна хата. <i>Ганна Черінь</i>	55
Україна — незалежна держава	55
Київ — столиця України. <i>Ольга Хорошковська</i>	57
Найдорожчий скарб. <i>За Борисом Харчуком</i>	60
Наша мова. <i>Юрій Рибчинський</i>	60
Рідний край. <i>Микола Петрів</i>	61
Василь Симоненко	62
Виростеш ти, сину... <i>Василь Симоненко</i>	63
Вишивані квіти. <i>Леся Храплива</i>	63
Маруся Богуславка. <i>Роман Завадович</i>	67
Сторінка сивої давнини. <i>За Костянтином Паустовським</i>	71
Закувала та сива зозуля (Козацька пісня)	72

ЯК НЕ ЛЮБИТИ ЗИМИ СНІЖНО-СИНЬОЇ...

Прийшла зима. <i>Надія Черкес</i>	74
Білі коні. <i>Людмила Привалова</i>	75
Грудень. <i>Анатолій Костецький</i>	75
У полях. <i>Євген Шморгун</i>	76
Леся Українка. <i>Алла Свашенко</i>	78
Мамо, іде вже зима. <i>Леся Українка</i>	79
Спить озеро... <i>Леся Українка</i>	80
Вертеп. <i>Ірина Гудзик</i>	81
З Новим роком! <i>Тамара Коломієць</i>	85
Колядники. <i>За Софією Майданською</i>	86
Щедрівки	87
Ой сивая та і зозулечка	87
Щедрик, щедрик, щедрівочка	88
Засівальна	89
Ніч під Новий рік. <i>За Спиридоном Вангелі</i>	89
Три сестриці (Казка). <i>Олена Леонтович</i>	93
Якого кольору сніг? <i>Віталій Конопелець</i>	94
Мільйон мільйонів сестричок.	
<i>За Зіркою Мензатюк</i>	95
«Вийшли вранці ми...» <i>Павло Тичина</i>	96
Іній. <i>Анатолій Камінчук</i>	97
«Все навколо ніби в самоцвітах...».	
<i>Петро Сингаївський</i>	97
Зима очима художника	98
Чотири руді лисиці. <i>Ніна Бічуя</i>	100
Узимку. <i>Іванна Блажкевич</i>	101
Пригода на ковзанці. <i>За Оленою Цегельською</i>	102
Снігобородьки (Скорочено). <i>Ігор Калинець</i>	105
Вечір гномів. <i>Ірина Жиленко</i>	108
Зимова пісенька. <i>Леонід Глібов</i>	109
Розвиток мовлення	110

ЧИТАЄМО БАЙКИ, НЕБИЛИЦІ, БЕЗКОНЕЧНИКИ

Хворий ворон. <i>Езон</i>	112
Український байкар	113
Лебідь, Щука і Рак. <i>Леонід Глібов</i>	113
Чиж та голуб. <i>Леонід Глібов</i>	115
Твори без кінця (безконечники)	116
Безконечник. <i>Іван Світличний</i>	116
Без кінця-краю. <i>Оляна Рута</i>	117
Небилиці	117
Небилиця. <i>Василь Шевчук</i>	117
Сміхота. <i>Ігор Січовик</i>	118

А ВЖЕ ВЕСНА, А ВЖЕ КРАСНА...

Весна. <i>Дмитро Павличко</i>	120
Весняні чоловічки. <i>Віктор Терен</i>	121
Степовий соловейко. <i>Володимир Перепелюк</i>	122
Ой, чого ти, жайворонку (Українська народна пісня)	123
Тарас Шевченко (Скорочено). <i>Галина Комарова</i>	124
Тарасові пісні. <i>За Оксаною Іваненко</i>	125
«Реве та стогне Дніпр широкий...» <i>Тарас Шевченко</i>	126
«Встала весна, чорну землю...». <i>Тарас Шевченко</i>	127
«Дивлюся — аж світає...». <i>Тарас Шевченко</i>	127
Весна. <i>Михайло Козоріс</i>	128
Весна. <i>Моїсей Фішбейн</i>	128
Березень. <i>За Василем Скуратівським</i>	129
Повернулися гусоньки рано... <i>Ганна Чубач</i>	132
Веснянка. <i>Павло Грабовський</i>	132
Гріє сонечко! <i>Іван Франко</i>	133
Розвиток мовлення	134

Лелеча весна. <i>Михайло Слабошпицький</i>	135
Шпачок та літачок. <i>Іван Просяник</i>	138
«Уже весняне сонце припікає». <i>Леся Українка</i>	140
«Любо в гаю соловейко виспівує...».	
<i>Агатангел Кримський</i>	140
Іван Якович Франко.	
<i>За Михайлом Коцюбинським</i>	141
Дивувалась зима. <i>Іван Франко</i>	142
Оселі Лев. <i>Іван Франко</i>	143
Берегиня. <i>За Василем Скуратівським</i>	147
Наш Великдень. <i>Роман Завадович</i>	149
Чудо-писанка. <i>За Галиною Тарасенко</i>	149
Навбитки. <i>Марія Хоросницька</i>	150
Розвиток мовлення	152
Промінець — син Сонця (Казка).	
<i>За Казимирою Поляковою</i>	153
Леонід Каденюк — український космонавт	157
Всеволод Нестайко	158
Як ми літали в космос (Скорочено).	
<i>Всеволод Нестайко</i>	159
Добре чарівником бути. <i>Олександр Єфімов</i>	162
Казка на сцені. <i>За Олександром Єфімовим</i>	163
Усе починається з мами	165
Усе починається з мами. <i>Анатолій Костецький</i>	165
«Для мене багато не треба...». <i>Дмитро Луценко</i>	166
Легенда про матерів. <i>Іван Процьків</i>	166
Велосипед для Катрусі. <i>Дарина Мурмуєнко</i>	169
Скільки ж ранків я проспав...	
<i>Василь Сухомлинський</i>	173
Канікули. <i>Анатолій Костецький</i>	174
Відгадки	175

Навчальне видання

*ХОРОШКОВСЬКА Ольга Назарівна
ВОСКРЕСЕНСЬКА Наталія Остапівна
ВОСКРЕСЕНСЬКА Катерина Олегівна*

ЛІТЕРАТУРНЕ ЧИТАННЯ

УКРАЇНСЬКА МОВА

для загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням російською мовою
Підручник для 4 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

**ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ.
ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО**

Відповідальна за випуск *С. В. Подопригоріна*
Редактор *О. П. Дубчак*
Художній редактор *Т. М. Канарська*
Коректор *Л. М. Дудченко*
Комп'ютерна верстка *Я. В. Пламаділ*

Формат 70x100/16 . Ум. друк. арк. 14,3+0,49 форзац.
Обл.-вид. арк. 10+0,58 форзац.
Наклад 19900 пр. Вид. № 37540. Зам. №

Державне спеціалізоване видавництво «Освіта»,
04053, Київ, вул. Юрія Коцюбинського, 5.
Свідоцтво ДК № 4977 від 14.09.2015 р.

Віддруковано у ПРАТ «Харківська книжкова
фабрика “Глобус”» 61012, Харків, вул. Енгельса, 11.
Свідоцтво ДК № 3985 від 22.02.2011 р.
www.globus-book.com